

**Jaunas iezīmes
un pretrunu
pieaugums
mūsdienu
kapitālisma
ekonomikā**

I

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte
Politiskās ekonomijas katedra

JAUNAS IEZĪMES UN PRETRUNU PIEAUGUMS
MŪSDIENU KAPITĀLISMA EKONOMIKĀ

I

Republikas augstskolu
zinātnisko rakstu krājums

doc. D.Kalniņas redakcijā

P. Stučka Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1977

Zinātnisko rakstu krājumā "Jaunas iezīmes un pretrumu pieaugums mūsdienu kapitālisma ekonomikā" apkopoti republikas augstskolu zinātniskie pētījumi par mūsdienu kapitālisma raksturīgākajām iezīmēm.

Rakstu krājums domāts tiem, kas interesējas par kapitālisma politisko ekonomiju.

В сборнике научных трудов "Новые явления в экономике современного капитализма и обострение его противоречий" обобщены результаты научных исследований вузов республики о характерных чертах современного капитализма.

Сборник рассчитан на специалистов интересующихся вопросами политической экономики капитализма.

Publicēts saskarā ar P. Stučkas LĻU Izdevniecības padomes
1977. gada 25. februāra lēmumu

© P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1977

J 10703-046u 201-77
M 812(11)-77

IEVADS

PSKP XXV kongress norādīja, ka "Aizvien svarīgāk ir zinātniski pētīt kardinālas problēmas, kas saistītas ar pasaules attīstību un starptautiskajām attiecībām, ar revolucionāro procesu un tā dažādo strāvu mijiedarbību un vienotību..."¹

Baltijas republiku augstskolu politiskās ekonomijas pasniedzēju zinātniski pētnieciskā darba koordinācijas plānā 1975.-1980.gadam blakus svarīgāko sociālisma likumsakarību analīzes problēmām paredzēta arī kapitālisma jauno iezīmju un pretrunu piesuguma analīze mūsdienu apstākļos.

Sevišķi nozīmīga šo jautājumu analīze ir pašreizējā periodā, kad to izpratnē obligāti jāņem vērā PSKP XXV kongresā dotie jaunie teorētiskie secinājumi.

Rakstu krājumā ievietotais materiāls ir rekomendējams visiem, kas studē politisko ekonomiju. Rakstu krājuma materiālu izmantošana dos iespēju gūt plašāku informāciju par atsevišķām aktuālākām mūsdienu kapitālisma attīstības problēmām.

Šajā darbā, kas ir pirmais P.Stučkas Latvijas Valsts universitātes publicētais tematiskais zinātnisko rakstu krājums par Baltijas republiku augstskolu politiskās ekonomijas pasniedzēju pētījumu rezultātiem kapitālisma problēmu izpētē, ievietoti sešu autoru darbi. IVU doc.D.Kalniņa, A.Klausa un pasniedzējas M.Burtnieces raksti atspoguļo mūsdienu kapitālisma attīstības galvenās likumsakarības - monopolu kundzību, finansu kapitāla internacionalizāciju un buržuāziskās valsts ekonomisko politiku. Starppnozaru kvalifikācijas celšanas institūta vec.pasniedzējas R.Blūmas raksts skar interesantu teorētisku un vēsturisku problēmu - ekonomikas programmēšanas pirmsākumus buržuāziskajā Latvijā. RPI doc.O.Jankovskas raksts

¹ PSKP XXV kongresa materiāli. Rīga, "Liesma", 1976, 83.lpp.

risina problēmu par dažādu sabiedriskās iekārtas valstu sadarbību, bet Latvijas Valsts konservatorijas doc. A.Golmanis savā rakstā apskata valsts monopolistiskā īpašuma attīstību Zviedrijā.

Nākamajā izdevumā paredzēta autoru loka paplašināšanās, un, proti, paredzēts arī publicēt Tallinas politehniskā institūta pasniedzēja K.Saara rakstu par Norvēģijas ekonomikas strukturālām izmaiņām 60. un 70. gados un Rostokas universitātes (VDR) prof. A.Kleina rakstu par monopolu kundzības internacionalizācijas procesu.

Atbildīgā redaktore
D.Kalniņa

D.KALNIŅA,
P. Stučkas LVU Politiskās
ekonomijas katedras docente

MONOPOLU KUNDZĪBA VALSTS MONOPOLISTISKĀ KAPITALISMA APSTĀKĻOS

V.I. Leņins pirms 60 gadiem, raksturojot tā perioda kapitālismam raksturīgākās jaunās iezīmes, darbos "Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija", "Imperiālisms un sociālisma sašķelšanās" un citos kā tipiskāko procesu minēja ražošanas un banku koncentrāciju un no tās izaugošo monopolu kundzību. "Ja būtu nepieciešams dot iespējami īsāku imperiālisma definīciju, tad būtu jāsaka, ka imperiālisms ir kapitālisma monopolistiskā stadija."¹

Kas tad ir kapitālistiskais monopols? Kāda tam ir vieta monopolistisko attiecību sistēmā mūsdienu apstākļos?

Kapitālistiskais monopols ir lielo kapitālistisko uzņēmēju vienošanās – apvienība, kura koncentrē savās rokās tādu kapitāla vai ražošanas daudzumu, kas rada monopolstāvokli preču ražošanā, cenu noteikšanā, realizācijas tirgu sadalē, tehnikas sasniegumu izmantošanā un līdz ar to nodrošina monopoli augstas peļņas iegūšanu.

V.I. Leņins, analizējot kapitālisma attīstības likumsakarības, apmēram pusgadsimtu pēc K. Marksa darba "Kapitāls" ī sējuma publicēšanas zinātniski pamatoja, ka tieši nenovēršamais ražošanas koncentrācijas pieaugums noteiktā pakāpē ved pie monopolu rašanās. "... tas, ka ražošanas koncentrācija rada monopolu, vispār ir kapitālisma tagadējās attīstības stadijas vispārējais un pamata likums."²

V.I. Leņina metode imperiālisma analīzē balstījās uz principu "konkrēta analīze konkrētos apstākļos". Izņemot šo V.I. Leņina atzinumu mūsdienu kapitālisma analīzē, varam secināt sekošo: protams, ka apmēram 60 gadu periodā, kas pagājis kopš V.I. Leņina dotās imperiālisma parādību analīzes, ir notikušas būtiskas izmaiņas gan kapitālistisko valstu ekonomikā, gan politikā. Tomēr

monopolu kundzība nav zudusi. Tā ir saglabājusies un valda arī mūsdienu kapitālisma apstākļos. Kapitālisma monopolistiskais raksturs, protams, ieguvis jaunu izpausmes formu - mūsdienās tipiska iezīme ir monopolu kundzības savienošanās ar valsts aparātu vienā mehānismā, t.i., izveidojušās valsts monopolistiskā kapitālisma attiecības.

PSKP XXV kongresā tika uzsvērts, ka pēckara perioda kapitālistisko valstu ekonomiku var raksturot kā augsti attīstītu valsts monopolistiskā kapitālisma ekonomiku.

Šīs izmaiņas monopolistiskā kapitālisma attīstībā nosaka vairāki momenti: pirmkārt, ražošanas spēku attīstība ieguvusi tādu vērienu, ka arvien vairāk izvērēšas zinātniski-tehniskā revolūcija. Šāda strauja ražošanas spēku attīstība prasa nenovēršamu privātīpašuma nomaiņu ar valsts īpašumu, tāpēc buržuāzija atļaujas šo kompromisu - attīstītās kapitālistiskās valstīs rod vietu valsts īpašums uz ražošanas līdzekļiem. Otrkārt, monopolu spēka un valsts spēka savienošanās nepieciešamību diktē arī tas, ka kapitālisms vairs nav vienīgā saimniecības sistēma. Blakus kapitālismam pastāv, attīstās un gūst izšķirošo nozīmi sociālistiskā pasaules saimniecības sistēma. "Sociālisma valstu attīstība, to varenības palielināšanās, to realizētās starptautiskās politikas rašanās ietekmes pastiprināšanās - tāds tagad ir cilvēces sociālā progress galvenais virziens."³

Treškārt, monopolu un valsts spēku apvienošanas un valsts aparāta izmantošanas nepieciešamību monopolu interesēs nosaka kapitālisma pieaugošā nestabilitāte. Monopolistiskā buržuāzija meklē arvien jaunas formas un līdzekļus savas stabilitātes nodrošināšanai, kaut arī, kā norādīts jau PSKP XXIV kongresā, tas nenozīmē, "ka kapitālisms kā sistēma būtu stabilizējies". Kapitālisma vispārējā krīze ioprojām padziļinās."⁴

Šie trīs momenti, t.i., zinātniski tehniskā revolūcija, divu sistēmu pastāvēšana un sacensība, kapitālisma pieaugošā nestabilitāte, ir tie faktori, kas arī nosaka virkni jaunu iezīmju rašanos kapitāla un ražošanas koncentrācijas un monopolu kundzības procesā mūsdienu ap-

stākļos.

V.I. Ļeņins kā galvenos kapitāla un ražošanas koncentrācijas rādītājus minēja ražošanas līdzekļu un darba spēka koncentrēšanos lielajos kapitālistiskajos uzņēmumos un ražošanas kombinēšanu. Runājot par ražošanas un kapitāla koncentrāciju mūsdienu apstākļos, svarīgi izšķirt divas formas: ražošanas koncentrācija uzņēmumu līmenī, t.i., atsevišķu ražošanas vienību ietvaros, un koncentrāciju kompāniju, korporāciju, firmu līmenī, t.i., ražošanas kompleksu ietvaros.

Ražošanas koncentrācija uzņēmuma ietvaros izpaužas atsevišķu uzņēmumu apmēru pieaugumā, darba spēka un ražotās produkcijas koncentrācijā lielajos kapitālistiskajos uzņēmumos. Tā, piemēram, pēdējos 30-40 gados uzņēmumu apmērs ASV automobiļu rūpniecībā pieaudzis četras reizes, melnajā metalurgijā - pusotras reizes, naftas pārstrādāšanā vairāk nekā divas reizes utt.⁵

Lielās rūpnieciskās kompānijas cenšas savu ražošanu koncentrēt lielākajos uzņēmumos. Piemēram, ASV 200 lielākajās rūpnieciskās kompānijās ietilpst uzņēmumi, kuri sastāda tikai 3,5 % no visas valsts rūpniecības uzņēmumu skaita, bet tie ražo 42 % produkcijas, un šajos uzņēmumos nodarbināti 32 % no ASV rūpniecībā nodarbinātā darba spēka.⁶

Pieaugot uzņēmumu apmēriem, ievērojamākā ražošanas masa vadošajās ražošanas nozarēs koncentrējas tieši lielākajos uzņēmumos. Piemēram, ASV, Francijā, Japānā uzņēmumi ar tūkstošus un vairāk strādājošiem sastāda tikai 0,6; 0,1 un 1,4 % no visiem valsts rūpnieciskajiem uzņēmumiem, bet tie ražo attiecīgi 36,9; 42,1 un 34,4 % no visas attiecīgās valsts rūpniecības produkcijas.

Blakus teiktajam jāatzīmē arī atsevišķas specifiskas mūsdienu ražošanas koncentrācijas procesa iezīmes.

Pirmkārt, daudzās ražošanas nozarēs ražošanas koncentrācijas līmenis ir stipri atšķirīgs. Virknē smagās rūpniecības nozaru valdošā loma ir lielajiem uzņēmumiem, t.i., ar tūkstošus un vairāk strādājošiem. Piemēram, ASV transportmašīnbūvniecībā, metalurgijā, elektromašīnbūv-

niecībā attiecīgi 76,8; 53,8; 52,7 % nodarbināti uzņēmumos ar 1000 un vairāk strādājošiem.

No otras puses, virknē rūpniecības nozaru valda vidējie uzņēmumi. Tas attiecas uz ādas-apavu, šūšanas, tekstila un pārtikas rūpniecību, kur attiecīgi 62,3; 43,7; 41,8; 41,4 % no nozarē nodarbinātiem ir koncentrēti uzņēmumos ar 100 līdz 499 strādājošiem.

Atsevišķās ražošanas nozarēs liels īpatsvars ir sīkajiem uzņēmumiem. Piemēram, kokapstrādes un poligrāfijas nozarēs 42,7 un 30,7 % no nodarbinātiem koncentrējas uzņēmumos ar 1 līdz 49 cilvēkiem.

Vēl spilgtāk vidējo un sīko uzņēmumu pastāvēšana verojama nerūpnieciskā rakstura nozarēs.

Utrkārt, lielākā daļa ekonomikas nozaru raksturojas ar lielo, vidējo un pat sīko uzņēmumu vienlaicīgu līdzāspastāvēšanu. Piemēram, vidējie uzņēmumi ar 100-499 nodarbinātajiem, sastādot ASV, Francijā un Japānā attiecīgi 7,9; 1,3 un 21,6 % no visu uzņēmumu skaita, ražo 28,4; 19,1 un 30,1 % no visas produkcijas.⁷ Tādā kārtā jāatzīmē, ka ražošanas koncentrācija mūdienu apstākļos raksturojas ar to, ka 1) pastāv augsts ražošanas koncentrācijas līmenis, 2) ir lielas atšķirības ražošanas koncentrācijas līmenī starp dažādām ražošanas nozarēm, 3) bieži vien lielajiem uzņēmumiem pastāv vienlaicīgi arī liels skaits vidējo un sīko uzņēmumu.

Šis īpatnības tieši nosaka tehniski ekonomiskie nosacījumi, t.i., ne jebkurš uzņēmuma apjoma pieaugums nosaka efektīgu zinātnes un tehnikas līdzekļu pielietojumu. Lielā nozīmē uzņēmumu apmēra samazināšanās ir arī ražošanas specializācijas pieaugumam. Specializēšanās samazina uzņēmuma optimālo apmēru atsevišķās ražošanas nozarēs.

Nelielo uzņēmumu pastāvēšanu nosaka arī sociāli ekonomiskie faktori, t.i., sīko ražotāju cīņa par savu vietu zem saules.

Ražošanas koncentrācija uzņēmumu līmenī ir objektīvais pamats koncentrācijai kompāniju līmenī. Kapitāla koncentrācija un centralizācija uzņēmumu līmenī noved pie rezultāta, ka lielai daļai monopolkompāniju ir ne tikai

viens uzņēmums, bet gan vairāki desmiti un simti uzņēmumu, kuri pat pārstāv dažādas ražošanas nozares, piemēram, ASV "General Motors" kompānijai ir vairāk nekā 130 uzņēmumu, "General Electric" - vairāk nekā 200 uzņēmumu utt.

Šo procesu stimulē vairāki faktori:

- 1) kompānija ar vairākiem uzņēmumiem ir efektīvāka nekā kompānija ar vienu uzņēmumu;
- 2) šādai kompānijai ir spēcīgāki priekšnoteikumi iegūt monopolstāvokli.

Tāpēc koncentrācija kompāniju līmenī, protams, vienmēr ir augstāka nekā koncentrācija uzņēmumu līmenī, piemēram, ASV apstrādājošajā rūpniecībā 3,6 reizes, Anglijā - 2,6, Japāna - 3,9, Francijā - 5,3 un Itālijā 3,6 reizes.⁸

Koncentrācija kompāniju līmenī ved pie nedaudzku lielo monopolkompāniju ekonomiskās kundzības vadošajās kapitālistiskās ekonomikas nozarēs. Piemēram, ASV automobiļu rūpniecībā 3 lielās kompānijas dod 90 % nozares produkcijas, naftas pārstrādāšanas nozarē 8 lielās kompānijas - 50 % nozares produkcijas utt.

Per ražošanas koncentrācijas līmeņa pieaugumu liecina trīs atšķirīgi, bet savā starpā saistīti procesi: horizontālā, vertikālā integrācija un diversifikācija.

Ar horizontālo integrāciju saprotam lielo kompāniju nozīmes pieaugumu noteiktas nozares ietvaros. Vertikālā integrācija raksturojas ar lielo kompāniju kundzības paplašināšanos dažādās ražošanas nozarēs, kuras ir pamatnozares secīgi pakārtotas. Diversifikācija raksturo lielo monopolkompāniju iespēšanos citās, ar pamatnozari tieši nesaistītās nozarēs. Piemēri diversifikācijas procesam var būt ASV kompāniju milzeņi, kompānijas-konglomerāti.

Izmaiņu uzņēmumu saplūšanas un apvienošanās raksturā spilgti rāda šāda tabula:

Izmaiņas saplūšanas un apvienošanas raksturā %.⁹

Veids	1926.- 1930.	1952.- 1955.	1960.	1965.	1971.
Horizontālā	68	36	17	15	7
Vertikālā	5	11	11	12	2
Diversifikācijas	27	53	72	73	91

Ja XX gs. sākumā noteicošais virziens ražošanas koncentrācijā bija horizontālā integrācija un galvenā loma piederēja lielajām monopolkompānijām, kas bija specializējušās vienā nozarē, tad, sākot ar 20. gadiem, vadošā loma bija vertikālā integrācija. Veidojās daudznozeru kompāniju koncerni.

50-to gadu vidū kompāniju apvienošanās sevišķi pieaug un galvenais virziens kļūst diversifikācija. 60-tajos gados tūkstoš lielo kompāniju vidū to kompāniju skaits, kuras piedalās vairāk nekā 15 nozarēs, pieaudzis 2 reizes. Atsevišķām kompānijām-milzeņiem ir uzņēmumi pat 50 nozarēs.

Pēdējos gados viens no spilgtākiem ražošanas koncentrācijas pieaugšanas rādītājiem ir virknes lielo monopolkompāniju pārvēršanās tā sauktajās transnacionālajās kompānijās. Piemēram, 80 no 200 ASV lielajām kompānijām ārvalstu filiāļu apgrozījums sastāda ap 25 % no šo kompāniju apgrozījuma.

Tātad procesi, kas notiek kapitālistisko valstu ekonomikā, spilgti apliecina V.I. Leņina secinājumu par nenovēršamo monopolu rašanos augstas ražošanas koncentrācijas rezultātā.

Visumā mūsdienā apstākļos apmēram 0,002 % kapitālistiskās pasaules kompāniju, t.i., 350, koncentrē savās rokās 2/3 visu darba spēku, 70 % aktīvu un peļņas.

20 lielākās tēraudkompānijas (6 ASV, 5 Japānas, 2 Francijas, pa vienai Anglijas, VFR, VFR - Holandes, Itālijas, Austrālijas, Beļģijas, Luksemburgas) 1974.g. deva vairāk nekā 57 % no kapitālistiskā pasaulē kopumā ražotā

tērauda.

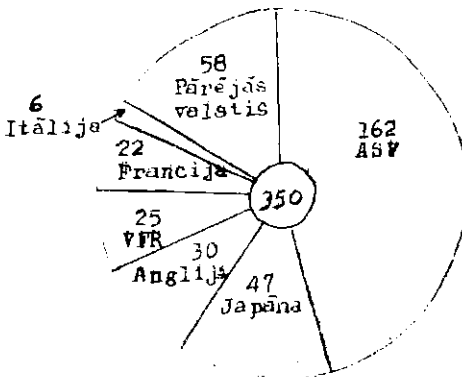
Automobiļu rūpniecībā 1973.g. 23 lielākās firmas de-
va apmēram 92 % kapitālistiskās pasaules ražotās produkci-
jas.¹⁰

Ķīmiskajā rūpniecībā vadošās ir ASV, rietumvācijas
un Anglijas kompānijas. 10 lielākie monopoli koncentrē
vairāk nekā pusi ķīmiskās produkcijas ražošanas, 2/3 no
sintētiskās šķiedras ražošanas utt.

Elektrotehniskajā rūpniecībā valda 5 kompānijas -
4 ASV un 1 Holandes, kuras koncentrē 2/3 no kapitālistis-
kās pasaules elektrotehniskās rūpniecības produkcijas.
Viens pats ASV monopols "IBM" dod 70 % elektronu skaitļo-
jamo mašīnu produkcijas.

350 lielāko pasaules kompāniju skaitā gandrīz puse
(162) ir amerikāņu kompānijas, 47 japāņu, 30 angļu, 25
rietumvācu, 22 franču, 6 itāļu u.c.

Atsevišķu valstu īpatsvars 350 pasaules lielāko
kompāniju skaitā¹¹

Pēdējos 10 gados kapitālistiskajā pasaulē strauji
pieaudzis rūpniecisko monopolu - miljardieru skaits. Ja
XX gs. sākumā tāda bija tikai viena kompānija - ASV mo-
nopols "United States Steel Corporation", tad 50 gadu
sākumā četras ASV monopolkompānijas "Standart Oil of New
Jersey", "General Motors", "United States Steel Corpora-

tion" un angļu - holandiešu "Royal Dutch SHELL" bija miljardieru skaītā. 1963. g. kompāniju-miljardieru skaits palielinājās līdz 57, bet 1974. g. jau līdz 344.

Monopolu kundzības izpratne nebūtu pilnīga, ja netiktu ņemta vērā arī piesugošā banku nozīme.

Pašreiz 100 pasaules lielākās bankas kontrolē 85-90% visu kapitālistiskās pasaules finansu operāciju.

ASV 1975.g. sākumā 177 bankas, kas sastādīja 0,01 % no visu komercbanku skaita, koncentrēja savās rokās 48,5% visu komercbanku aktīvu. Lielākās ASV bankas ir Chase Manhattan, First National City, Morgana trusts u.c..

Pie tam 13 Ņujorkas bankas, kas sastāda tikai 0,001%, kontrolēja 15,3 % no visu banku aktīva.¹²

50-to gadu vidū un 60-to gadu sākumā, pieaugot rūpniecisko monopolkompāniju pašfinansēšanās lomei (lielāki uzņēmuma apmēri, lielāki var būt uzkrāšanas līdzekļi), buržuāziskie ekonomisti sāka daudz runāt par ģeopolitisko uzskatu novecošanos ļautājumā par banku un rūpniecisko monopolu saplūšanu un saaugšanu.

Tomēr dzīve šo kritiku ir apgāzusi. 60-to gadu vidū, strauji izvērstoties zinātniski tehniskajai revolūcijai, nepieciešama kļuva, pirmkārt, masveidīga pamatkapitāla atjaunošana, otrkārt, strauji pieauga ārējā ekspansija. Tas viss izsauca paplašinātu līdzekļu aizņemšanās nepieciešamību, tāpēc banku un rūpniecisko monopolu saaugšana un personālūnijas reāšanās process nav zaudējis savu nozīmi arī mūsdienu kapitālisma apstākļos. Piemēram, 70.gadu sākumā ASV 200 lielākajām rūpniecības un transporta korporācijām bija kopēji direktori ar 40 lielākajām komercbankām, 20 investīcijas bankām un 30 apdrošināšanas kompānijām. Visa tā rezultātā attīstītākajās kapitālistiskajās valstīs spilgti izdalās atsevišķu spēcīgāko finansu - monopolistisko grupu varenība.

ASV spēcīgākā grupa ir Morgana grupa, kura 1973.g. kontrolēja rūpnieciskos un finansu aktīvus 410 - 420 miljrd. dolāru apmērā, t.i., 6 reizes vairāk nekā pirms 10 gadiem.

Anglijā šīs grupas pozīcijas sevišķi nostiprinājusi

—oida un sarklejas banku vadītā grupe, kura kontrolē 60 mljrd. dolāru lielu kapitālu.

Spēoīgāko finansu - monopolistisko grupu vidū izvirzās japāņu "Mitsubishi" grupa, kuras rīcībā 1973.g. bija 30 mljrd. dolāru lieli rūpniecisko kompāniju un banku aktīvi.¹³

Visumā ASV pašreiz vadošās ir 25 lielākās finansu monopolistiskās grupas, Anglijā - 20, Japānā, VFR, Francijā spmēram 10 grupas.

Lielā lomā notiekošajā kapitāla un ražošanas koncentrācijas procesā mūsdienu apstākļos ir kapitālistisko valstu realizētajai ekonomiskajai politikai monopoli intereses.

Buržuāziskās valsts stimulējošās metodes varam iedalīt tiešajās un netiešajās. Pie tiešajām metodēm jāpieskaita visi tie valsts pasākumi, kuru mērķis ir tieši veicināt ražošanas koncentrāciju un centralizāciju. Lielākajā daļā kapitālistisko valstu viens no efektīgākajiem ražošanas koncentrācijas stimulējošiem faktoriem ir paātrināta pamatkapitāla amortizācija.

Ražošanas koncentrāciju stimulē arī apgrozījuma nodokļa politika, kuru maksā pēc t.s. bruto produkcijas, t.i., no gala produkta cenas. Tāpēc koncerni, kuri ietver dažādas secīgas ražošanas pakāpes, ekonomē milzīgus līdzekļus, salīdzinot ar uzņēmumiem, kuriem ir tikai viena ražošanas pakāpe. Tas sevišķi stimulē daudzpakāpju ražošanas uzņēmumu apvienošanu vienā kompānijā.

Pēdējos gados valsts ekonomiskās politikas priekšplānā izvirzījusies ražošanas centralizācijas procesa veicināšana.

Kas nosaka šādu tendenci?

Pirmkārt, mūsdienu galvenās pretrunas, t.i., pretrunas starp kapitālismu un sociālismu, saasināšanās. Mūsdienu apstākļos kapitālisms vairāk kā jebkad ir spiests piemēroties jaunajai situācijai spēku samērā un tāpēc nepieciešama ir apvienošanās un saplūšana.

Otrkārt, kapitāla koncentrācijas pieaugums nepieciešamību nosaka straujā ražošanas spēku attīstība zinātnis-

ki tehniskās revolūcijas ietekmē. Valsts lomas pieaugums - spilgtākais rādītājs, kas liecina par pretrunas saasināšanos starp ražošanas sabiedrisko raksturu un piesavināšanās privātkapitālistisko formu.

Treškārt, centralizācijas procesa pieaugumu nosaka konkurences cīņas saasināšanās pasaules tirgos, sevišķi sakarā ar pieaugošo integrāciju un valūtas krīzes padziļināšanos.

Valsts monopolistiskajai stimulēšanas politikai ir daudzas kopējas iezīmes attīstītajās kapitālistiskajās valstīs. Raksturīgs piemērs ir EEA valstis. Piemēram, Francijā viens no galvenajiem piektā, (1966.-1970.g.) attīstības plāna uzdevumiem bija uzņēmumu apvienošanas stimulēšana. Bija izstrādāts plāns, kas paredzēja sverīgākajās rūpnieciskās ražošanas nozarēs 2 - 3 koncernu pastāvēšanu. 1970.g. Francijā jaunās struktūras radīšanai rūpniecībā un koncentrācijas pilnveidošanai, sevišķi tādās nozarēs kā elektronika, pārtikas rūpniecība un citās, tika izveidots Rūpniecības attīstības institūts, kura uzdevums bija tieši stimulēt atsevišķu kompāniju un grupu apvienošanos. Bez tam no 1958.g. Francijā jau pastāv Rūpniecisko uzņēmumu apvienošanās un pārgrupēšanās birojs. Gada laikā ar šī biroja palīdzību tika organizētas 150 apvienošanās. Tipiska iezīme ir apvienošanās veicināšana "nacionālos" ietvaros. Tāpēc Francijas valdošās aprindas dažādi cenšas pretoties (jāsaka gan, ka ne vienmēr tas izdodas) amerikāņu koncernu centieniem uzpirkt franču vadošo rūpniecības nozaru uzņēmumus, piemēram, spēcīga pretošanās notika amerikāņu koncerna "Westinghouse" politikai pakļaut tādu Francijas uzņēmumu kā "Hermann - Schneider".

Francijas valdība pastiprināti veicina ražošanas centralizācijas pieaugumu arī valsts sektorā.

Visas šīs politikas rezultātā Francijā, protams, pieaug rūpniecības uzņēmumu apvienošanās process.

Līdzīgi ražošanas koncentrācija tiek stimulēta arī citās valstīs.

VFR jau 1956.g. tika izdots likums par uzņēmumu pārveidošanu, 1957.g. tika izdots jauns likums par nodokļiem

sakarā ar pārveidojumiem utt. Tāpat strauja razošanas centralizācija attīstījās līdz ar EEA nodibināšanos. 1969.g. maijā bundestāgs izdeva jaunu likumu, kurā paredzēja ievērojamu nodokļu atvieglojumu, pieaugot uzņēmumu finansu apmēriem.

Tipisks mūsdienu apstākļos ir tas, ka attīstīto kapitālistisko valstu valdības ne tikai vienkārši stimulē šo procesu, bet arī cenšas šo stimulēšanas politiku saistīt ar valsts ilgtermiņa programmām. Piemēram, Francijā arī sestajā attīstības plānā kapitāla koncentrācija un centralizācija bija viena no ekonomikas regulēšanas galvenajām sastāvdaļām. Jāsaka gan, ka ne visās zemēs valsts loma kapitāla koncentrācijā un centralizācijā izpaužas tik tieši. Piemērs šajā ziņā ir Anglija. Tomēr tas neizslēdz kopējo tendenci - pieaugošo uzņēmumu apvienošanās. Ja 1954.g. Anglijā bija 275 apvienošanās gadījumu, tad 1961.g. jau 630, bet 1966.g. 1100 gadījumu.

Rietumeiropas valstīs lielu ietekmi kapitāla koncentrācijā un centralizācijā atstāj amerikāņu kapitāla iespīšanās.

Pirmkārt, ASV transnacionālās kompānijas dibina Rietumeiropā lielus uzņēmumus - koncernus;

otrkārt, tas ietekmē arī Rietumeiropas valstu monopolus apvienoties un izveidot lielus monopolistiskus uzņēmumus.

ASV apvienošanās pieaugusi no 4462 gadījumiem 1968.g. līdz 6132 1969.g., tomēr ASV valsts loma ir daudz mazāka nekā Rietumeiropas valstīs, tā vairāk izpaužas vairākās netiešās metodēs, jo ASV monopolistisko kompāniju varenība pati par sevi ir tādā pakāpē, kas ne vienmēr prasa tiešu valsts iejaukšanos ekonomiskajā dzīvē.

Valsts stimulējošā loma kapitāla centralizācijā pagaidām galvenokārt izpaužas nacionālos ietvaros, kamēr starptautisko monopolapvienību veidošanās galvenokārt notiek stihiskā ceļā.

Tāpat monopoli, kas XX gs. kļuva par kapitālistisko valstu saimnieciskās dzīves pamatu, mūsdienās paši pārvēršas par pamatu tālākai razošanas koncentrācijai un

līdz ar to monopolu varenības pieaugumam.

Līdz ar monopolu kundzības izplatīšanos plašumā, aptverot arvien jaunas ražošanas nozares, notiek monopolizācijas process arī dziļumā, t.i., izmainās monopolistiskā kapitāla organizatoriskās formas, pārejot no mazāk nobriedušām, nestabilām formām (karteliem, sindikātiem) uz arvien attīstītākām, stabilākām formām (trestiem, koncerniem), bet no tām uz vēl augstākām, jaunām formām (konglomerātiem, transnacionālām korporācijām).

Mūsdienu apstākļos par sabiedriskās ražošanas monopolizācijas līmeni var spriest, tikai ņemot vērā divu procesu rādītāju vienību, t.i., no vienas puses, cik plaši monopolistiskā kapitāla formas aptver sabiedrisko ražošanu un, no otras puses, kādā organizatoriskā attīstības formā izpaužas monopolistiskā kapitāla kundzība. Vienlaicīgās izmaiņas monopolizācijas apjoma pieaugumā un strukturālās izmaiņas monopolistiskā kapitāla kundzības formās ir rādītāji, kas liecina par monopolizācijas procesa attīstības jaunu pakāpi.

Izmantotā literatūra un avoti.

1. Leņins V.I. Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. - Raksti. Tulk. no 4. izd. 22.sēj., 245.lpp.
2. Turpat, 184.lpp.
3. Brežņevs L. PSKP CK pārskats un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. Rīga, "Liesma", 1976, 31.lpp.
4. PSKP XXIV kongresa materiāli. Rīga, "Liesma", 1972, 16.lpp.
5. Рёс: "Экономический рост в условиях монополистического капитализма. Проблемы и противоречия. М., "Наука", 1975, с.55.
6. Turpat.
7. Концентрация производства в странах капитала. - "МЭ и МО", 1970, № I, с.152.
8. Рёс: Экономический рост в условиях монополистического капитализма. Проблемы и противоречия. М., "Наука", 1975, с. 59-60.
9. Дмитриев И.И. Усиление господства монополий в экономике. - "США", 1976, № 3, с. 4.

10. Концентрация производства в капиталистическом мире. - "МЭ и МО", 1975, № 11, с. 152-154.
11. Монополия-гиганты капиталистического мира. - "МЭ и МО", 1976, № 3, с. 144.
12. Концентрация банков капиталистических стран. - "МЭ и МО", 1976, № 1, с. 152.
13. Концентрация производства в капиталистическом мире. - "МЭ и МО", 1975, № 11, с. 152.

A. KLAUSS,

P. Stučkas LVU Politiskās
ekonomijas katedras docents

FINANSU KAPITĀLA KUNDZĪBAS INTERNACIONALIZĀCIJA

XX gadsimts, pēc V.I. Leņina vārdiem, bija pagrieziens punkts "no vecā uz jauno kapitālismu, no kapitāla kundzības vispār uz finansu kapitāla kundzību."¹ Finansu kapitāla jēdziens ietver sevī divus galvenos elementus:

- 1) rūpniecības un banku monopolu esamību, kas pauž ļoti augstu ražošanas un kapitāla koncentrācijas pakāpi,
- 2) šo monopolu un kapitālu saplūšanu.

Finansu kapitāla raksturīga iezīme ir tā saistība ar monopolizācijas procesiem tautsaimniecības līmenī, kas izpaužas finansu grupu pastāvēšanā. Finansu grupas ir dažādu saimniecības sfēru un nozaru monopolu konsolidēti veidojumi, kopumi.

Pētot imperiālisma pamatpazīmes, V.I. Leņins vairākkārt pasvītvoja, ka finansu kapitāls aptver ne tikai atsevišķu valstu saimniecību, bet pārkāpj nacionālās robežas. Starptautisku monopolu izveidošanās rūpniecībā un banku jomā nosaka internacionālu finansu grupu rašanos. Veidojas starptautiskais finansu kapitāls ("vispasaules finansu kapitāls").

Finansu kapitāla kundzības internacionalizācijas process turpinās arī mūsdienā. Par aizsākuma punktu finansu sistēmas jaunāko iezīmju analizē kalpo atziņa, ka ražotājspēki savā attīstības gaitā izvirza jaunus un jaunus prasības ražošanas internacionalizācijas procesam, starptautiskai darbe dalīšanai sakarā ar reģionālu saimniecisku kompleksu veidošanos un to tautsaimniecības struktūras un infrastruktūras nivelēšanos. Mūsdienu ražotājspēki prasa ražošanas un zinātnisko pētījumu specializāciju un koncentrāciju starptautiskā mērogā. Apmkārtējās vides aizsardzības, transporta un sakaru sistēmu problēmas, jauno, no tehnikas progresē sekmēšanas viedokļu stratēģiski svarīgo

rūpniecības nozaru attīstības jautājumus, naftas, dabasgāzes, atomenerģijas un citu enerģijas avotu izmantošanas problēmas iespējams atrisināt tikai internacionālās ietvaros. Tāpēc modernie ražotājspēki prasa spēcīgāku internacionālu koordināciju un centralizāciju, lemjot par ražošanu un sadali, par kapitālu akumulācijas avotu izlietošanu starptautiskā mērogā. Šī jaunā pakāpe ražošanas starptautiskajā sabiedriskošanā piešķir kapitālisma pamatpretrunai vēl nebijušas dimensijas.

Starptautiskā finansu kapitāle galvenās izpausmes formas ir starptautiskie rūpniecības un banku monopoli, kas savā starpā ir cieši savijušies. Šie monopoli būtībā ir buržuazijas mēģinājums pakļaut savei kontrolei ražošanas internacionalizācijas objektīvo procesu, modificējot kapitālistiskā ipašume evolūcijas formas. Šo formu analīze dod zināmu ieskatu par finansu kapitāla kundzības internacionalizācijas svarīgākām iezīmēm mūsdienās. Tas ir arī galvenais šī raksta uzdevums: izpētīt finansu kapitāla mijiedarbības un sakaru starptautisko tīklu.

STARPTAUTISKIE RŪPNIECĪBAS UN BANKU MONOPOLI - FINANSU KAPITĀLA KUNDZĪBAS CENTRI

Kas tad ir starptautiskais monopols? V.I. Ļeņins par starptautiskiem monopoliem jeb virsmonopoliem nosauca monopolus, kuri piedalās pasaules ekonomiskajā sadalē. Tie veidojas, nacionāliem monopoliem izvēršot darbību aiz attiecīgās valsts robežām (tos literatūrā visbiežāk dēvē par transnacionāliem vai virsnacionāliem monopoliem), vai arī vienojoties vairāku valstu monopoliem, kurus visbiežāk apzīmē par daudznacionāliem monopoliem. Lai arī kādu terminu mēs neizmantojam, jāņem vērā virsmonopolu svarīgākā iezīme - monopola starptautiskais raksturs darbībā un nevis kapitāla izcelsmē. Ne tik svarīgs ir jautājums no kurienes, no kādām valstīm nāk kapitāls, bet gan noteicošā ir atbilde uz jautājumu uz kurieni tas dodas, kur tiek pielietots. Šāds akcents nepieciešams tādēļ, ka lielākā daļa no mūsdienu starptautiskajiem monopoliem pārstāv vie-

nas valsts nacionālo kapitālu, kaut arī izvērē ražošanu un maiņu daudzos pasaules rajonos. Pie tam lietas būtību neizmaina fakts, ka daļa no starptautisko monopolu akcijām pieder citu valstu kapitālistiem, jo ražošana, finansu, tehnoloģiskā, patentu licenču kontroles tiesības saglabājas mātes kompānijas nacionālajam kapitālam.² Starptautiskais monopols mūsdienā izpratnē nav vienkārši firma, kurai ir tikai tiešie kapitālieguldījumi ārvalstīs. Virsmonopols ir liela kompānija, kas ir starptautiska pēc interešu loka, kapitāla apjoma, konkurents spējas, kura darbojas galvenokārt tieši ražošanas procesā un nevis tikai apgrozības sfērā, kā tas bija pirms otrā pasaules kara.

Starptautiskie monopoli var būt gan privātā, gan valsts īpašumā. 1974.g. no 313 vadošajām rūpniecības kompānijām ar realizētās produkcijas vērtību, lielāku par 1 miljardu dolāru, 12 bija valsts transnacionālie monopoli, starp tiem angļu "British Steel" un "British Petroleum", irāņu "National Iranian Oil", franču "Renault", itāļu "IRI", rietumvācu "Salzgitter AG", meksikāņu "Pemex" un brazīliešu "Petrobras".

Starptautiskie monopoli koncentrē savās rokās milzīgu ekonomisku, finansiālu un ražošanas potenciālu. Pēc buržuāzisko ekonomistu aplēsēm virsmonopolu produkcijas vērtība līdzinās 200 - 450 miljardiem dolāru, t.i., vienai oeturtai daļai no kapitālistiskās pasaules bruto produkta.³

Naftas kompānijas "EXXON" (bij. "ESSO") realizētās produkcijas apjoms (1975.g. - 48,8 miljardi dolāru) pārsniedz tādu Rietumeiropas valstu nacionālo bruto produktu kā Austrija, Beļģija, Dānija, Norvēģija, Grieķija, Portugāle. "General Motors" ikgadējais apgrozījums, atsevišķi ņemot, pārsniedz 130 kapitālistisko un "trešās pasaules" valstu nacionālo bruto produktu.

ANO sekretariāta ekspertu grupa 1973.g. publicēja plašu ziņojumu ar zīmīgu nosaukumu "Multinacionālās kompānijas un pasaules attīstība". Tajā kā starptautiski monopoli minētas 7300 sabiedrības, kurām ir filiāles un nodaļas ārpus savas valsts robežām. Starptautisko monopolu vidū dominējošo stāvokli ieņem ASV sabiedrības, kuras veido

apmēram četras no katrām piecām lielajām sabiedrībām.

Starptautisko monopolu interešu sfēra ir ļoti plaša. To kapitāli ir ieguldīti apstrādājošā rūpniecībā (galvenokārt Rietumeiropas valstīs), naftas pārstrādes rūpniecībā (lielākoties Tuvo Austrumu, Latīņamerikas un Āfrikas zemēs), kalnrūpniecībā (Latīņamerikas, Āfrikas valstīs un Kanādā). Ķīmiskajā rūpniecībā vadošās pozīcijas ieņem amerikāņu "E.I. du Pont de Nemours", rietumvācu "Farbwerke Hoechst" un "BASF", itāļu "Montedison" un angļu "ICI". Naftas pārstrādē dominē starptautiskais kartelis, kas apvieno amerikāņu "EXXON", "Texaco", "Gulf Oil", "Standard Oil of California" un "Mobil Oil", angļu-holandiešu "Royal Dutch/Shell" un angļu "British Petroleum". Lielākie kaučuka izstrādājumu piegādātāji ir amerikāņu "Goodyear Tire and Rubber", "Firestone", kā arī angļu-itāliešu koncerns "Dunlop - Pirelli". No starptautiskajiem tērauda monopoliem ir jāmin amerikāņu "U.S. Steel", japāņu "Nippon Steel", angļu "British Steel" un rietumvācu "August Thyssen Hütte", bet no krāsaino metālu ražotājiem - franču "Pechiney-Ungine Kuhlmann" un amerikāņu "Aluminium Co. of America". Pēdējā laikā starptautiskie monopoli arvien lielāku uzmanību pievērš visjaunākajām tautsaimniecības nozarēm: atomrūpniecībai, aviācijas un kosmiskās tehnikas rūpniecībai, elektronisko skaitļošanas mašīnu ražošanai. Par vadošo lomu Rietumeiropas atomrūpniecībā cīnās divi grupējumi. Pirmajā no tiem ietilpst Šveices firma "Brown, Boveri & Cie AG" un britu "Babcock & Wilcox Ltd", bet otrajā, kura nosaukums ir "Kraftwerks - Union" (KWU), sadarbojas divi rietumvācu koncerni "Siemens" un "AEG - Telefunken". KWU kopā ar britu "The Nuclear Power Group", itāļu "Agip Nucleare", beļģu "Belgo - Nucleare", holandiešu "Neratooc" un vēl vienu angļu firmu "British Nuclear Fuels" ir izveidojuši konsorciju, kas nodarbojas ar atomreaktoru un bagātīnātā urāna piegādi, kurš ražo visu nepieciešamo atomelektrostacijām. 1971.g. trīs valsts koncerni - lielākie elektroenerģijas ražotāji savās zemēs - rietumvācu Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk AG", franču "Electricite de France" un itāļu "NEL" noslēdza vienošanos par sadar-

bību ātro neitronu reaktora ar ūdeņraža nātrija dzesēšanas sistēmu izveidē. Elektronisko skaitļotāju būvē kaut cik jūtamu pretestību amerikāņu firmām "International Business Machine (IBM)", "Honeywell", "Univac", "Control Data" spēj demonstrēt vienīgi angļu "International Computer Ltd",rietumvācu "Siemens" un franču "CII". 1972.g. starp "Siemens", "CII" un holandiešu koncernu "Philips" tika noslēgts sadarbības līgums par liela skaitļotāja projektēšanu un ražošanu. Aviorūpniecībā un kosmiskās tehnikas ražošanā pret amerikāņu milzņiem "McDonnell-Douglas", "Boeing", "Lockheed Aircraft" sāk veidot kombinētu ofensīvu vairākas Rietumeiropas firmas. Holandiešu-angļu "Unilever" un šveiciešu "Nestle" pieder pārtikas rūpniecības uzņēmumi visos kontinentos. Un tā tas ir arī citās nozarēs. Nav tādas tautsaimniecības sfēras kapitalistiskajā pasaulē, kur savu darbību neizvērstu starptautiskie monopoli. Jāatzīmē, ka virsmonopoli nebūt neieņem tādu īpašu pozīciju citu rūpniecības monopolu vidū, neizceļas ar sevišķi izteiktu vēlmi pārsviet daļu no ražošanas jaudām uz citām zemēm. Tieši otrādi, šādas atšķirības nostājā jau ir izzudušas un tagad praktiski visi lielākie ražošanas sfēras monopoli ir ar skaidri saskatāmām starptautiskā monopola pazīmēm.

Kādi motīvi tad noteica monopolu starptautiskās aktivitātes palielināšanos 50.-70. gados? Kas rosina starptautiskos monopolus ielauzties un iesakņoties citu valstu ekonomikā? Pirmajā mirklī varētu likties, ka atbilde nav grūti rodama, jo taču ir zināms, ka monopolu un tāpat arī starptautisko monopolu pastāvēšanas priekšnoteikums ir pēc iespējas lielākas peļņas iegūšana. Tomēr diezgan viegli var aprobežoties ar šo konstatāciju, kas, būdama pati par sevi neapstrīdama patiesība, tomēr neatsedz jaunās situācijas īpatnības visā daudzšķautņainībā. Monopolu tieksme pēc maksimālas peļņas vienmēr ir bijusi, bet arvien intensīvāki peļņas meklējumi citu valstu rūpniecībā ir kļuvuši par tipisku parādību tikai 50.-70.g. Atbilde uz iepriekšminētiem jautājumiem ir jāmeklē mūsdienu monopolu plaši izvērstajā darbībā. Mēs to darīsim, pētot starptautiskos koncernus, kas ir visperspektīvākā virsmonopolu forma.

Monopolu starptautiskās aktivitātes pieaugums, sākot ar 1920. gadiem, noteica izmaiņas ražošanas nosacījumos, kas prasīja paplašināt un padziļināt starptautisko darbu sadarbību, izvērst specializāciju un kooperāciju. Starptautiskie koncerni gūst lielu līdzekļu ekonomiju, padziļinot specializāciju starp monopola filiālēm, sabiedrībām - meitām. Visi monopoli ražošanu koncentrē stingri noteiktos reģionos. Piemēram, "Philips" gludekļus un mikserus ražo Holandē, elektriskos ventilatorus - Šotijā, kasešu magnetofonus - Austrijā, bet ledusskapjus - Itālijā. Visspēcīgāk specializāciju attīstījušies traktorbūvē. "Ford Motor" aptver trīs galvenās rūpnīcas, kas darbojas Anglijā, Beļģijā un ASV. Beļģu rūpnīca apgādā citas rūpnīcas ar transmisijām, bet angļu rūpnīca - ar daļiņiem un hidrauliskajām iekārtām. Savukārt beļģu un angļu filiāles importē ātruma kārtas no rūpnīcas, kas atrodas ASV.

Sakarota monopolu filiāles attiecīgajās valstīs specializējas to detaļu ražošanā, kas tām ir visizdevīgāk no izejvielu, enerģijas, mašīnu parka un darbaspēka resursu viedokļa. Tā kā atsevišķu detaļu ražošanu ir iespējams ātrāk pārkārtot atbilstoši zinātnes un tehnikas progresam prasībām nekā visa izstrādājuma ražošanu kopumā, tad monopols ar augstu specializāciju spēj organizēt ļaunu izstrādājumu ražošanu krietni vien ātrāk nekā konkurenti.

Šāda darba dalīšana starp sabiedrībām - meitām slēpj zināmas briesmas ražošanas negadījumam un it sevišķi straiķu laikā. Ražošanas pārtraukums vadībā uzņemumā ļoti nelabvēlīgi ietekmē visa monopola rentabilitāti, jo ražošanas jaudas nākas pārslēgt uz uzņēmumiem citās zemēs. Tādēļ starptautiskie monopoli ievieš uzņēmumus dubliekus dažādās valstīs, pārvieto ražošanas jaudas uz zemēm, kur vēsāks sociālais klimats. Svarīgi, ka mūsdienu virsmonopola būtiskākā iezīme nav tas, ka monopols daļu no ražošanas jaudām un komercoperācijām pārvieto uz citām valstīm, bet gan tas, ka internacionālās kompānijas raugās uz kapitālistiskās pasaules saimniecību un tirgu kā uz kaut ko vienotu, veselu, pieņem lēmumus tikai globālos mērogos, un lūko visus savas internacionālās struktūras

elementus kā vienota mehānisma sastāvdaļas. Monopoli "globālās stratēģijas" īstenošanas metodes un līdzekļi ir daudzi un dažādi: ražošanas politika un komerciālā taktika, iekšējo norišu koordinācija un vadības centralizācija. Liela nozīme ir finansu operācijām, jo starptautiskie koncerni tagad faktiski ir rūpniecības un finansu kompleksi. Tie neaprobežojas tikai ar jaunu ražošanas uzdevumu veikšanu, bet nereti uzņemas banku un kredītiestāžu funkcijas, balstoties uz starptautisko banku monopoli spēku, ar kuru koncerni ir cieši saistīti.

Starptautisko koncernu finansu operācijas, saistot tās ar ražošanas internacionalizācijas un finansu kapitāla kundzības internacionalizācijas aspektiem, nosacīti var sadalīt šādos virzienos:

- 1) līdzdalības sistēmas iekārtošana un paplašināšana ārzemēs;
- 2) operācijas starptautiskajā naudas un kapitāla tirgū;
- 3) pasākumi kapitāla un peļņas internacionālajā pārdalīšanā.

Līdzdalības sistēma, kas tiek veidota, starptautiskajam koncernam iepērkot akcijas no citu valstu firmām, paver iespēju ar visai nelieliem kapitāliem kontrolēt daudz lielāku svešu īpašumu. Sevišķi izdevīgi tas ir, ja koncernam ar ne pārāk lieliem saviem kapitālieguldījumiem izdodas izmantot ražošanas kompleksus ar augstu kapitāla organisko struktūru un lielu kapitālietilpību, bet kas nepieciešami ražošanai (piem., naftas vadi). Līdzdalības sistēma ļauj iegūt ne tikai krietnu daļu no citu uzņēmumu peļņas, bet arī palielina starptautiskā monopola kapitāla mobilitāti: to var strauji pārsviest uz rentablajām nozarēm vai arī izņemt no tām nozarēm, kur peļņas iegūšanas apstākļi pasliktinās.

Kopīpašuma firmas, kur virsmonopolam pieder daļa no akcijām, tiek dibinātas valstīs, kur pastāvošā likumdošana ierobežo ārzemju kapitāla ieplūšanu. Tāpat augošās vajadzības pēc kapitāliem un zinātniski tehniskās informācijas spiež nacionālo buržuāziju piekāpties. Kopīpašuma firmas ir savdabīgs kompromiss starp nacionālo un ārzemju

kapitālu. ASV monopoli kopīpašuma kompānijas dibina jaunajās nozarēs, kur liels jaunāko zinātnes sasniegumu pielietojuma īpatsvars. Ar kopīpašuma firmu palīdzību starptautiskie koncerni piesaista lielus finansu resursus, izmanto ārzemju firmu realizācijas tīklu un darbaspēku. Vairumam starptautisko koncernu kopīpašuma kompānijas ir pirmais ekspansijas solis tai vai citā valstī. Peļņas maksimizācijas un ražošanas izmaksu pazemināšanas interesēs tie pakāpeniski pārvērš kopīpašuma firmas pilnīgā īpašuma firmās (wholly owned subsidiaries). Lielākā daļa no starptautisko monopolu ārzemju filiālēm ir to pilnīgā īpašumā vai arī līdzdalība pārsniedz 50 % no akciju kapitāla. 60.g. beigās 187 ASV monopoliem bija 7927 filiāles, no tām 64,8 % bija pilnīgā īpašumā, bet 18,3 % līdzdalības līmenis akciju kapitālā bija 50-94 %.⁴ VFR aina ir tikai nedaudz citādāka. 1970.g. 18 rietumvācu koncerniem bija 337 filiāles ārzemēs, no tām 42,4 % bija pilnīgā īpašumā, bet 37,9 % ar līdzdalību 50-94 %.⁵

Ražošanas internacionalizācija uz kapitālisma bāzes nosaka un pastiprina centralizētu finansu kontroli. Lai spētu monopolizēt peļņu starptautiskā mērogā, koncerniem nepieciešams īstenot centralizētu finansu stratēģiju. Starptautiskie koncerni finansē savus ārzemju uzņēmumus no resursiem, kas iegūti vietējos kapitālu tirgos (kredīti, aizņēmumi, valsts budžeta līdzekļi), kā arī izmantojot daļu no realizētās peļņas.

Mobilizētos līdzekļus izmanto ne tikai kā aizdevumus koncerna filiālēm dotajā valstī, bet arī oitās zemēs, tāpat tos izmanto visdažādākajām finansu operācijām. Resursu mobilitātes iespējas kapitāla starptautiskajā tirgū vairo starptautisko monopolu finansiālo varenību, jo atļauj tiem ar minimālu savu līdzekļu izlietojumu izdarīt prāvus kapitālieguldījumus. Tie gūst papildu ienākumus no procentu normu atšķirību izmantošanas. Līdzekļi, kas aizņemti valstīs ar zemu procentu normu, tiek izmantoti pasākumu finansēšanai tur, kur tā ir augstāka. Manevrēšanu ar aizdevu kapitālu īsteno arī tādēļ, lai apietu kreditēšanas sašaurināšanu, ko atsevišķas valstis pielieto cīņā pret inflāciju.

Valatīs un par to saņēmis noteiktu dolāru summu. To viņš, piemēram, varētu izlietot amerikāņu preču iegādei vai pārskaitīt uz savu zemi un apmainīt pret vietējo valūtu, vai arī ieguldīt amerikāņu bankā. Pēdējais variants ir visbiežāk sastopamais tādēļ, ka jebkurai rūpniecības vai tirdzniecības firmai vajadzīgi apgrozības līdzekļi tekošajiem izdevumiem un šim nolūkam visērtākā ir amerikāņu valūta, kas ir galvenais norēķinu līdzeklis kapitālistiskajā pasaulē. Ja dolāru depozīta īpašnieks pārskaita savus dolārus no ASV bankas uz kādas citas valsts banku - visbiežāk uz Rietumeiropas banku -, tad dzimst eirodolārs: Eiropas bankas konts līdzekļi ASV bankā palielinās, dolāru īpašnieka konts attiecīgi samazinās, bet amerikāņu bankas bilance kopumā neizmainās. Dolāri nav pametuši ASV, bet Rietumeiropas bankas rīcībā ir nonākušas ASV bankas parādsaistības pret dolāru īpašnieku.

ASV dolāra metamorfoze eirodolārā tātad notiek tā, ka dolāra īpašnieka fondi nonāk Eiropas bankas rīcībā, kura tos kā kredītus var aizdot citai bankai vai rūpniecības firmai, prasot lielākus procentus par tiem procentiem, kurus maksā dolāru īpašniekam. Eirodolāru operācijā piedalās: dolāru īpašnieks (viņš ir arī sākotnējais kreditors), ASV banka, Rietumeiropas vai kāda cita kontinenta banka - eirodolāru saņēmēja, eirodolāra aizdevuma saņēmējs (pēdējais debitors), kas darbojas parasti ar savas bankas starpniecību. Shēmā tātad ietilpst finansu kapitālists, trīs bankas un funkcionējošais kapitālists. Praksē starpposmu skaits var būt vēl lielāks, par cik eirodolāri viegli pāriet no vienas bankas uz citu.⁹

Dolārs nav vienīgā valūta, kas apgrozās eirovalūtu tirgū. Par šī tirgus pilntiesīgiem locekļiem ir kļuvuši franču, beļģu un šveiciešu franki, angļu sterliņu mārciņa, rietumvācu marka, Holandes guldenis, Itālijas lira, japāņu jēna, Kanādas dolārs, zviedru krona, Austrijas šilingi, - praktiski visas kapitālistisko valstu valūtas, kas pieņem ārzemju avuāru formu citu valstu fizisko vai juridisko personu rokās.

Eirovalūtu tirgū ir trīs sektori: eirokredītu tirgus, kur notiek parastās operācijas ar kredītiem un aizdevumiem eirodolāru un oītu valūtu izteiksmē; eiroobligāciju un eiroakciju tirgus, kur nodarbojas ar vērtspapīru emisiju, visbeidzot tā saucamais sekundārais tirgus, kur pārē un pārdod vērtspapīrus, kuri radušies pirmos divos sektoros. 10

Starptautiskie monopoli ļoti iecienījuši eirovalūtu tirgu, un vispirms šādu iemeslu dēļ:

1) eirovalūtu tirgus ir brīvs no nacionālo finanšu orgānu kontroles,

2) te iespējams mobilizēt finanšu resursus tādos apmēros, kas nav pa spēkam nevienam no nacionālajiem aizdevu kapitāla tirgiem,

3) eirovalūtu aizņēmumu saņemšanas vienkāršā procedūra (darījumus nokārto pa telefonu vai teletipu, vienošanos pēc tam apstiprinot rakstveidā),

4) t. s. novācījas kredītooperāciju paplašināšanās. Novācījas kredītu noteikumi ir tādi, ka debitors var pagarināt to izlietošanas termiņus no 3 līdz 8 gadiem, atjaunojot vienošanos ik pēc zināma laika sprīža (parasti ik pa 6 mēnešiem). Pie tam debitors var izvirzīt jautājumu par kredīta cenu, par valūtu, kādā parēds dēvēšams. Pēdējais samazina kredīta ņēmēja risku valūtas paritātes izmaiņu gadījumos. Visē minētais piešķir eirovalūtu tirgum elites veidolu. Šajā tirgū ir izveidojusies savdabīga finanšu elite - vislielāko un varenāko starptautiskā finanšu kapitāla pārstāvju klubs. Eurovalūtu tirgus ir jauna kapitāle starptautiskās koncentrācijas forma.

Starptautisko monopolu uzdevumos ietilpst ne tikai maksimālas peļņas iegūšana, bet arī tās pasargāšana no nodokļiem. Piliāļu peļņa tiek pārskaitīta vedošās kompānijas bankas kontā. Līdz ar to paveras iespējas apiet attiecīgās valsts likumus un pasargāt krietnu daļu peļņas no nodokļiem. Tādēļ tajās zemēs, kur ārējās operācijas neapliek ar nodokļiem vai iekasē par tām relatīvi niecīgas summas, kā sēnes pēc lietuse parādās starptautisko monopolu bāzes organizācijas, kuru galvenais mērķis ir samazināt kopējos nodokļu maksājumus. Šīs organizācijas, kuras tiek dēvētas

par nodokļu oāžu kompānijām (Tax Haven Company), visvairāk ir iecienījušas Bahamas salas, Šveici, Luksemburgu, Lihtenšteinu.

Peļņas saglabāšanā un izlietošanā plaši izmanto transfertcenas* (transfer prices). Transfertcenas izsaka savstarpējo izstrādājumu un pakalpojumu apmaiņu starptautiskā monopola ietvaros (starp vadošo kompāniju un filiālēm, starp monopola filiālēm). Tās ir fiktīvas cenas, jo maiņas priekšmeti monopola iekšienē nav preces, par cik šajos darījumos nepiedalās divi savrupi subjekti - pārdevējs un pircējs, šeit lieta nemaina savu īpašnieku. Lietu un pakalpojumu kustība te parādās kā noslēgta nekomerciāla aprīte vienota saimnieciska mehānisma iekšienē. Lietas būtība nemainās no tā, ka monopola strukturālie elementi izvietoti dažādās valstīs un tie tīri nomināli noformēti kā neatkarīgas juridiskas personas.¹¹ Šie darījumi, tā sakot, "ģimenes lokā" pieņem komerciālā kontrakta formu ne tik daudz lai ievērotu likumdošanu, bet gan lai to apietu. Ja koncerna vadība ir izlēmusi pārskaitīt peļņu no filiālēm uz bāzes kompāniju, tad filiāļu transfertcenas tiek noteiktas maksimāli zemā līmenī, bet bāzes kompānijai - pēc iespējas augstākas. Līdzīgi rīkojas finansu resursu pārdislocīšanā no vienas filiāles uz citām. Tā, piemēram, 1974.g. sākumā naftas koncernu "EXXON" un "Mobil Oil" Rietumvacijas filiāles samaksāja šo koncernu naftas pārstrādes rūpnīcām Roterdamā par produkciju krietni vairāk, nekā vēlāk ieguva no realizācijas. Tādējādi peļņa no VFR tika daļēji pārskaitīta uz ārzemēm.¹² Peļņas centralizācija ar transfertcenu sistēmas palīdzību ir kapitālu un peļņas internacionāla pārdalīšana, kas negatīvi ietekmē nodokļu ievākumu, pastiprina maksājumu bilances nestabilitāti tajā vai citā valstī.

Svarīgu vietu starptautisko monopolu finansu stratēģijā ieņem valūtas operācijas. To mērķis ir aizsargāties no zaudējumiem, bet, ja iespējams, tad gūt arī papildu peļņu no valūtas kursu svārstībām. Starptautisko koncernu

* Latīniski - transferece - pārnest.

vadības aparātā ir speciālas nodaļas, kuras izstrādā valūtu paritāšu izmaiņu prognozes un optimālas finanšu politikas variantus. Par cik virsmonopolam ir iespējas saņemt operatīvo informāciju par stāvokli valūtas tirgū, par tik bieži vien tie valūtas sistēmas krīšos saasirājums laikā izrādās labākā situācijā nekā daudzās nacionālās kompānijās, kurām nav filiāles ārpusēs.

Plaši tiek pielietota tā saucamā "leads and lags" prakse. Atkarībā no maksājumu izmantojamās valūtas paritātes un kursa gaidāmajām izmaiņām, starptautiskie koncerni novilcina vai paātrina norēķinus dotajā valūtā. Koncernu vadība atliek maksājumu saņemšanu no to valstu filiālēm, kur ir stabila valūta (revalvācijas kandidāte), lai uzkrātu to pēc iespējas vairāk un revalvācijas gadījumā iegūtu prāvu peļņu. No valūtām, devalvācijas kandidātēm, cenšas pēc iespējas ātrāk atbrīvoties.

Starptautiskie monopoli, lai pasargātu sevi no neļaušībām, izveido speciālus kompensācijas fondus, kuros ieskaita ienākumus no veikamīgām valūtas operācijām vai arī smēj līdzekļus zaudējumu un kļūdu gadījumos. Virsmonopoli mūsdienās ir kļuvuši par lielākajiem valūtas spekulantiem. 1971.g. decembrī, kad izmainījās vadošo kapitālistisko valstu valūtu paritātes, starptautiskie monopoli "nopelnīja" papildus 3 miljrd. dolāru. 1973.g. februārī ASV dolāra devalvācijas rezultātā tie, kuri par dolāriem agrāk bija iegādājušies VFR markas, guva peļņu 330 miljonu dolāru apmērā.¹³

Starptautisko monopolu finanšu un valūtas operācijas palielina naudas masu cirkulāciju starp valūtas tirgiem atsevišķās valstīs, pie kam šo monopolu darbības kosmopolitiskais raksturs piešķir sevišķi plašu vērīenu spekulācijai ar valūtu. Tie spēj ietekmēt tās vai citas kapitālistiskās valsts valūtas kursa dinamiku, mākslīgi palielinot pieprasījumu pēc "stiprajām" valūtām, sekmējot "vājo" valūtu piedāvājumu.¹⁴ Starptautisko monopolu rokās ir koncentrēti apmēram 300 miljardi dolāru īstermiņa aktīvu, ko tie var īsā laika sprīdī pārsviest no viena kapitālistis-

kās pasaules rajons uz citu. Salīdzinājumam minēsim, ka šī summa ir 4 reizes lielāka nekā ASV, Japānas, VFR un Francijas oficiālās zelta un valūtas rezerves kopā.¹⁵

Kapitāla internacionālizācija izpaužas ne tikai rūpniecības virsmonopolu attīstībā, bet arī starptautisko banku monopolu evolūcijā, kura 50.-70.g. sevišķi intensīvi notiek trīs galvenos virzienos:

- 1) strauji izvēršot monopolbankām filiāļu, pārstāvniecību un līdzdalību tīklu ārvalstīs,
- 2) organizējot starptautiskus banku grupējumus,
- 3) veidojot valsts banku starptautiskas savienības.

Konkurences cīņas saasināšanās starp ASV, Rietumeiropas un Japānas monopoliem, valūtas sistēmas krīze, EEA paplašināšanās, starptautisko rūpniecības monopolu ekspansija un citi faktori rosināja pastiprinātu monopolbanku internacionālo koncentrāciju un centralizāciju. Tā, piemēram, ASV monopolu kapitāla eksports uz Rietumeiropu, Savienoto Valstu valdības pasākumi kapitāla izvešanas ierobežošana izsauca amerikāņu banku aktivitāti vecajā kontinentā. 70.g. sākumā Rietumeiropā darbojās 30 amerikāņu banku monopoli, no kuriem daudzi izveidoja kompānijas - meitas kopā ar šejienes lielākajām bankām. EEA papildināšanās ar trim locekļiem jo plaši atvēra durvis britu rūpniecības un banku monopoliem uz kontinentu, bet pārējiem koptirgus locekļiem - uz Lielbritāniju.

Internacionālie banku monopoli piešķir starptautiskajiem rūpniecības monopoliem kredītus, sniedz konsultācijas, kā vislētāk mobilizēt kapitālu, kur visizdevīgāk ieguldīt uz laiku brīvos līdzekļus. Tie analizē atsevišķu valstu maksājumu bilances un valūtas stāvokli, atsevišķu nozaru un visas tautsaimniecības attīstības tendences, nodokļu likumdošanu un pēc tam izstrādā atbilstošas prognozes. Arī zinātniski tehniskās attīstības svarīgākās iezīmes netiek atstātas bez uzmanības. Tas nozīmē, ka ne tikai rūpniecības monopoli pārņem banku funkcijas, bet arī to, ka bankas īsteno ražošanas funkcijas. Starptautiskajām bankām un banku grupām ir plašs interešu loks rūpnie-

oībā, tirdzniecībā un pakalpojumu sfērā. Tā, piemēram, beļģu monopolam "Societe Generale de Belgique" 1971.g. piedēvēja akcijas par 17,7 miljardiem franku. No tām 33,4 % bija banku, kredītinstitūtu, investīciju kompāniju akcijas, 26,5 % - krāšņinās metalurgijas uzņēmumu akcijas. Bez tam 21 procents kapitāla bija ieguldīts Beļģijas lielākajā bankā "Societe Generale de Banque", kurai ir filiāles un pārstāvniecības daudzās valstīs.

Franču "Compagnie Financie de Paris et des Pays-Bas" ir holdingkompānija, kura 41 % no saviem aktīviem ir ieguldījusi banku nozarē, bet pārējo rūpniecības firmu akcijās.¹⁶

Spēcīgus impulsus monopolistiskā banku kapitāla internacionalizācijai rada nepieciešamība mobilizēt valsts kapitālu internacionālā mērogā. Veidojas multinacionāli valsts finanšu institūti, kuri piesaista arī privāto aizdevu kapitālu un kas tieši vai netieši piedalās ražošanas monopolistiskajā internacionalizācijā, it sevišķi neokolonialistiskajā ekspansijā. Pie tādiem pieder Pasaules rekonstrukcijas un attīstības banka, "International Development Association", "International Finance Corporation", Internacionālā amerikāņu attīstības banka (IDB) un Arābu attīstības banka (ADB).

Banku kapitāla internacionalizācija kopš 60.g. otrās puses ir nesērājami saistīta ar eirovalūtu tirgu. Ir izveidoti speciāli eirodolāru konsorcijs Londonā, Briselē un Parīzē vidēja termiņa kreditēšanas vajadzībām. Starptiem ir izteikti rietumeiropiski konsorcijs kā, piem., "Banque de Credit a Moyen Terme", bet ir arī tādi, kur dalībnieku skaitā ir Rietumeiropas, ASV un Japānas bankas. Konsorcijs vidū ir tādi, kas specializējas noteiktu valstu monopola apkalpošanā, kā, piem., "Scandinavian Bank", "Nordic Bank", "Banque Europeenne de Tokyo".

Galvenie kreditori eirovalūtu tirgū ir Rietumeiropas komercbankas, internacionālie valsts monopolistiskie finanšu institūti (Starptautiskais valūtas fonds un Pasaules rekonstrukcijas un attīstības banka), valsts centrālās bankas, Starptautiskā norēķinu banka, Tuvo Austrumu naftas ie-

guvējas valstis un starptautiskie monopoli. Ievērojamākie debitori ir amerikāņu filiāles un kompānijas meitas Rietumeiropā, ASV, Japānas un Rietumeiropas monopoli, dažu valstu centrālās bankas.

Eirovalūtu aktīvi dolāru izteiksmē ir pieauguši laika posmā 1964.-1972.g. no 9,0 miljardiem līdz 100,4 miljardiem, t.i., vairāk nekā 10 reizes.¹⁷ Lielākie eirovalūtu tirgus centri ir Londona, Ārihe, Luksemburģe, bet ievērojamākos starptautisko banku monopoli skat. 3.tabulā.

Pēdējos gados banku monopoli sāk veidot starptautiskus banku grupējumus noteiktu uzdevumu veikšanai. Atšķirībā no starptautiskas bankas, grupējumam nav raksturīga funkcionāla daudzveidība, bet gan specializētas kredītiestādes iezīmes, visai ierobežoti mērķi. Grupējumi veidojas, kad vairākas bankas organizē specializētu kopīgu meitas kompāniju, vai arī tad, kad tās nodibina koordinācijas centru kopīgu akciju vadīšanai tajā vai citā banku biznesa jomā. Visbeidzot bankas var noslēgt vienošanos par sadarbību noteiktu jautājumu risināšanai. Grupējuma dzimšana var ievadīt savstarpēju akciju pirkšanu un apmaiņu.

Vislielākais banku grupējums Rietumeiropā ir 1970.g. Briselē izveidotā "European Banks International Comp. S.A. (EBIC). Šim grupējumam ir 6 tūkst. kantoru 50 valstīs, kuros ir nodarbināti 80 tūkst. kalpotāju. Tā aktīvi 1974.g. beigās līdzinājās 110 miljardiem dolāru. EBIC ietilpst "Banque Européenne de Credit a Moyen Terme", "European Financial Associates" (ar rezidenci Hāgā), "European Pacific Finance Corp. Ltd." (Melburnā), bez tam vēl divas lielākas Rietumeiropas bankas ASV - "European-American Banking Corp." un "European American Bank and Trust Co."

Nākamais lielākais grupējums ir CCB (aktīvu vērtība - 62,6 miljardi dolāru), kurā ietilpst rietumvācu "Commerzbank", franču "Credit Lyonnais" un itāļu "Banca di Roma". CCB ir 3000 kantoru dažādās valstīs ar 60 tūkst. darbinieku.

1971.g. nodibinājās ABECOR (Associated Banks of Euro-

Desmit lielākās ASV, Rietumeiropas un Japānas
bankas 1974.g.¹⁸

	Aktīvi miljardos ASV dolāru
ASV bankas	
1. Bank America Corp. (Bank of America)	60,4
2. City Corp. of New York	57,8
3. Chase Manhattan Corp.	42,5
4. J.P.Morgan (Morgan Guaranty)	26,0
5. Manufacturers Hanover Trust	25,8
6. Chemical Bank New York Corp.	22,2
7. Banker Trust Co. New York	20,4
8. Continental Illinois National Bank and Trust	19,8
9. First National Bank of Chicago	19,1
10. Western Bank	18,7
	Kopā 312,7
Rietumeiropas bankas	
1. National Westminster Bank (Anglija)	34,3
2. Barclays Bank Group (Anglija)	33,3
3. Deutsche Bank (VFR)	32,7
4. Banque Nationale de Paris	26,8
5. Dresdner Bank	25,8
6. Westdeutsche Landesbank Girozentra- le (VFR)	23,8
7. Midland Bank Group (Anglija)	23,3
8. Credit Lyonnais (Francija)	22,8
9. Lloyds Bank (Anglija)	21,0
10. Banca Nazionale del Lavoro	19,9
	Kopā 263,7
Japānas bankas*	
1. Dai-Ichi Kangyo Bank	35,7
2. Sumitomo Bank	31,1
3. Fuji Bank	31,0
4. Mitsubishi Bank	29,3
5. Tokio Bank	29,0
6. Sanwa Bank	28,5
7. Industrial Bank of Japan	23,2
8. Bank von Tokye	22,5
9. Mitsui Bank	21,8
10. Daiwa Bank	17,0
	Kopā 269,1

* Uz 1975.g. 31.martu.

pe Corporation), kura dalībnieki ir holandiešu "Algemeene Bank Nederland", beļģu "Banque de Bruxelles" un rietumvācu "Dresdner Bank" un "Bayerischen Hypotheken- und Wechsel-Bank". ABECOR aktīvi tiek vērtēti 64,1 miljardu dolāru apmērā.

Dažas lielākās bankas kapitālistiskajā pasaulē apvieno "Orion" grupējums: "Chase Manhattan Bank", "Royal Bank of Canada", "National Westminster Bank", "Westdeutsche Landesbank Girozentrale", "Credite Italiano" un "Mitsubishi Bank". "Orion" grupējuma locekļiem ir 5 tūkst. kantoru 100 valstīs. Tās sastāv no trim speciālām bankām: "Orion Term Bank", kas ir vidējo termiņu eirokredītu konsorcijs, "Orion Bank Ltd." (Londonā), kas ir investīciju banka, un "Orion Multinational Service Ltd." (Londonā), kas ir koordinācijas centrs jau minētajiem diviem institūtiem un dalībnieku bankām. "Orion" grupējums uzdevumos ietilpst kredītu piešķiršana starptautiskajiem monopoliem, to konsultēšana finansu jautājumos, vērtspapīru emisijas praktiskā īstenošana ("Orion Bank Ltd.") un citi pakalpojumi. "Orion" aktīvu vērtība ir vairāk nekā 164 miljardi dolāru.¹⁹

Kā redzam, visvairāk banku grupējumu ir Rietumeiropā. Apvienojot savus kapitālus, Rietumeiropas banku monopoli mēģina uzlabot savas pozīcijas konkurences cīņā ar ASV monopoliem. ABECOR ir nodibinājis investīcijas banku "ABD Securities Corp." ar 5 miljonu dolāru kapitālu. Tās darbība aptver apdrošināšanas biznesu, vērtspapīru izvietojšanu, starptautisko arbitražu vērtspapīru lietās, konsultācijas uzņēmumu pirkšanas un apvienošanas problēmās. EBIC pieder jau divas minētās bankas ASV. To klienti ir Rietumeiropas rūpniecības monopoli filiāles ASV. Tām tiek sniegta palīdzība ražošanas izmaksu un realizācijas, jaunas ražošanas iekārtas iegādes kredītēšanā. EBIC kopā ar dažām lielākajām arābu bankām ir nodibinājis "European-Arab-Holding" ar divām meitu kompānijām. Tas pats grupējums 1972.g. Hamburgā nodibināja "Europäisch-Asiatische Bank AG" ar filiāli Singapūrā. Šo institūtu mērķis ir sekmēt starptautisko monopoli darbību jaunattīstības valstīs.

Viens no jaunākām internacionālā banku kapitāla lolojumiem ir "International Energy Bank Ltd.", kurā bez multinacionālās bankas "Societe Financiere Europeenne" (rezidence - Luksemburgā) piedalās viena ASV banka, divas britu, viena franču un viena kanādiešu banka. Šis fakts liecina, ka uz jauno situāciju enerģētiskās jomā starptautiskais finansu kapitāls reagē ar līdzekļu koncentrāšanu.

Apkopojot visu teikto par starptautisko rūpniecības un banku monopoli darbību, var izdarīt šādus secinājumus:

1) ražošanas spēku internacionālizācija rada arvien jaunus šķēršļus privāta kapitāla realizācijai, ko mēģina pārvarēt, ekstensīvi un intensīvi izvēršot monopolistisko piesavināšanās, peļņas un kapitāla pārdelšanās procesu starptautiskā mērogā. Tas viss rod izpausmi dažādās finansu kapitāla kundzības internacionālizācijas formās un institūtos. Šīs kundzības galvenās formas un centri ir starptautiskie rūpniecības un banku koncerni, kas būtībā ir milzīgi rūpnieciski finansiāli kompleksi;

2) zinātniski tehniskā revolūcija un tās nodarītais ražotājspēku vajadzība pēc ražošanas internacionālizācijas, pēc starptautiskās darba dalīšanas padziļināšanas daudzos aspektos noteica rūpniecības monopoli darbības izvēršanu aiz savas zomes robežām. Savukārt darbības starptautiskais raksturs dod monopolēm papildu priekšrocības ne tikai ar to, ka paplašina ekspluatācijas zonu, bet arī ar to, ka paver iespējas gūt peļņu no ekonomiskās situācijas diferencēm atsevišķās valstīs. Manevrējot ar resursiem, izstrādājot ražošanas un produkcijas realizācijas programmas atbilstoši vietējam pieprasījumam, izmantojot savā labā esošās grūtības to vai citu valstu ekonomiskajā attīstībā, monopoli panāk zināmu darbības optimizāciju globālā mērogā, protams, optimizāciju kapitālistiskā izpratnē;

3) starptautisko monopoli īpašuma struktūrā vērojama centralizācijas tendence. Pilnīga kontrole pār filiālēm un kompānijām meitām ar priekšnosacījums globālai finansu stratēģijai, kas raksturīga ar plašu finansēšanas avotu un metožu klāstu, kurš tiek pielietots peļņas un ienākumu internacionālā centralizācijā un pārdalīšanā. Ekspansijas fi-

nansēšana, kapitāla mobilizēšanas metodes starptautiskajā aizdevu kapitāla tirgū uzskatāmi rāda, kā finansiālās operācijas kļūst par relatīvi patstāvīgu sektoru virsmonopolu darbībā, kas nošķiras no reālās kapitāla uzkrāšanas režošanas paplašināšanai;

4) finansiālā aspekta relatīvā patstāvīguma palielināšanās pastiprina rūpniecības un banku kapitāla saaugšanu starptautiskā mērogā. Sadarbībā ar bankām starptautiskie rūpniecības monopoli izvērš dažādas bankjeru operācijas (rūpnieciskais klīrings, darījumi eirovalūtu tirgū u.c.);

5) saimnieciskās dzīves internacionalizācija monopolu izpildījumā izvirza jaunas prasības pret banku monopoliem. Atbildes reakcija izpaužas banku filiāļu, kantoru, pārstāvniecību un līdzdalības tīkla paplašināšanās ārzemēs, starptautisko banku grupējumu veidošanā. Izvēršas starptautisko banku un banku grupu interešu loks rūpniecībā, tirdzniecībā un pakalpojumu sfērā, uzsākot tādu funkciju īstenošanu, kas vēl nesenā pagātnē bija tikai rūpniecības kapitāla kompetencē.

Tādējādi starptautisko rūpniecības un banku monopolu attīstība nosaka to savstarpējo organizatorisko un funkcionālo kontaktu pastiprināšanos, starptautisko finanšu grupu veidošanos un evolūciju, finanšu kapitāla kundzības internacionalizāciju.

Finanšu kapitāla kundzības internacionalizācijas sociālekonomiskās sekas

Internationalizācija ir izmainījusi kapitālistiskās piesavināšanās sfēru, modificējusi vidējās peļņas likumu. Mūsdienās kapitālistisko piesavināšanos īsteno atsevišķu valstu robežās, kā arī visas kapitālistiskās pasaules saimniecības ietvaros vispirms un galvenokārt monopoli, finanšu kapitāls ar buržuāziskās valsts līdzdalību. Virsvērtība tiek piesavināta gan kā monopolpeļņa no ārzemju uzņēmumiem un kapitālieguldījumiem, gan kā ienākumi no kredītiem, aizdevumiem, no visdažādākajām finanšu un valūtas operācijām. Šajā piesavināšanas procesā finanšu kapitāla uzstājas kā

starptautiskā proletariāta ekspluatators.

Viršmonopolu darbība pastiprina kvantitatīvo diferenci starp viršvērtības ražošanu un piesavināšanos. Vislielāko peļņu iegūst starptautiskie monopoli, jo tiem pieder vislielākais avansētais kapitāls ar augstāko koncentrācijas līmeni.

Dziļanās pēc maksimālas peļņas nozīmē ne tikai ekspluatācijas palielināšanu, bet arī sabiedriskās ražošanas efektīvības paaugstināšanas pazēmienu meklējumus, protams, ne jau visas sabiedrības, bet tikai finansu kapitāla interesēs. Šajā skatījumā starptautiskie monopoli - finansu kapitāla reālie agenti - var tikt uzlūkoti kā stihiska izpausmes forma ražotājspēku pielāgošanās objektīvajam procesam mūsdienu internacionālizācijas tendencēm. Par cik šī pielāgošanās norisinās specifiskos, monopolistiskā kapitalisma apstākļos, par tik šis process ir ļoti pretrunīgs, ar daudzām negatīvām sekām. No vienas puses, viršmonopoli nodrošina augstāku starptautiskās darba dalīšanas līmeni, rosina sabiedriskā darba ražīguma celšanos, ražošanas tālāku sabiedriskošanos, bet, no otras puses, tie pastiprina ekspluatatoru šķiras kundzību, saasina sociālos konfliktus. Viršmonopols ir internacionāli organizēts kapitāla spēks un tajā pašā laikā nacionāli norobežota imperiālisma veidojums un ierocis. Tāpēc starptautiskā finansu kapitāla ietekme uz atražošanas procesu ir tikpat dziļa, cik pretrunīga. Arvalstu monopolu darbība tajā vai citā valstī var saasināt tā jau sīvo konkurences cīņu, jo viršmonopola vadošā firma var atļaut savām filiālēm pazemināt cenas pat zem ražošanas izmaksu līmeņa un tādējādi izpūstināt konkurentus. Starptautiskais finansu kapitāls pakļauj savai kontrolei arī vien lielākus materiālos resursus un ražošanas jaudas. Jau minētais Starptautiskais enerģētiskais kartelis 60.g. beigās kontrolēja 72 % no naftas ieguves kapitālistiskajā pasaulē. Līdzīga varenības koncentrācijas gaisa vērojama citu izejvielu ieguvē:

- 10 starptautiskie koncerni (Bennecott, Anaconda, Anglo American Corp. of South Africa u.c.) pārvalda 36 %

vara ieguves;

- 9 starptautisko monopolu uzņēmumos (amerikāņu Amax, Asarco, Bunker Hill, St. Joe Minerals, rietumvācu PreuBerg u.c.) iegūst pusi no nesociālistiskās pasaules svina. Vislielākā atkarībā no svina eksporta ir Malaizija, Bolīvijs, Taizeme un Indonēzija;

- 8 starptautiskie monopoli, to skaitā ALCAN, ALCOA, Reynolds Metal Company, Kaiser Aluminium, Pechiney-Ugine Kuhlman, Vereinigte Aluminiumwerke, kontrolē 80 % no alumīnija ražošanas. No boksītu eksporta ir atkarīga Surinama, Gvineja, Jamaika, Gvajana;

- 6 starptautiskie monopoli, tajā skaitā koncernu grupa Rio Tinto Zinc, kontrolē 90 % cinka ieguves nesociālistiskajā pasaulē. Visvairāk no cinka eksporta ir atkarīga Ruanda, Bolīvijs, Laosa un Malaizija.²⁰

Starptautisko finanšu grupu aktivitāte ir sevišķi intensīva apstrādājot rūpniecībā. Šeit ārzemju kapitāls vislielāko lētēmi ir sasniedzis Kanādā un Austrālijā, vismazāk - ASV un Japānā.

VFR katrā trešā kompānija atrodas ārzemju kapitāla iespaidā, 78 no 100 lielākajiem starptautiskiem monopoliem Rietumvācijā ir savi uzņēmumi, kuru kopskaits tuvojas 500, 9 kompānijas meitas doa 7 % no rūpniecības apgrozījuma. 3/4 naftas pārstrādes atrodas 4 koncernu rokās.

Lielbritānijā apmēram 3 tūkstoši ārzemju uzņēmumi koncentrējas turpat 15 % no rūpniecībā avansētā kapitāla. 2/3 no tiem piederēja ASV monopoliem. Vislielākais ārzemju īpatņvars ir automobiļu rūpniecībā (36 % no produkcijas), ķīmiskajā rūpniecībā (25 %) un metalurgijā (22 %).

Francijā ārvalstu kapitāla rokās atrodas 60 % elektroindustrijas, 96 % no sintētiskā kaučuka ražošanas.

Itālijā ārzemnieki kontrolē 14 % no visu rūpniecības nozaru kapitāla, tajā skaitā 22 % no apstrādājotās rūpniecības, 70 % no ķīmiskās un elektrotehniskās rūpniecības kapitāla.

Japānā 1969.g. citu valstu monopoli bija pakļāvuši sev 58 % naftas pārstrādes un 20 % gumijas rūpniecības

Kanādā trešā daļa no salmnieciskās aktivitātes atrodas ārzemnieku rokās.²¹

Amerikāņu monopoli uzņēmumi VFR, Francijā, Itālijā un Beniluksa zemēs sagrābuši savās rokās 95 procentus no integrēto shēmu ražošanas, 80 procentus no elektroniskaitļo-tāju ražošanas, 40 procentus no titāna dioksīda, 30 procentus no automašīnu, 15 procentus no sintētiskā kaučuka un 55 procentus no autoriepu ražošanas. Pēc franču ekonomistu K.Cu un Ž.F.Lando domām, amerikāņu ekspansija Rietumeiropā turpināsies arī tuvākajos gadu desmitos. Savas grāmatas "Amerikāņu kapitāls ārzemēs" noslēgumā viņi dod visai drūmu prognozi: "Tagad vēl mēs esam eiropieši, bet riskējam pamest šo pasauli kā amerikāņi. Mums draud nevis iedzīvotāju skaita straujā pieaugums Savienotajās valstīs, bet gan pakļaušana "dolāra imperiālisma" kundzībai."²²

Protams, Rietumeiropas, Japānas, Kanādas un citu valstu monopoli ielaužas arī ASV. Savienotajās Valstīs tiešie ārzemju kapitālieguldījumi pieauguši no 3,4 miljārdiem dolāru 1950.g. līdz 21,7 miljārdiem 1974.g. Tomēr, salīdzinot ārzemju tiešos kapitālieguldījumus ASV ar Savienoto Valstu tiešajām investīcijām citās zemēs, redzam, ka attiecība ir 6:1 ASV labā.²³ Arī kapitālieguldījumu struktūra liecina, ka amerikāņu monopoli ārzemju darbības mērķu sarakstā pirmās vietas daļa peļņas iegūšanas un ekonomiskās uzkundzēšanās motīvi. Ārvalstu monopoli darbība ASV vispirms ir komerciāls bizness, kurš nesaistās ar ekonomiskās kontroles nodibināšanu pār ASV. Tas viss, protams, nevar nesaasināt konkurenci starp trim kapitālistiskās pasaules spēka centriem: Rietumeiropu, Japānu, ASV.

Starptautiskie monopoli pretrunīgi ietekmē zinātniski tehniskās revolūcijas norises. Tie izdod lielas summas zinātniskiem pētījumiem: asignējumi šiem mērķiem sastāda 2-7,5 % no apgrozījuma summas. Tā, piemēram, 1973.g. "IBM" ieguldīja zinātnē apm. 500 miljonus dolāru, "E.I. du Pont de Nemours" - 276 milj., "Farbwerke Hoechst" - 190 milj., "Dow Chemical" - 105 miljonus dolāru. Starptautiskie monopoli nodarbina relatīvi vairāk personāla zinātniskos pēti-

jumos nekā pārējās firmas. "E.I. du Pont de Nemours" līdzās 105 rūpnīcām ASV un citur pasaulē ir organizējis simts laboratorijas ar 4600 zinātniskiem līdzstrādniekiem. "General Electric", kam pieder 300 rūpnīcas 25 valstīs, tikai ASV vien zinātniskos pētījumos ir iesaistījis 17 tūkst. cilvēku. "IBM" īpašumā ir divi fundamentālo pētījumu institūti un 17 ESM konstruēšanas institūti ASV, bet Rietumeiropā ir viens institūts un 6 laboratorijas. "Philips" zinātniskos pētījumos nodarbina 20 tūkstošus, bet "Farbwerke Hoechst" - 10 tūkstošus speciālistu.²⁴ Starptautisko monopolu zinātniski pētnieciskos centros līdzstrādnieku rīcībā ir unikāla un dārga iekārta, elektronskaitļotāji. Šāda pētniecisko darbu materiālās bāzes koncentrācija palielina dārgās tehnikas noslodzi, pazemina pētniecisko darbu kapitālietilpību monopola ietvaros. Virsmonopoli paātrina tehnisko jaunumu apmaiņas procesu - "know-how" starptautiskā mērogā. Par to, starp citu, liecina fakts, ka pieaug jauno produkcijas veidu skaits virsmonopulu filiāļu ražojumu nomenklatūrā. Laika posmā no 1960.g. līdz 1967.g. 187 ASV monopoli savās filiālēs Rietumeiropā, Kanādā un Japānā "ieveda" 1094 jaunus izstrādājumu veidus ar augstu tehnoloģisko līmeni salīdzinājumā ar 449 izstrādājumiem 1951.-1959.g.²⁵ Tehnoloģijas transferts starptautiskajos monopolos mudina arī "nacionālo" kapitālu pielikt lielākas pūles zinātniski tehniskā līmeņa paaugstināšanā. Tādējādi starptautiskie monopoli paplašina zinātniski tehniskās revolūcijas attīstības iespējas kapitālisma apstākļos. Tomēr šo virsmonopulu pozitīvo ietekmi uz tehnikas progressa norisēm nevajadzētu absolutizēt. Lielākā daļa no līdzekļiem, ko zinātnes vajadzībām izdod kapitālistiskajās zemēs, nāk no valsts budžeta. Bet vislielākais guvums no pētījumu rezultātu pielietošanas tiek privātajām firmām, t.sk. arī starptautiskajiem monopoliem. Zinātnisko pētījumu sfērā ļoti spilgti redzama viena no kapitālisma pamatpretrunas izpausmēm: pretruna starp zinātnes sabiedrisko raksturu un tās efekta privātkapitālistisko piesavināšanos.

Starptautisko monopolu laboratorijās un institūtos galvenā uzmanība tiek veltīta tādu produkcijas veidu radīšanai, kuru realizācija sola peļņu. Kapitālistiskās peļņas izvērziņš par pētījumu galamērķi ir pretrunā ar zinātnes attīstības vajadzībām. Ir zināms, cik liela nozīme ir fundamentālajiem pētījumiem -- zinātnes teorētiskai bāzei. Starptautiskie monopoli turpretim īsteno tikai tos zinātniskos darbus, kas nodrošina peļņu vistuvākajā laikā. Tiesa, pēdējā laikā virsmonopoli, vēloties nodrošināt ilgtermiņa stabilitāti peļņas iegūšanas nosacījumos, sāk pievērsties arī fundamentālajiem pētījumiem, tomēr valdošā ir šo pētījumu ierobežošanas tendence.

Ārzemju monopulu darbība nebūt ne vienmēr stimulē tehnikas progresu valstīs, kur darbojas filiāles. Cenšoties ilgāk saglabāt savu zinātniski tehnisko pārkāpumu, virsmonopoli koncentrē teorētiskos pētījumus bāzes kompānijas dzimtenē, bet filiālēs galvenokārt veic praktiskos pētījumus produkcijas piemērošanā vietējam tirgum. Arī zinātniskiem pētījumiem atvēlētais summas filiālēm ir niecīgas, salīdzinājumā ar mātes kompānijas izdevumiem. Piemēram, ASV monopoli 1970.g. no zinātniskiem pētījumiem domātiem līdzekļiem filiālēm atvēlēja 770 miljonus dolāru jeb 8 % no kopsummas.²⁶

Nereti ārzemju uzņēmumu uzpirkšanu nosaka virsmonopulu vēlēšanās iegūt modernu tehnoloģiju. ASV koncerns "Minesota Mining & Manufacturing" nopirka vienu itāļu firmu tikai tādēļ, ka tā ražoja augstas kvalitātes filmaparātūru. Bieži pēc kāda ārzemju uzņēmuma iegādes notiek tā pētniecības darbu pārkārtošana to sašaurināšanas vai pārtraukšanas virzienā. 60.g. sākumā "General Electric" nopirka franču koncernu "Bull", kurš pārdeva tirgū elektronskaitļotājus, konkurējot ar minēto amerikāņu monopolu. Īrīz pēc kontroles pārņemšanas bijušā franču monopola laboratorijas tika slēgtas un pārceltas uz ASV. Šāda ASV virsmonopulu rīcība, protams, nesamazina "tehnoloģisko distanci" starp Savienotajām Valstīm un pārējo kapitālistisko pasauli, tā rada jaunas kolīzijas un pretrunas.

Finanšu kapitāla kundzības internacionalizācija pa-

stiprina šķiru pretrunas. No vienas puses, starptautisku monopolu īstenotā lielu uzņēmumu celtniecība paplašina un saliedē rūpnieciskā proletariāta rindas, pasugstina tā kvalifikācijas līmeni, bet dažos gadījumos arī darba algas. Tajā pašā laikā tieši uz strādniecības pleciem tiek noveltas ražošanas internacionalizācijas sociālās izmaksas. Nereti kapitālieguldījumi ārzemēs nosaka darbavietu eksportu uz zemēm, kur zemākas darba algas un vēsāks sociālais klimats. Piemēram, koncerns "R. Bosch" sašaurina fotoaparātu un kinokameru ražošanu Rietumvācijā, tajā pašā laikā paplašinot savus uzņēmumus Dienvidāzijas valstīs. "Šī Tālo Austrumu vadmotīvs ir darbaspēka izmaksas... Par vienu stundu Taivānā jāmaksā 20, Malaizijā tikai 15 procenti no tās summas, kas būtu jāizdod par tādu pašu darbu Federatīvajā Vācijā," rakstīja "Frankfurter Allgemeine". Dažu jaunattīstības valstu valdības sniedz virsmonopoliem garantijas "pret darba strādniekiem" vairākiem gadiem uz priekšu. Tādēļ uz šiem pasaules reģioniem tiek pārnestas darbietilpīgas operācijas, šeit tiek dibinātas filiāles. Turpretim valstīs, kur izvietoti virsmonopolu štābi, darbavietu skaits gan absolūti, gan relatīvi samazinās. Pēc ASV tarifu komisijas vērtējuma, starptautiskie monopoli laika posmā no 1966.g. līdz 1970.g. izveidojuši ārvalstīs 603,1 tūkstoši jaunu darba vietu, kuras varēja saglabāt pašu valstī. Angļu koncerns "ICI" 1974.g. paziņoja, ka pēdējos desmit gados nodarbināto skaits Lielbritānijā izvietotajos uzņēmumos ir samazinājies par 6 %, bet tā ārzemju filiālēs pieaudzis par 20 %.²⁷ Rietumvācu koncerni "Volkswagenwerke", "AEG-Telefunken" 1973.-1974.g. samazināja nodarbināto skaitu par 32 tūkstošiem, bet ārzemju filiālēs personāls palielinājās par 10,7 tūkstošiem. Sevišķi cītīgi ar darbavietu eksportu nodarbojas "Volkswagenwerke", kurā no savām rūpniecām Volfsburgā atlaida 26 tūkst. strādnieku, bet tajā pašā laikā posmā (1973.XII - 1975.IV) kompānijās meitās "VW do Brasil" un "VW de México" pieņēma no jauna 9 tūkstošus strādnieku.²⁸ Varētu likties, ka šāda prakse ir izdevīga tām zemēm, kurās tiek atvērtas filiāles, pirkti vietējie

uzņēmumi. Bet tā ir tikai šķietamība, jo ārzemju kapitāls pēc kādas firmas pārņemšanas savā kontrolē parasti uzsāk tās reorganizāciju: sašaurina nerentablos ražošanas iecirkņus, ievieš vismodernāko tehnoloģiju. Tas viss stimulē kapitāla organiskās struktūres paaugstināšanos un darbaspēka pieprasījuma samazināšanos. Stāvokli vēl vairāk pasliktina starptautisko monopoli piekoptā inženiertehniskā personāla un augsti kvalificētā darbaspēka pārvilināšanas politika. Šī savdabīgā "smēdzepu laupīšana" ar augstākas darba algas palīdzību noplicina vietējos darba resursus, rada šķeltniecību strādniecības rindās, rosina oportūnismu proletariāta kustībā. Bet virsmonopoli filiālēs ir ne tikai augstāka darba alga, bet arī augstāks darba ražīgums, kas atļauj tiem piesavināties lielu papildu virsvērtības masu.

Ar ārzemju filiāļu palīdzību monopoli cenšas samazināt zaudējumus streiku gadījumos, mēģina izraisīt mākslīgu konkurenci starp strādniekiem. Tie praktizē lokautus, neievēro nacionālo darba likumdošanu, ignorē vietējās arodbiedrības, nereti organizē savas iekšējās, noslēgtas arodbiedrības. Tā rīkojās "E.I. du Pont de Nemours" un "Monsanto" Luksemburgā, "Müller-Wipperfurth" - Austrijā, "Kodak", "Gillette", "Nestle", "IBM" - Anglijā.²⁹

Tas, ka starptautiskie monopoli lauž pastāvošo attiecību sistēmu starp uzņēmējiem un arodbiedrībām, isteno filiālēs vienādu vadības principus, nosaka kapitālistiskās ekspluatācijas metožu universalizāciju. Virsmonopulu darbība sekmē proletariāta dzīves un darba apstākļu internacionalizāciju - darba starptautisko sabiedriskošanu. Starptautisko monopolu "ieguldījums" īpatnība darba sabiedriskošanā ir tā, ka tie izmaina nodarbinātā stāvokli, tradīcijas, ierāšas, neatraujot to no "iesādētās" vietas. Ja agrāk strādnieku atļaušana no darba saistījās ar ražošanas absolūtu sašaurināšanos monopola ietvaros, tad virsmonopolim šāda sakarība ne vienmēr ir raksturīga. Kā liecina jau minētie fakti, tie ražošanas un nodarbināto skaita samazināšanu vienā zemē var kompensēt ar to palielināšanu

oitā valstī. Tas neapšaubāmi pastiprina proletariāta stāv-
ļa nestabilitāti, apdraud sociālekonomiskos iekarojumus, p-
dara neefektīvas tradicionālās cīņas metodes.

Šādos apstākļos par ļoti aktuālu ir kļuvis strādnieku
kustības internacionālās vienotības jautājums. Intensīvi
tiek meklēti jauni, iedarbīgi cīņas līdzekļi pret virsmono-
polu uzkundzāšanos. Kas ir sasniegts? Pēdējos gados regulā-
ri notiek dažādu valstu arodbiedrību konsultācijas, sarīko-
ti solidaritātes streiki, tiek sniegta materiāls atbalsts,
ir izstrādātas rekomendācijas sarunu vešanai starp virs-
monopolam un visu filiāļu arodbiedrību pārstāvjiem, nodi-
binās kontakti starp strādnieku priekšpulkjiem un nacionālo
atbrīvošanās kustību. Arvien aktīvāk darbojas starptautis-
kās metālistu (11 milj. biedru), ķīmiķu (3 milj. biedru),
pārtikas rūpniecības, tirdzniecības un kantoru darbinieku
arodbiedrību federācijas.³⁰

Arvien lielāku uzmanību finansu kapitāla kundzības in-
ternacionalizācijas problēmām sāk pievērst komunistiskās
un strādnieku partijas. Briselē 1974.g. sākumā notika Rie-
tumeiropas komunistisko partiju konference, kurā apsprieda
ļantimonopolistiskās cīņas jautājumus. Franču komunisti ie-
saka ne tikai atbalstīt arodbiedrību kustību, bet arī pa-
nākt, lai dažādās valstīs viena monopola uzņēmuma komunis-
ti saskaņotu rīcību ar savu partiju centrālajām komitejām,
sadarbotos ar visām kreisajām partijām un citādi koordinē-
tu pretcīņu.

Starptautisko monopolu individuālās privātīpašniecī-
kās intereses ir pretrunā ne tikai ar proletariāta intere-
sēm, bet arī ar tām, kuras kā nacionālās buržuāzijas inte-
rešes izpaužas kapitālistiskās valsts ekonomiskajā politi-
kā. Šis konflikts ir visai savdabīgs, ja ņemam vērā to fak-
tu, ka buržuāziskā valsts atbalstīja un arī tagad atbalsta
"savus" virsmonopolus, sniedzot tiem dažādus atvieglināju-
mus kreditešanā, nodokļu maksājumos, īstenojot tiem labvē-
līgu ārējo ekonomisko politiku. Bet, kā parādīja prakse,
nereti starp virsmonopoliem un buržuāziskajām valdībām iz-
veidojas visai saspīlētas attiecības. Nevienā lielās un-

pes valdošajām aprindām sagādā starptautisko monopolu veiktās valūtas spekulācijas, enerģētisko izejvielu cenu uzskrūvēšana, kapitāla eksports, kas ievērojami apgrūtina valsts budžeta, nodokļu, kredīta un cenu politikas realizāciju. Tādēļ daudzu valstu valdības sāk īstenot dažādus disciplinārus pasākumus pret "saviem" virsmonopoliem, lai piespiestu tos respektēt un ievērot ekonomiskās politikas nostādnes. ASV kongresam tika iesniegts Barka - Hartkes likumprojekts, kurē paredz paaugstināt nodokļus starptautiskajiem monopoliem, kontroli par to kapitāla un tehnoloģijas eksportu utt.

Pastiprinās arī pretrunu virkne: starptautiskie monopoli vienā polā un "nacionālie kapitālismi" otrā polā. Kā liecina jau minētie dati, daudzās zemēs virsmonopolu pozīcijas ir tik spēcīgas, ka tie apdraud un ierobežo šo valstu suverenitāti, traucē ekonomiskās politikas īstenošanu. Ar savu kapitālieguldījumu un finanšu politiku starptautiskie monopoli nolemj neveiksmei daudzus konjunktūrpolitikas pasākumus. Tie bieži vien atsakās būvēt uzņēmumus ar pilnu ražošanas ciklu, kas nosaka vietējo uzņēmumu tehnoloģisko atkarību no mātes kompānijas un aizrobežu "masu" kompānijām. Ar šo rīcību virsmonopoli nereti izjauc proporcijas starp vadošajām un palīgozērēm, padziļina reģionālās disproporcijas. Starptautiskos monopolus maz interesē tās vai citas valsts struktūrpolitikas liktenis.

Šādos nosacījumos vēl biežāk parādās traucējumi kapitalistiskajā saimniekošanas mehānismā: pastiprinās inflācijas process, valūtas un finanšu grūtības, padziļinās ekoloģiskā un enerģētiskā krīze, vērojams vēl neredzēts sociālo kontrastu saasinājums.

nedrīkstam ignorēt problēmas politiskos aspektus. Varenās starptautiskā finanšu kapitāla grupas pastāvīgi iedzīvojas daudzu "brīvās pasaules" valstu iekšējās lietās, izdara atkalētu spiedienu uz valdībām. Finanšu kapitāls organizē plašu diplomātisko darbību, autonomus izlūkošanas un pretizlūkošanas dienistus, nosūta savus agentus darbā valstīs, ietekmē un pat politiski partiju vadību. Uz starp-

tantiskā finansu kapitāla sirdscepziņas ir daudzi dramati-
ki un asiņaini notikumi: valsts apvērsumi, noslēpumainas
aviācijas katastrofas un politiskas slepkavības. Atcerēsi-
mies dažus no tiem. Kad 1951.g. Irānā starptautiskajiem
naftas koncerniem draudēja nacionalizācija, tie inscenēja
progresīvās Mosaddika valdības gāšanu un tādējādi sagla-
bāja savas pozīcijas. Kad 1954.g. Gvatemalā agrārās refor-
mas gaitā gribēja atsavināt "United Fruit Co" (tagad tas
sauca "United Brands Co.") plantācijas, šis koncerns or-
ganizēja kontrrevolucionāru armiju. Tā gāza legālo valdī-
bu un nodibināja diktatūru, kas bez ierunām izpildīja kon-
cerna vēlnes. ASV koncerni "Hanna Mining Corp." un "Beth-
lehem Steel" sarīkoja puču pret Brazīlijas valdību 1964.g.
kura sāka nacionalizēt šo monopolu dzelzsrušes un
mangāna rūdas atradnes un īstenot visai progresīvu
ekonomisko politiku. "Hanna Mining Corp." pārstāvji spē-
ma vairākus posteņus pučistu valdībā. Starp fašistiskā ap-
vērsuma rīkotajiem Čīlē 1973.g. bija arī starptautiskie
monopoli "ITT", "Kennebec", "Anaconda", "Doe Chemical".

To, ka starptautisko monopolu loma ir bīstama un iz-
sīcināša, sāk saprast daudzi buržuāziskie ekonomisti un
politiķi. Pēdējos gados daudzās valstīs un starptautiskās
organizācijās ir izstrādāti ne mazums priekšlikumu, kā ie-
grožot virsmonopolus. Projektu diapazons ir ļoti plašs:
sākot no pieticīgiem priekšlikumiem par ārzemju kompāniju
pieļaujamo līdzdalības pakāpi vietējos uzņēmumos līdz vie-
pasaules kontroles orgāna izveidošanai. Priekšlikumu ne-
trūkst, bet neviens no tiem vēl nav sākts īstenot.

No visa teiktā izriet secinājums: ražotājspēku inter-
nacionalizācija, kapitāla starptautiskā koncentrācija, ra-
žošanas procesa sabiedriskošanās pasaules kapitālistiskās
saimniecības ietvaros, no vienas puses, kapitālistiskās
piesavināšanās jaunās formas pasaules arēnā - no otras pu-
ses, nosēka kapitālisma pamatpretrunas tālāku padziļinā-
šanos visas kapitālisma pasaules mērogā, pastiprina attis-
tības nevienmērību, sekmē kolīzijas starp trim imperiālis-

tiskās sāncensības centriem, piešķir jaunu spēku vispasaules antagonismam starp proletariātu un buržuāziju.

Izmantotā literatūra un avoti.

1. Јејинс В.І. Имперіалізмс кћ кепітћлсзмс аугстћкћ стћдлјћ. - Рћкстл. Тулк. нћ 4.лзд. 22.сћј., 208. лрр.
2. Хвћйнік П. Мекдунарћднл мћнћполлм л мекдунарћднћ торговлћ. - "МЭ л МО", 1975, № 4, с.100-101.
3. Неллс К. Internationale Konzerne - Monopolmacht - Klassenkampf, in: "IPW-Forschungshefte", Berlin, Heft 1/1973, S. 10.
4. Апрћкћнћтс рћс: "МЭ л МО", 1974, № 12, с. 122.
5. Апрћкћнћтс рћс: Tammer H. BRD-Monopole auf Kurs zu internationalen Dimensionen, in: "IPW-Forschungshefte", Berlin, Heft 4/1973, S.112-150.
6. Die Börse 1974 (Hrsg. Berliner Bank AG), Berlin (West) 1974.
7. Hess P. u.a. Grundlagen und Formen der Herrschaft des Finanzkapitals, in: "IPW-Forschungshefte", Berlin, Heft 3/1974, S.92.
8. Inflation-Ursachen* und Folgen im gegenwärtigen Kapitalismus, in: "IPW-Forschungshefte", Berlin, Heft 3/1976, S.83.
9. Селлхћв Е.И. Мекдунарћднл бћнкл л бћнкћвскл грћпплрћкћ. М., "Млслл", 1973, с. 155-157.
10. Turpat, 164.-204.лрр.
11. Хвћйнік П. Мекдунарћднл мћнћполлм л мекдунарћднћ торговлћ. - "МЭ л МО", 1975, № 5, с. 101-102.
12. "IPW-Berichte", Berlin, 8/1975, S.10.
13. Аплкћн А.В. Валютнћ крћзлс нћ Зћпћдћ. М., "Нћукћ", 1975, с. 122.
14. Sлkћk par to skat.: Метлхћн Г.Г. Горћчлс денлћл. М., "Млслл", 1974.
15. Красћвллв Л.Н. Соврћмћннћ валютнћ крћзлс. М., "Флнћнћс", 1975, с. 24.
16. "IPW-Forschungshefte", Berlin, Heft 3/1974, S.102.
17. Turpat, 105.лрр.; арч "МЭ л МО", 1975, № 6, с. 38.
18. "IPW-Forschungshefte", Berlin, Heft 3/1974, S.106. лл "МЭ л МО", 1976, № 1, с. 154-156.
19. Желзлнћвћ В. Мекдунарћднл бћнкћвскл мћнћполлм. - "МЭ л МО", 1976, № 4, с. 129-131.

20. "IPW-Berichte", Berlin, 8/1975, S.5.-6.
21. Turpat, 4.lpp.
22. Гу К., Гяндо Ж.-Ф. Американский капитал за границей. М., 1973, с. 182.
23. Кирсанов А.В. Экономические отношения США и Западной Европы на современном этапе. М., 1975, с. 225,227; "ИЭ и МО", 1976, № 9, с. 79.
24. "IPW-Berichte", Berlin 9/1975, S.35.
25. Turpat, 38.lpp.
26. Turpat, 43.lpp.
27. "IPW-Berichte", Berlin 8/1975, S.16.
28. "IPW-Berichte", Berlin 10/1975, S.36.
29. Přešák par to skat.: Астахович А.В. Международные монополии и эксплуатация наемного труда. - "Рабочий класс и современный мир", 1974, № 3.
30. Кванов И.Д. Международные корпорации в мировой экономике. М., "Мысль", 1976, с. 198.

M. BURTNIECE,

P. Stučkas LVU Politiskās ekonomijas
katedras pasniedzējs;

A. KLAUSS,

P. Stučkas LVU Politiskās ekonomijas
katedras docents

BURŽUĀZISKĀS VALSTS EKONOMISKĀ POLITIKA

Valsts monopolistiskais kapitālisms kā ražošanas attiecību sistēma ietver sevī attiecības starp kapitālu, darbu un imperiālistisko valsti. Šajā sistēmā svarīgu vietu ieņem ekonomiskā politika - saimniecisku, administratīvu un likumdošanas pasākumu kopums, ko īsteno buržuāziskā valsts, lai ietekmētu sabiedriskā kapitāla atražošanu sev vēlamā virzienā.

Valsts - sarežģīta sociāla parādība. Tās būtība, uzdevumi, funkcijas gūst savu organizatoriski politisko izteiksmi valsts mehānismā, kas ietver sevī likumdošanas un izpildvaras orgānus. Buržuāzisko valstu ekonomisko funkciju paplašināšanās noteica savrupas orgānu grupas izveidošanos valsts mehānismā, kurus vienoja kopīgi darbības uzdevumi, atrodoties noteiktās subordinācijas attiecībās. Šo orgānu grupu, kurā ietilpst valdība, tai pakļautās ministrijas, dažādi jaukti valsts monopolistiskie orgāni (kredīta korporācijas, valsts un privātam kapitālam piederošas akciju sabiedrības), mēs saucam par valsts ekonomiskās politikas aparātu vai, īsāk izsakoties, par ekonomisko aparātu.

Valstu un valdību galvas, to kabineti izstrādā ekonomiskās politikas vadlīnijas, īsteno ekonomiskā aparāta vispārējo vadību. Noteikta ietekme uz ekonomisko aparātu ir parlamentam kā augstākajam likumdošanas vares orgānam. Ar ekonomiskās politikas praktisko īstenošanu nodarbojas ministrijas, it sevišķi saimniecības un finanšu ministrijas.

No teiktā izriet, ka ekonomiskās politikas subjekts ir buržuāziskā valsts, respektīvi, tās ekonomiskais aparāts, bet objekts - kapitālistiskās atražošanas process (skat. shēmu 52. lpp.).

BURŽUĀZISKĀS VALSTS EKONOMISKĀ POLITIKA (EP)

EP

subjekts: BURŽUĀZISKĀ VALSTS (ekonomiskās politikas aparāts)

I EP formulēšana (teorijas, rekomendācijas, doktrīnas, programmas, plāni, likumi)

II EP īstenošana (ekonomikas regulēšana)

EP pamatvirzieni - konjunktūrpolitika
- struktūrpolitika
- sociālā politika
- ārējā ekonomiskā politika

EP instrumenti - valsts komerciālā darbība
- valsts investīcijas
- kapitāla uzkrāšanas un pamatkapitāla amortizācijas regulēšana
- subsīdijas
- nodokļu un kredīta politika
- cenas
- ekonomiskā aparāta administratīvā un likumdošanas darbība

EP objekts: SABIEDRISKĀ KAPITĀLA ATRAŽOŠANAS PROCESS

Jebkuram politiskam pasākumam, ko īsteno valsts, ir dziļi šķirisks raksturs. V.I. Leņins ir norādījis, ka politikas sfēra ir visu šķiru un slāņu attiecības pret valsti un valdību, visu šķiru savstarpējo attiecību sfēra.¹ Citur viņš akcentē, ka "politika - tās ir proletariāta attiecības, kurās cīnās par utorīvošanos, pret vispārīgās buržuāzijas".² V.I. Leņins, raksturojot ekonomiku un politiku kā sa-

sabiedrisko attiecību divas sfēras, parādīja to ciešo un patāvīgo savstarpējo sakarību un mijiedarbību:

- 1) ekonomikas un politikas vienību;
- 2) šai vienībā ekonomika ir primāra, bet politika sekundāra;
- 3) politika aktīvi iedarbojas uz ekonomiku.

Politikas būtība, mērķi, tās īstenošanas metodes un ceļi ir atkarīgi no tiem objektīvajiem apstākļiem, kādi pastāv noteiktās sabiedriskās formācijas saimniecībā. Politikas kā sabiedriskas darbības mērķis ir izmantot šos objektīvos apstākļus valdošās šķiras interešu aizsargāšanā, nostiprināšanā, valsts varas iegūšanā un saglabāšanā. Sabiedrisko attiecību divu pušu nesaraucamā vienība izpaužas ne tikai politisko attiecību atkarībā no ekonomiskajiem apstākļiem. Cita šo sakarību iezīme ir politikas atgriezeniskā aktīvā ietekme uz saimnieciskajiem procesiem, pamatojoties uz zināmu politikas neatkarību attiecībā pret ekonomiku.

Ekonomiskā aparāta īstentās politikas dziļākā jēga ir iedarbība uz kapitālistiskās atražošanas procesu finanšu kapitāla interesēs, finanšu oligarhijas interesēs. Tas tomēr netraucē ekonomiskam aparātam būt par kapitālistu šķiras kopinterešu paudēju un ieroci, stiprinot privātīpašuma, biznesa un ekspluatācijas sistēmas balstus. Valsts ekonomiskais aparāts nepārtraukti izjūt gan buržuāzijas dažādo frakciju interešu spiedienu, gan arī to šķiru, slāņu un sociālo grupu ietekmi, kas ir opozīcijā varas iestādēm. Uz ekonomisko politiku spēcīgu iespaidu atstāj finanšu grupu specifiskās intereses, attiecīgo grupu pozīcijas konkurences cīņā par ietekmes sfērām ekonomikā un valsts aparātā, cīņā par valsts pasūtījumiem, subsīdijām un kredītiem.

Valsts un tās ekonomiskais aparāts šādos apstākļos tikai tad var izpildīt savus pienākumus pret valdošo šķiru, ja spēj zināmā mērā neitralizēt antagonisko spēku un konkurējošo grupu intereses. Šeit slēpjas valsts mehānisma relatīvās neatkarības objektīvais pamats, kas izpaužas tā ekonomisko funkciju izvērsumā. Tādēļ nebūtu pareizi apgalvot, ka visdziļākā finanšu grupu tuvākās, specifiskās intereses

un valsts darbības mērķi ir viens un tas pats. Protams, tie skarīt jautājumos, kas saistās ar kapitālistiskā ražošanas veida saglabāšanu. Bet ekonomiskā aparāta pasākumi nereti vēršas pret atsevišķu monopolu vai pat monopolu grupu interesēm, ja tās ir sevišķā pretrunā ar buržuāzijas stratēģiskajām interesēm, kapitālistiskās eksploatācijas sistēmas nodrošināšanas interesēm.

Būdam kolektīvs kapitālists, buržuāziskā valsts līdz zināmai robežai spēj pacelties pāri atsevišķu monopolu interesēm, spēj savā darbībā paust monopolistiskās buržuāzijas kopintereses. Ekonomiskā politika reflektē tautsaimniecības funkcionēšanas apstākļus valsts monopolistiskā kapitālisma ietvaros: sasniegto ražošanas sabiedriskošanas līmeni, kapitālistiskā īpašuma centralizāciju un atsevišķo atražošanas procesa dalībnieku autonomijas ierobežošanu kolektīvā kapitālists - valsts labā.

Valsts ekonomiskā politika ir subjekta (ekonomiskā aparāta) apziāta iedarbība uz objektu (atražošanas procesu). Tas ir sarežģīts, daudzšķautņains un pretrunīgs process, kuru nosacīti var sadalīt divos posmos: ekonomiskās politikas formulēšanā un tās praktiskajā īstenošanā (ekonomikas regulēšanā).

Ar ekonomisko politikas mērķu un uzdevumu formulēšanu, konkrētu plānu un programmu sastādīšanu nodarbojas ekonomiskais aparāts, plaši izmantojot buržuāziskās ekonomikas zinātnes pakalpojumus. Šeit jāatzīmē, ka buržuāziskā ekonomiskā teorija ieņem tik nozīmīgu vietu mūsdienu kapitālismā, ka tās izmantošanas pakāpe ekonomiskās politikas ideoloģiskajām un praktiskajām vajadzībām var kalpot par savdabīgu mērķi valsts monopolistiskā kapitalisma "brieduma" noteikšanā.

Buržuāziskās ekonomikas zinātnes iespaidā ir notikušas visas nopietnas izmaiņas ekonomiskajā politikā (mērogos, metodēs, jaunu stratēģisku un taktisku uzdevumu izvirzīšanā). Ļavukart konkrētu ekonomiskās politikas problēmu risināšanas nenieciešamība ir saukusi spēcīgas pārmaiņas visās ekonomikas zinātnes jomās, tajā skaitā arī tas

teorētiskajos pamatos (pārorientācija no neolibērālisma uz neokeinsianismu), pētījumu saturā un metodēs, organizatoriskajā struktūrā. Veidojas jauns novirziens ekonomiskajā domā - ekonomiskās politikas teorija. Tā mēģina atrast valsts mehānisma ekonomiskās darbības vispārīgās likumsekarības, analizējot un salīdzinot dažādu zemju praksi, lai spētu atrast ekonomiskās politikas optimālos variantus. Ekonomisko doktrīnu izstrādāšanā piedalās universitātes, daudzi specializēti institūti un privātas zinātniski pētnieciskas firmas.* Starp valsts ekonomisko aparātu un zinātniski pētnieciskiem centriem ir izveidota plaša un visai labi noregulēta kontraktu sistēma.

Ar ekonomiskā aparāta zinātnisko konsultāciju nodarbojas arī specializēti oficiāli orgāni, kuri pēta aktuālākās saimnieciskās problēmas, izstrādā ekonomiskās politikas koncepcijas. ASV šādas padomdevēja funkcijas veic Prezidenta ekonomisko konsultantu padome, Lielbritānijā - Politikas formulēšanas centrālais štābs (Central Policy Review Staff), VFR - Ekonomisko ekspertu padome, Francijā - Plānošanas ģenerālais komisariāts.

Visai nozīmīga loma ekonomiskās politikas mērķu un konkrēto uzdevumu izvirzīšanā ir privātuzņēmēju savienību un asociāciju centrālajiem orgāniem. Tā, piem., Japāņu ekonomikas organizāciju federācija (Keidanren) izveidojusi 30 pastāvīgas komitejas, t.sk. ekonomisko pētījumu, industriālās politikas, nodokļu politikas komitejas. ASV ekonomiskās attīstības komiteja, kuras sastāvā ietilpst 200 vadošie privātuzņēmēji un dažādu zinātņu pārstāvji, par savu galveno pastāvēšanas uzdevumu uzskata rekomendāciju izstrādāšanu valsts ekonomiskajam aparātam un biznesmeņiem gan ekonomiskās, gan ārpolitikas jomās. Nevar nepieminēt tobiņu darbību. Sie rūpniecības un banku monopolu agenti, kas kongresa kuluāros stipri ietekmē kongresmeņu nostāju

* Doktrīna (lat. doctrina) - mācība, zinātniska, ekonomiska teorija, vadošs teorētisks vai politisks princips, normatīva formula.

likumu pieņemšanas gadījumos, gūst sekmes 90 no 100 gadījumiem.³

Sava, visai nozīmīga vieta ekonomiskās politikas stratēģijas un taktikas noteikšanā ir tiem orgāniem un iestādēm, kas veido sakaru kanālus starp valsts ekonomisko aparātu un uzņēmējiem. Pie tādām pieder Ekonomiskā un sociālā padome - Francijā, Ekonomiskās attīstības nacionālā padome - Anglijā, Ekonomikas un darba nacionālā komiteja - Itālijā, Ekonomiskās plānošanas padome - Zviedrijā. VFR valdības pasākumus, it sevišķi darba algas un nodarbinātības jautājumos, apspriež kopīgās sanāksmēs uzņēmēju organizāciju, valsts aparāta un arodbiedrību pārstāvji. Šo pasākumu VFR dēvē par "koncertakciju" (konzertierte Aktion).

Minēto orgānu kompetencē atrodas ieteikumu sagatavošana daudzos jautājumos, sākot ar ekonomiskās attīstības plānu un programmu projektu sastādīšanu un beidzot ar to konkrēto jautājumu risināšanas saskaņošanu, kas rodas valsts mehānisma un biznesa praktiskajā darbībā. Centrālajiem konsultatīvajiem orgāniem palīdz komitejas, kas izveidotas pie ministrijām un resorciem.

Visbeidzot, jāmin vēl viena "interesu spiediena" grupa - politiskās partijas un arodbiedrības. Daudzām no tām ir specializēti orgāni un pat specializēti ekonomikas pētniecības institūti, kuri izstrādā šo organizāciju koncepcijās un rekomendācijās ekonomiskās politikas jomā, vērtē valdības īstenotos pasākumus.

Tāpat ekonomiskās politikas formulēšanas posmā uz ekonomisko aparātu plūst plaša informācijas un ieteikumu straume no ļoti sazarotā zinātniskās un praktiskās konsultācijas tīkla, tā lēmumus mēģina ietekmēt dažādas "interesu spiediena" grupas.

Izstrādājot politikas konkrētos uzdevumus un mērķus, ekonomiskais aparāts pielieto dažādas metodes. Vēsturiski visveicākā ir empīriskā metode, pie kuras ekonomiskais aparāts sev nekādus tālejošus mērķus neizvirzīja, bet īstenoja attiecīgus pasākumus, ņemot vērā situāciju dotajā momentā. Pēdējā laikā iecienītākā metode, kuru izmanto visās attīstītajās kapitālistiskajās valstīs, ir ekonomiskā prog-

programmēšana.

Ekonomiskā programmēšana atšķiras no empīriskās metodes, pirmkārt, ar to, ka ekonomiskās politikas saturu nosaka, vadoties no tautsaimniecības attīstības prognozes ilgākam laika posmam, bet nevis no tekošajiem ekonomiskajiem rādītājiem, otrkārt, tiek formulēti kvantitatīvi ekonomiski rādītāji turpmāķejam periodam. Ekonomiskā programmēšana ietver sevī trīs pamstmomentus:

- 1) ekonomiskās prognozes sastādīšanu;
- 2) ekonomiskās programmas sastādīšanu;
- 3) ekonomiskās politikas instrumentu izvēli.

Programmēšanas izejas punkts ir prognozēšana - mēģinājums paredzēt varbūtējo tautsaimniecības attīstības gaitu. Prognozes sniedz ieskatu par to, cik liela ir varbūtība, ka perspektīvā (pēo 5, 10 vai 25 gadiem) tiks sasniegts tas vai cits ražošanas apjoms vai arī ka izveidosies noteikta ekonomiska situācija dotajos apstākļos. Lai labāk varētu formulēt ekonomiskās politikas saturu, tiek sastādītas daudzvariantu prognozes.

Prognozes balstās vai nu uz iepriekšējo gadu attīstības tendenču studijām, vai arī uz dažu ekonomistu visai subjektīviem perspektīvo rādītāju vērtējumiem. Prognozēšanā izmanto gan firmu aptauju par nākotnes iecerēm, gan saimniecisko iestāžu, zinātniski pētniecisko centru datus un slēdzienus, gan dinamisko rindu ekstrapolāciju, gan arī ekonomiskos modeļus.

Atšķirībā no prognozes, ekonomiskā programma nav tikai tautsaimniecības attīstības tendenču hipotēze vien, bet tajā formulēti ekonomiskās politikas mērķi, kuri izteikti konkrētos savstarpēji saskarotos kvantitatīvos rādītājos par saimniecisko attīstību plānojamā periodā, kas izstrādāti, pamatojoties uz prognozi.

Visplašāko pielietojumu ekonomiskā programmēšana ir guvusi Francijā, kur laika posmā 1947.-1975.g. īstenotas sešas programmas-plāni. Pašālik tur notiek pāreja no pieugadu plāniem uz ilglaicīgām programmām. Tās ir plānu projekti, kas tiek sastādīti, lai noteiktu ekonomiskās politikas nākotnes aprises.

Salīdzinoši augstu programēšanas līmeni ir sasniegušas Itālija, Holande, Norvēģija, Japāna. Sekojot Francijas paraugam, arī šīs zemes ir sākušas ilglaicīgās programēšanas eksperimentus. Holandē ilglaicīgais plāna projekts aptver laika posmu līdz 2000. gadam, Austrijā, Zviedrijā un Japānā - līdz 1980.g., Norvēģijā - līdz 1990.g.

ASV ekonomiskā programēšana atrodas vēl aizsākuma posmā. Ekonomiskajā politikā joprojām valdoša ir empīriskā metode, kas papildināta ar izvērstu prognozēšanu. Tikai sešdesmito gadu nogalē sāka praktizēt ASV federālā budžeta izdevumu daļas programēšanu, kuras mērķis ir sasaistīt vienotā procesā budžeta sastādīšanu, ekonomisko analīzi un politikas plānošanu. Šāda prakse ASV oficiālajos dokumentos un zinātniskajā literatūrā tiek saīsināti dēvēta par PPS (Planning, Programming, Budgeting System). Pēdējos gados ASV uzsāka "nacionālo mērķu programmas" īstenošana. Šajā programmā par Savienoto Valstu nacionāliem mērķiem ir pasīvināta: aizsardzības spēju nostiprināšana, zinātniski tehniskās attīstības sekmēšana, kvalificēta darbaspēka sagatavošana, rūpes par apkārtējās vides aizsardzību, izglītības sistēmas pilnveidošana, veselības aizsardzības attīstība. Nacionālo mērķu programma, kura aicināta būt par ASV ilglaicīgās sociālekonomiskās attīstības koncepciju, ar laiku var kļūt par ekonomiskās programēšanas pamatu.

70.gadu sākumā PPS sistēmu sāka realizēt arī Anglijā.

Ekonomisko programmu saturs tajā vai citā valstī var būt ļoti atšķirīgs. Valdošās aprindas par svarīgāko izvirza vai nu nacionālā bruto produkta pieauguma tempu stabilitāti, vai cīņu pret inflāciju, vai arī struktūras pārveidojumus, reģionālo attīstību.

Francijā piegādu plāni paredzēja plašu tautsaimniecības struktūras racionalizāciju. Itālijā īstenoja kompleksas rūpniecības bāzes izveidošanas programmu, Beļģijā - metalurgiskās un akmeņogļu rūpniecības modernizācijas plānu.

Jāatzīmē, ka pēdējos gados vērojamas izmaiņas ekono-

nisko programmu un līdz ar to arī ekonomiskās politikas galvenā mērķa traktējumā. Ja agrāk svarīgākais politikas uzdevums pēc buržuāzisko ekonomistu domām bija augsti un stabili ražošanas attīstības tempi, tad tagad koncepcija, kurā aicina visas puses veikt nacionālā bruto produkta palielināšanai, tiek uzskatīta par maldīgu un vienpusīgu. Šī koncepcija pēc daudzu buržuāzisko teorētiku ieskata ignorējot sociālās attīstības faktorus, biosfēras stāvokli. Tagad vislielākā uzmanība esot jāpievērš "dzīves kvalitātes" paaugstināšanai.

Ekonomiskās politikas formulēšanas posms caudzēs valstīs noslēdzas ar programmu un plānu apstiprināšanu likumdošanas orgānos, kur tiem nereti tiek piešķirta likumu forma.

Valsts ekonomiskās politikas saturu veido visdažādākie pasākumi, kuri skar visas ekonomiskās dzīves norises. Tomēr tos sagrupejot, iespējams konstatēt šādus politikas pamatvirzienus: konjunktūrpolitika, struktūrpolitika, sociālā politika, ārējā ekonomiskā politika.

Ar konjunktūrpolitikas palīdzību ekonomiskais aparāts cenšas operatīvi ietekmēt saimnieciskās dzīves dažādos faktorus: cenu dinamiku, nodarbinātību, sabiedriskā kopprodukta atražošanu.

Konjunktūrpolitikas teorētiskā pamatojuma mēģinājumi atrodami buržuāziskajā politiskajā ekonomijā jau XX gadsimta pirmajā trešdaļā. Tā saucamā konjunktūras novirziena pamatlicēji V. Zombarts un G. Kaselss, šī virziena piekritēji A. Aftaljons, A. Bernss, R. Houtrijs, A. Pigū, V. Repke centās aizvietot cikla un krīžu analīzi ar konjunktūras teoriju. Viņi uzskatīja, ka ekonomikas attīstību nosaka novirze no līdzsvara stāvokļa, pieaugošu un krītošu viļņu maiņa. Šīs teorijas skatījumā krīzes tiek uzlūkotas kā lejupslīdes tendences fāze, no kuras varot izvairīties, izstrādājot nepieciešamās iedarbības pasākumus un metodes konjunktūras regulēšanai. Konjunktūras teorijas iespaids ir jūtams arī mūsdienu ekonomiskās politikas koncepcijās.

Firms otrā pasaules kara konjunktūrpolitikas uzdevumos

ietilpa pilnīgas nodarbinātības, naudas apgrozības stabilitātes un maksājumu bilances līdzsvara nodrošināšana. Tās evolūcija 50.-70. gados raksturojas ar to, ka konjunktūrpolitika aptver ne tikai krīzes fāzi, bet arī depresiju, rosību un uzplaukumu. Klasiskā veidā ar konjunktūrpolitikas palīdzību valsts ekonomiskais aparāts cenšas īstenot principu "stop - go" (stāt - ej), t.i., mēģina bremzēt saimniecisko attīstību uzplaukuma fāzē un rosināt ekonomiku krīzes fāzē. Praksē izrādījās, ka komandu "stāt" ir vieglāk realizēt nekā pamudināt saimniecību sekot rīkojumam "ej", kad notiek lejupslīde. Konjunktūrpolitika, kas slāpēja kapitālieguldīšanas aktivitāti uzplaukuma fāzē, nestimulēja privatmonopolistisko sektoru īstenot ilgtermiņa investīcijas. Tā kļuva par traucēkli tautsaimniecības struktūras pārveidojumiem kā Anglijā, tā arī ASV.⁵

Struktūrpolitika ir ekonomiskā aparāta veiktie pasākumi tautsaimniecības nozaru un reģionālās struktūras izmaiņu regulēšanā. Tās uzdevumos ietilpst veo rūpniecības nozaru rekonstrukcija, jauno nozaru attīstības stimulēšana, infrastruktūras modernizācija, reģionālie pārkārtojumi, ražošanas koncentrācijas un centralizācijas veicināšana.

VFR struktūrpolitikas svarīgākais mērķis ir sekmēt aviācijas un kosmiskās rūpniecības, atomrūpniecības un elektronisko skaitļotāju ražošanas attīstību, rekonstruēt akmeņogļu ieguves uzņēmumus un kugu būvi, likvidēt atpalcību daudzos infrastruktūras sektoros (it sevišķi izglītības un zinātnes jomā, apkārtējās vides aizsardzībā).⁶

Līdzīgi uzdevumi struktūrpolitikai ir arī Zviedrijā.⁷ Francijā VI plāns (1971.-1975.g.) paredzēja palielināt valsts industriālo potenciālu un konkurences spēju. Šajā nolūkā tika rosināti tehniskie jaunievedumi, eksportnozeru īpatsvara palielināšanās, tika atbalstīta un sekmēta koncentrācijas procesa pāstrināšanās, izveidojot skaitā nedaudzus rūpniecības kompleksus ar starptautisku vērienīgumu, organizējot sped'alizētu sīka un vidēja lieluma uzņēmumu tīklu, kas sadarbojas ar minētajiem kompleksiem,

kā arī tika īstenota rūpniecības struktūras racionalizācija, dodot priekšroku tādām nozarēm kā melnā metalurgija, ķīmiskā, elektrotehniskā, elektroniskā un tekstilrūpniecība.

Arī Anglijā struktūrpolitikas prioritāšu skaitā bija apstrādājotās rūpniecības nozares (melnā metalurgija, tekstilrūpniecība, kugu būve, transporta mašīnbūves nozares, darbāgaldu būve).

Japānā struktūrpolitika izīmējas ar piejūras reģionu reģionālās attīstības projektu īstenošanu. Jūrai atkaroto piekrastes šelfa teritoriju izmantoja jaunu rūpniecības centru izveidošanai. Japāņu monopoliem pavērās plašas iespējas izmantot lētās jūras komunikācijas lielgabarīta kravu, izejvielu un kurināmā transportēšanai tieši no pieštātnēm uz oehiem. Tas ļāva Japānai, kurai nav savas izejvielu bāzes, apsteigt ar derīgiem izrakteļiem bagātos konkurentus melnās metalurgijas un naftas ķīmijas attīstībā.

Itālijā, tāpat kā Japānā, struktūrpolitikā dominē reģionālie aspekti - cīņa par dienvidreģionu industrializāciju. Par tās bāzi kļuva ar valsts tiešu līdzdalību radītā infrastruktūra.

Japānas un Itālijas piemēri sekmēja reģionālās struktūrpolitikas izvērsumu Francijā. Arī šeit sākusies smagās industrijas pārdislocēšana uz agrārajiem un piejūras apgabaliem, orientējoties uz aizjūras izejvielu avotiem. Lielī rūpniecības kompleksi veidojas Marseļas un Dinkerkas reģionā.

ASV pēdējos gados liela uzmanība tiek pievērsta nacionālās enerģētikas attīstībai, Federālās valdības programma "Independence" (Neatkarība) ietver jaunu enerģijas avotu meklējumus, naftas cauruļvada būvi Alaskā, federālo naftas un dabasgāzes atrodņu iznomāšanas paplašināšanu, kurināmā importa ierobežošanu, jaunu atomreaktoru, magnetohidrodinamisko lieljaudas generatoru projektēšanas darbu finansēšanu utt.

Tādējādi struktūrpolitika, kura vērstā uz efektīvāku dabas, ekonomisko un darbaspēka resursu izmantošanu, aptver plašu valsts darbības loku dažādos līmeņos.

Sociālā politika ir valsts ekonomiskā aparāta pasākumi kapitālistiskās ekspluatācijas attiecību strāžošanas priekšnosacījumu nodrošināšanai. Šis ekonomiskās politikas novirziens ietver darba algas regulēšanu, sociālās nodrošināšanas, nodarbinātības un bezdarba problēmu risināšanu.

Izmantojot 50.-60. gadu saimnieciskā uzplaukuma labvēlīgo situāciju, kas raksturojās ar bezdarba apmēru samazināšanos un nodarbinātības izvērsumu, rūpniecisko valstu darbaļaudis piespieda monopolistisko kapitālu visai ievērojami piekāpties darba algas jomā. Šādos apstākļos buržuāzījai par ļoti aktuālu uzdevumu kļuva rīcības koordinēšana darba algas pieauguma bremsēšanā vai iesaldēšanā, bet izdevīgā gadījumā - algas samazināšanā.

Šo jautājumu risināšanas neatliekamību noteica arī tas, ka privātuzņēmēji nebija sakļāvušies vienotai cīņai pret strādnieku šķiras prasībām. Kapitālistiskās konkurences anarhija, asā cīņa starp monopoli grupējumiem bieži vien izpaužas paradoksālās, kaut arī likumsakarīgās formās. Atsevišķi uzņēmēji vai monopoli, vadoties no savrupām interesēm (augsti kvalificēta darbaspēka vervēšana, bailes no izdevīgu pasūtījumu neizpildes streiku gadījumā utt.), bieži vien neizpildīja privātuzņēmēju nacionālo organizāciju rekomendācijas un separāti piekāpās arodbiedrībām. Šādi šķiriskās solidaritātes pārkāpumi nopietni novājināja monopolistiskā kapitāla pozīcijas cīņā pret darbaļaudīm. Tādēļ finansu oligarhija nodod ekonomiskā aparāta rokās daļu no savām funkcijām darba algas noteikšanas jomā. Līdz ar to monopolistiskais kapitāls ir spiests atzīt jaunā, krietni augstāka sabiedriskošanas līmeņa esamību, atzīt to faktu, ka darbaspēka tirgū iepretim kapitālam stāv nevis vienkāršs, bet gan organizēts strādnieks, kurš ir apņēmības pilns cīņai par savām ekonomiskām un politiskām tiesībām.⁸

Sociālās politikas kompetencē ietilpst arī bezdarba, slimības un nelaimes gadījumu pabalstu izmaksas, veselības aizsargības un izglītības iestāžu uzturēšana utt. sociāliem pakalpojumiem (ieskaitot veselības aizsardzību).

ASV aiziet apm. 15 procenti, Japānā - 30,7, Anglijā - 27,5, Francijā - 17,3, VFR - 29,7 un Zviedrijā - 28,4 procenti no valsts budžeta izdevumiem.⁹

Ārējās ekonomiskās politikas saturu veido valsts pasākumu komplekss, kas saistās ar sabiedriskā kapitāla atražošanas procesu ārpus nacionālajām robežām, ražošanas un kapitāla internacionalizācijas norisēm.¹⁰

Praksē, protams, nav tik viegli kā teorijā nošķirt vienu ekonomiskās politikas virzienu no otra, jo tie ir cieši savijušies vienā veselā. Nereti konjunktūrpolitika tieši un netieši skar struktūrpolitika vai sociālās politikas jomas un otrādi.

Buržuāziskās valsts ekonomiskā aparāta rīcībā ir dažādi līdzekļi (instrumenti), ar ko tas iedarbojas uz atražošanas procesu un sociālo dzīvi.

Šo instrumentu kopums ir politikas materiālais pamats. Šajā kopumā vissvarīgākā vieta ierādāma valsts īpašums, kas sastāv no valsts sektora ekonomikā, valsts finansēm, kredīta un naudas sistēmas. Valsts sektors ekonomikā aptver valstij piederošos mežus, zemesplatības, derīgo izrakteņu atradnes, ražošanas un infrastruktūras uzņēmumus. Valsts īpašums uz ražošanas līdzekļiem monopolistiskā kapitālisma apstākļos uzstājas kā ražošanas un neražošanas sfēru tieša valstiskošanas forma.

Kā zināms, kapitālistiskajam ražošanas procesam ir divējāds raksturs - tas, no vienas puses, ir darba jeb vērtības radīšanas process, bet, no otras puses, tas ir vērtības pieaugšanas jeb virsvērtības ražošanas process. No tā izriet, ka ražošanas valstiskošana vienlaicīgi ir darba procesa un virsvērtības radīšanas procesa valstiskošana. Tādējādi valsts kapitāls līdzās privātmopolistiskajam kapitālam piedalās sabiedriskā kopprodukta ražošanā.

Valsts finansu un kredīta sistēma piedalās saražotā sabiedriskā produktā sadalē, maiņā un patēriņā kā privātā, tā valsts biznesa sfērās.

Jāatzīmē, ka mūsdienās valstiskošanas process aptver ne tikai ražošanas procesu, bet arī darbaspēku, zinātni, izglītību, kultūras dzīvi.

Rūpnieciski attīstītajās kapitālistiskajās zemēs valsts īpašuma apmēri sasnieguši ievērojamas cieņīgas robežas. ASV valsts īpašumā atrodas 13 % atražojamās materiālās bagātības, Kanādā - 15, Holandē - 18, VFR - apm. 20, Japānā - 22, Austrālijā - 30, Francijā - 42 %.

Ar valsts finansu sistēmas (centrālais un vietējie budžeti, sociālās nodrošināšanas fondi) palīdzību ekonomiskais aparāts, pārdala nacionālo ienākumu, no vienas puses, atseviņot to, bet, no otras puses, izlietojot to militārajām vajadzībām, valsts orgānu uzturēšanai, kapitālieguldījumiem, subsīdijām, pensijām un pabalstiem. Raksturīgi, ka lielākajā daļā attīstīto kapitālistisko valstu budžeta īpatsvars iekšējā bruto produktā līdzinās 35-40%, t.i., divas reizes lielāks kā 30.gados. Arī pēdējā laikā tas turpina palielināties (skat. tabulu).

Valsts izdevumu īpatsvars iekšējā bruto produktā.¹¹
(%)

	1961.g.	1970.g.	1972.g.
ASV	29,9	35,0	34,1
Japāna	20,9	21,9	22,6
VFR	36,3	37,4	39,0
Lielbritānija	33,1	41,3	38,1
Francija	35,2	38,1	38,0
Itālija	29,2	32,6	34,7

Valsts īpašumā atrodas daudzas iegūstošās un apstrādājamo rūpniecības nozares, lielākā daļa no infrastruktūras, tāpat tie tautsaimniecības sektori, kuri ir ļoti kapitālietilpīgi.

Krietna daļa no valsts budžeta līdzekļiem tiek izlietota kā kapitālieguldījumi. ASV pēdējos gados ar valsts līdzekļiem tiek finansēti 30 % no jaunajām investīcijām, Anglijā - vairāk kā 45, Itālijā - 36, Francijā - 25, Japānā - 23 %. valsts kapitālieguldījumi ir kļuvuši par svarīgu atjaunošanas faktoru, par pamatkapitāla atjaunošanas un pa-

plašināšanas avotu, par kapitālistiskās uzkrāšanas stimu-
lēšanas ietekmīgu līdzekli. Investīciju politikas galvenās
iezīmes ir sekošas : tā vērsta uz privāto kapitālieguldī-
jumu novirzīšanu uz visienesīgākajām nozarēm (g.k. - ap-
strādājošo rūpniecību), bet valsts kapitāls tiek ieguldīts
infrastruktūras, kā arī tajās nozarēs, kuras dažādu iemes-
lu dēļ (lieli sākotnējie kapitālieguldījumi, nenoteiktas
nākotnes izredzes, zems rentabilitātes līmenis) nav vili-
nošas un nesalsta privāto investoru uzmanību. Pie kam ne-
reti kapitālieguldījumu apjomu ekonomiskais aparāts nie-
skaņo atbilstošajai cikla fāzei.

Ekonomiskajā politikā arvien plašāk tiek izmantotas
subsīdijas - naudas līdzekļi, kurus valsts nodod kapitā-
listu rīcībā, nesāņemot par tām pretī nekādus pakalpojumus
vai preces. Ja valsts kapitālieguldījumi ir vairāk vai ma-
zāk netiešs pabalsts, tad subsīdijas ir tieša un atklāta
palīdzība monopoliem. Valsts subsīdijām ir dažādas formas:
dotācijas, kas bieži tiek izsniegtas zaudējumu kompensāci-
jai, monopolcenu uzturēšanai; prēmijas, kas tiek piešķir-
tas, lai sekmētu eksportu, lai stimulētu privātos kapitāl-
ieguldījumus jaunu uzņēmumu celtniecībā vai esošo uzņēmumu
paplašināšanā; eksporta apdrošināšana; kredītu garantijas
u.o. Subsīdēšanas galvenais uzdevums ir sniegt atbalstu
mazienesīgām, bet visai tautsaimniecībai svarīgām nozarēm,
segt daļu no monopoliem ražošanas izmaksām uz budžeta, t.i.,
nodokļu maksātāju rēķina.

Subsīdiju apjomu regulē atbilstoši ekonomiskā cikla
norisēm: krīzes fāzē subsīdēšana tiek paplašināta, turpret-
im uzplaukuma fāzē subsīdēšanu cenšas ierobežot. Kā struk-
tūrpolicies ierocis subsīdijas izlieto lauksaimniecības
attīstības regulēšanai, kugubūves konkurences spēju paaug-
stināšanai (it sevišķi spilgti to var redzēt Japānā, VFR,
Anglijā un ASV), jauno rūpniecības nozaru nostiprināšanai.

Francijā, VFR un citās zemēs krietna daļa no subsīdi-
jām tiek izsniegta valsts sektora uzņēmumiem, daudzi no
kuriem strādā ar prāviem zaudējumiem - preces un pakalpojumi
tiek realizēti par cenām, kas bieži vien ir mazākas par

ražošanas izmaksām.

Valsts monopolistiskā kapitālisma attīstības gaitā pieaug valsts nozīme kredīta un naudas sistēmā. Kredīts veic svarīgas funkcijas kapitālistiskajā saimniecībā: tas apkalpo kapitālu migrāciju starp tautsaimniecības nozarēm, ietekmē peļņas normas izlīdzināšanu, sekmē apgrozības izmaksu ietaupījumu, paātrina kapitāla koncentrāciju un centralizāciju. Tātad kredītam ir svarīga vieta kapitālistiskās atražošanas procesā, un ir pilnīgi likumsakarīgi, ka valsts ekonomiskais aparāts to plaši izmanto ekonomiskajā politikā.

Kredīta regulēšana notiek trīs virzienos: 1) diskonta politika; 2) banku resursu kontrole; 3) kredītooperāciju tieša regulēšana.

50.-70. gados kredīta politikā vērojama izteikti anticikliska ievirze, tās mērķis bija mīkstināt krīžu asumu, mazināt bezdarbu un saglabāt cenu stabilitāti. Lai rosinātu ekonomisko aktivitāti, valsts īsteno sekošus pasākumus: izperk no bankām valsts obligācijas, samazina obligāto rezervju normas, kas palielina banku likviditāti un spēju kreditēt; pazemina diskonta likmi un līdz ar to paletina kredītus. Cīņā pret inflāciju notiek pretējais: valsts vērtspapīru pārdošana, diskonta likmes un obligāto rezervju apjoma palielināšana. Šie anticikliskie pasākumi parasti tika īstenoti, lai ietekmētu globāli visus uzņēmumus bez izņēmuma.

Kredīta regulēšana tiek plaši izmantota arī struktūrpolitikā. Francijā tieši regulē kredītu sadali pa nozarēm. Bankām tiek izsūtītas instrukcijas, direktīvas, kurās iesakā ievērot kredītāšanu selektīvo jeb izlases principu atbilstoši ekonomiskās attīstības programām. Visā valsts un jauktā tipa kredītiestāžu darbību koordinē vienots valsts orgāns - Kredīta nacionāla padome. Anglijā no budžeta līdzekļiem veicptais Nacionālais aizjēvu fonds izsniedz kredītus nacionālizāto nozaru uzņēmumiem, vietējiem varas orgāniem, nereti arī privātajiem uzņēmumiem (piem., kogu būves firmām). ASV ekonomiskais aparāts ir vislielākais lauksaimniecības un dzīvokļu celtniecības kredītors. Itālija

ir izveidoti speciāli fondi, kas izsniedz naudas kapitāla resursus finansu iestādēm, kuras uz izdevīgiem nosacījumiem kreditē noteiktas nozares un valsts rajonus (lauksaimniecību un apstrādājošo rūpniecību, it sevišķi Itālijas dienvidu daļā). Norvēģijā valsts bankas piešķir lētus kredītus zvejniecības un lauksaimniecības uzņēmumiem, dzīvokļu celtniecības firmām. VFR puse no kredītresursiem tiek novirzīta dzīvokļu celtniecībai. Turpretim rūpniecība, tirdzniecība un transports 50.-60.g. nesapēma pat vienu desmito daļu valsts kredīta.

60.-70.g. notika visai nopietnas izmaiņas kreditēšanas formās un metodēs. Arvien lielāku nozīmību guva ilgtermiņa kreditēšana, starp uzņēmumiem un kredītinstitūtiem pastiprinājās lietišķie sakari. Terminētie kredīti uz noteiktiem nosacījumiem tiek piešķirti uzņēmumiem investīcijas programmu īstenošanai, pie kam kreditors kontrolē šo programmu izpildi.

Kaut arī kredīta regulēšana ietekmē zināmā mērā kapitāla uzkrāšanas procesus un patērētāju pieprasījumu, dod pārējo efektu, tomēr tās iedarbības zcna ir visai ierobežota sakarā ar stāhisko kapitālistiskās atražošanas likumu darbību. Jāatzīmē, ka pēc 1967.g. kredīta regulēšanas iespējas ievērojami sašaurināja kapitālistiskās pasaules valūtas sistēmas krīze.

Tradicionāls ekonomiskās politikas instruments ir nodokļi - valsts ienākumu galvenais avots, kur attīstītajās kapitālistiskajās zemēs nodokļu maksājumu īpatsvars budžeta ienākumu daļā svārstās ap 90 %. Mūsdienu kapitālistiskajiem nodokļiem ir divas funkcijas: fiskālā un regulējošā. Fiskālās funkcijas uzdevums ir nodrošināt valsts ekonomisko operātu ar finansu resursiem, kas nepieciešami dažādu mērķu realizēšanai. Regulējošā funkcija ļauj valstij izmantot nodokļus kā ekonomiskās politikas līdzekli, lai ietekmētu kapitālistisko uzkrāšanu un privāto patēriņu. Ar nodokļu palīdzību valsts iekasē ne tikai ievērojamu daļu no darba ienākumiem, bet arī visai kristra virsvērtības daļu. Variējot peļņas nodokļu likmes, ekonomiskais aparāts spēj

zināmās robežās ietekmēt investīciju palielināšanos vai samazināšanos. Šiem nolūkiem tiek izmantotas peļņas nodokļa atlaides, likmes diferenciacija atkarībā no kompānijas piedēķības tai vai citai nozarei, nodokļu samaksas termiņu pagarināšana, atsevišķos gadījumos - nodokļu parāde dzēšana, ieturēto summu atgriešana nodokļa subjektam.

Nodokļu realizēšanas noteikumi tiek mainīti atbilstoši cikla fāzēm: uzplaukuma fāzē nodokļu iekasēšana izvērtējas, bet krīzes fāzē sašaurinās. Šāda nodokļu izmantošana īstermiņā stabilizācijas problēmu risināšanā visplašāk bija vērojama Anglijā, Skandināvijas zemēs un Holandē.

Kopā piecdesmito gadu vidus nodokļi kā ekonomiskās politikas instruments tiek pielietoti kapitāla koncentrācijas un centralizācijas stimulēšanā. Nodokļu likumdošana tieši un netieši veicina mazo un vidējo uzņēmumu pakļaušanu un pievienošanu lielajām kompānijām. Tā, piem., ASV kompānija, kura izveidojusies, apmēlējot vairākas kompānijas, tiek uz gadu atbrīvota no nodokļiem, ja kāda no pievienotajām firmām bijusi nerentabla. Francijā tiek pagarināts nodokļu samaksas termiņš firmām, kas reorganizējas vai apmēlēj. Tā rezultātā palielinās monopols ekonomiskais potenciāls un konkurences spējas.

Kapitāla koncentrāciju valsts ekonomiskais aparāts veicina ar amortizācijas un mītu politiku, nodokļu privilēģijām un atlaidēm. Amortizācijas fonds, ko veido no nodokļiem atbrīvotie amortizācijas atskaitījumi, ietver sevī nolietotā pamatkapitāla vērtības ekvivalentu un daļu no peļņas. To izlieto pamatkapitāla elementu atjaunošanai, kā arī pamatkapitāla uzkrāšanai - paplašinātai atzarošanai. Plaši tiek pielietotas patērētās amortizācijas normas, kuras ļauj amortizēt krietni ātrāk pamatkapitāla elementus (pirmos trīs gados jau 50-75 % no sākotnējās vērtības), nekā notiek to fiziskā nolietošanās (10-15 gadi). Tas ļauj samazināt bilānces peļņas lielumu un līdz ar to arī peļņas nodokļa summu. Patērētās amortizācijas normas netiek noteiktas visām nozāres vienādā līmenī, bet tiek variētas atbilstoši struktūrpolitikas mērķiem. Patērētās amortizācijas prakse ir sustopama visās vietām-

eiropas zemēs un ASV.

Jaunākās tehnikas un tehnoloģijas ieviešanas stimulēšanas nolūkiem kalpo dažādas nodokļu atlaides. Daudzās kapitālistiskās zemēs privātzņēmējiem ir tiesības samazināt ar nodokļiem aplikto peļņu par pētniecisko un konstruēšanas izdevumu summu.

Savdabīga nodokļu atlaide ir tā saucamās investīciju prēmijas. VFR kopš 1969.g. privātzņēmējiem ir atļauts tajā gadā, kad iegulda kapitālu, atskaitīt no korporāciju un ienākuma nodokļa summas līdzekļus, kas atbilst 7,5 % no uzstādītās iekārtas vai uzceltās ēkas vērtības. Ja atskaitītā summa pārsniedz šo nodokļu apmērus, tad atlikumu atskaita no nākamā gada nodokļiem. Kā redzam, tad investīciju prēmijas tieši veicina kapitāla koncentrāciju.

Peļņas nobēdzināšanai no nodokļu aplikšanas tiek izmantoti arī pensiju fondi. Valdības atbrīvo no nodokļiem tās summas, kuras monopoli ieskaita pensiju fondos. Tādējādi monopoliem ir izdevīgi maksimāli palielināt iemaksu lielumu, un vismaz 2/3 no tām ir ekonomija no peļņas nodokļa maksājumiem.

Nodokļi ir viens no iedarbīgākajiem ārējās ekonomiskās politikas instrumentiem. Augstas ievadmaksas sašaurina ārzemju preču pieplūdumu, stimulē pieprasījumu un vietējiem ražojumiem. Tajā pašā laikā nodokļu atlaides veicina preču eksportu, konkurentspēju palielināšanos. Vairējot nodokļu likmes uz ienākumiem no ārzemju kapitālieguldījumiem, ekonomiskais aparāts spēj zināmā mērā iespaidot kapitāla eksportu. Lielkapitāla interesēs tiek pielietotas nodokļu atlaides ienākumiem no ārzemju īpašumiem, ar bergāku nodokļu režīmu tiek breazēts ārzemju kapitālu pieplūdums. Ārvalstu kompānijām ir jāmaksā augstāki nodokļi. Tā, piem., Francijā nacionālajām kompānijām peļņas nodokļa likme vidēji līdzinās 41,8, angļu - 47,6, amerikāņu - 53,3 %.¹³

Nevar nepieminēt vēl vienu ekonomiskās politikas instrumentu - cenas. Cenu regulēšana tiek īstenota, lai saglabātu cenu stabilitāti, konkrētu nozaru ražošanas cenas noturētu noteiktā līmenī (piem., lauksaimniecības), lai

cīnītos pret inflāciju. Francijā šajā nolūkā tautsaimniecības nozares ir sadalītas trīs grupās: pirmajā nozaru grupā cenas tiek tieši kontrolētas un regulētas, otra - būda neierobežotu brīvību cenu noteikšanā, bet trešās grupas monopoliem ir jāiesniedz ziņas ekonomiskajam aparātam par cenu kalkulāciju tajos gadījumos, kad tās nosaka no jauna vai izmaina. Valsts cenu kontrole faktiski ir ražošanas izmaksu kalkulācijas kontrole. Cenu paaugstināšana tiek atļauta tikai tad, kad šis paaugstinājums atspoguļo attiecīgo ražošanas izmaksu elementu palielināšanos. Tomēr, neskatoties uz cenu regulēšanu, tās aug straujās tempos.

Ekonomiskā politika atspoguļo valdošo aprindu centienus ierobežot, modifioēt stihisko tirgus, cenu un peļņas mehānismu, kurā īsteno kapitāla un darbaspēka sadalīšanu un pārdalīšanu starp nozarēm, nosaka cikla norises. Atsevišķos gadījumos kapitālistu objektīvā tieksme pēc maksimālas peļņas sakrīt ar nepieciešamību regulēt atražošanas procesu. Tad kapitālisti atbalsta valsts ekonomisko politiku, sekmē tās īstenošanu. Bet, tiklīdz pašiniciatīva sola lielāku iznākumu nekā ekonomiskā aparāta rekomendācijas, kapitālisti ignorē valsts ekonomisko politiku, nešauboties atsakās no valsts piesolītajām subsīdijām, izdevīgiem kredītiem u.c. Tādēļ ne monopoli, ne arī galu galā valsts ekonomiskais aparāts neuzskata sevi par saistītiem ar ekonomiskās politikas uzdevumu pilnīgu izpildi. Pēdējos gados notiek visai spēcīgas pārmaiņas ekonomiskās politikas saturā, metodēs un instrumentos. Viens no galvenajiem cēloņiem ir kapitālistiskās ražošanas internacionalizācija. Ekonomiskās politikas mehānisms laika gaitā veidojies noslēgtas nacionālās ekonomikas regulēšanas vajadzībām un tajā ir visai maz sviru, vai vispār nav instrumentu to procesu ietekmēšanai, kuri norisinās pasaules tirgū. Bet tieši šie procesi (valūtas, enerģētikas, izejvielu un ekoloģiskās krīzes, attiecības ar jaunattīstības zemēm) bija visspēcīgākie faktori, kas pastiprināja kapitālistiskās saimniecības sistēmas nestabilitāti. Tādēļ septiņdesmitajos gados ekonomiskais aparāts kopā ar monopoliem pastiprināti saka interesētību par starptautiskās ekonomiskās

politikas iespējām, nacionālo pasākumu saskaņošanu.

No ekonomiskās politikas analīzes izriet, ka tā zināmā mērā ir spējīga mazināt disproporcijas tautsaimniecības nozaru un reģionālajā struktūrā, spējīga ietekmēt ekonomisko attīstību.

Tomēr ekonomiskā politika nespēj nodrošināt kapitālistiskā ražošanas veida stabilizāciju, jo ir viena no tā vispārējās krīzes izpausmēm. Uz to norādīja biedrs L. Brežņevs PSKP XXV kongresā. Viņš teica:

"Kapitālisms visādi cenšas iet, tā sakot, kopsolī ar laiku, izmantot dažādas metodes ekonomikas regulēšanā. Tas deva iespēju stimulēt ekonomisko attīstību, taču, kā komunisti jau bija paredzējuši, nespēja novērst kapitalisma pretrunas."

"...Kapitālistisko valstu valdības arvien no jauna mēģina nogludināt pretrunas, vienoties par kopīgiem pasākumiem krīzes pārvarēšanai. Taču tāda jau ir imperiālisma daba, ka katrs cenšas iegūt priekšrocības uz citu rēķina, uzspiest savu gribu. Domstarpības izpaužas jaunās formās, pretrunas uzliesmo ar jaunu spēku."¹⁴

Izmantotā literatūra un avoti

1. Leņins V.I. Ko darīt? - Raksti. Tulk. no 4. izd., 5. sēj., 381. lpp.
2. Leņins V.I. Runa gubernu un apriņķu tautas izglītības nodaļu politiskās izglītības darbinieku Viskrievijas apspriedē. 1920.g. 3. novembrī. - Raksti, 31. sēj., 327. lpp.
3. Plašāk par lobistu darbību skat.: Эблук Н.Г. США: лоббизм и политика. М., "Мысль", 1976.
4. Par ekonomiskās politikas zinātniskās konsultācijas tīklu ASV skat.: Экономическая наука и экономическая политика. М., "Наука", 1975.
5. Экономический рост в условиях монополистического капитализма. Проблемы и противоречия. М., "Наука", 1975, с. 24-25.
6. Клаусс А. Экономическая регуляция в современной формации. Структурполитика. Рига, P. Stučkas LVU, 1972.

7. Zelmenis D. Valsts monopolistiskās regulēšanas jaunākās iezīmes Zviedrijā. Rīga, P. Stučkas LVU, 1972.
8. Потреки О.Д. Государственно-монополистическое регулирование социально-экономического развития ФРГ. Автореферат дисс. Рига, 1975, с. 4.
9. Statistisches Jahrbuch 1975 für die Bundesrepublik Deutschland. Hrag. Statistisches Bundesamt. Stuttgart und Mainz, 1975, S. 663.
10. Plašāk par ārējo ekonomisko politiku skat.: Потапов И.С. Внешняя торговля капиталистических стран. М., "Международные отношения", 1973, с. 68-120; Савельников Л.В. Государственно-монополистические средства торговой войны. М., "Международные отношения", 1973.
11. Аникин А., Кузнецов В. Государственно-монополистический капитализм 70-х годов. - "МЭ и МО", 1975, № II, с. 15.
12. Финансы капиталистических стран. М., "Финансы", 1975, с. 64.
13. Там же, с. 119.
14. PŠKP XV kongresa materiāli. Rīga, "Liesma", 1976, 31.-32.lpp.

Starpnozaru kvalifikācijas
celšanas institūta vecākā
pasniedzēja

EKONOMIKAS VALSTISKĀS REGULĒŠANAS PIRMSĀKUMI
(uz buržuāziskās Latvijas materiālu pamata
laikā no 1920. līdz 1929. gadem)

PSKP XXV kongress atzīmeja, ka kopš 1974. gada otrās puses kapitālistiskā pasaule pārdzīvo ekonomisko krīzi, "kuru tās asuma un dziļuma ziņā, pēc pašu buržuāzisko darbinieku atzinuma, var salīdzināt tikai ar 30. gadu sākuma krīzi ... Raksturīgi, ka tik stipra krīze piemeklēja augsti attīstīto valets monopolistisko ekonomiku, kas izveidojusies pēckara periodā. Kapitālisms, "uzsvēra b. Brežņevs, "visādi centās iet, tā sakot, kopsolī ar laiku, izmantojot dažādas metodes ekonomikas regulēšanā. Tās deva iespēju stimulēt ekonomisko attīstību, taču, kā komunisti jau bija paredzējuši, nespēja novērst kapitālisma pretrunas."¹

Ekonomikas regulēšanas pirmsākumi meklējami jau periodā pirms II pasaules kara. Līdz ar kapitālisma vispārējo krīzi kapitālistiskās ekonomikas regulēšanas mēģinājumi notika gan attīstītās kapitālistiskās valstīs, kā Vācijā, Itālijā, Anglijā, Francijā un Japānā, gan arī tādā valstī kā buržuāziskā Latvija.

Valsts regulējošā loma buržuāziskās Latvijas ekonomikā pieder pie ekonomiskā literatūrā vēl maz izpētītiem jautājumiem. Līdz šim valsts regulējošiem pasākumiem saimnieciskās struktūras veidošanā, noteiktu nozaru atbalstīšanā un veicināšanā rinda autoru pieskares tikai, analizējot atsevišķas Latvijas ekonomikas problēmas. Piemēram, A. Leits, analizējot buržuāziskās Latvijas saimnieciskos sakarus un atkarību no ārzemju kapitāla, P. Dzērve, pievēršot uzmanību 1929.-33. gadu ekonomiskās krīzes izpausmēm Latvijā, M. Šmulders, apskatot buržuāziskās Latvijas finansu politiku, nacionālā ienākuma pārdalīšanu buržuāzijas interesēs, R. Koze, apskatot Latvijas bankas kredītpolitiku, u.c. Latvijas atkarība no Anglijas kapitāla plaši ap-

skatīta A. Varslavāna monogrāfijā "Английский капитал в буржуазной Латвии", agrārās attiecības 1920.-34. gados analizētas A. Sviķa monogrāfijā "Agrārais jautājums buržuāziskajā Latvijā". Vienkāršotu Latvijas ekonomikas ainu, vērtējot buržuāziskās statistikas datus par Latvijas saimnieciskās dzīves attīstību, parādījis A. Starodubekis. Šis autors atsedz vienīgi rūpniecības sadrumstalošanās - dekoncentrācijas procesu, nekādu vērību neveltījot saimnieciskajā dzīvē dziļāk noritošajam kapitāla un ražbēšanas koncentrācijas procesam. Tā rezultātā vēl līdz mūsdienām sastopama buržuāziskās Latvijas ekonomikas attīstības vienkāršota izpratne.

Šajā rakstā autore, izmantojot padomju ekonomistu darbus, kā arī arhīva materiālus, un kritiski novērtējot Latvijas buržuāziskās preses ziņas un publikācijas, centās parādīt Latvijas ekonomikas attīstību, ražošanas sabiedrisko, rūpniecības koncentrāciju un centralizāciju, kā arī akciju sabiedrību veidošanos un attīstību laika posmā līdz 1929.-33. gadu ekonomiskajai krīzei.

Pirmais pasaules karš nodarīja lielu postu Latvijas tautas saimniecībai, sevišķi rūpniecībai. Salīdzinot ar pirmskara periodu rūpniecības ražojumu bruto produkcijas kopsumma 1920. gadā bija pazeminājusies no 830 milj. latu līdz 120. milj. latiem, bet rūpniecībā nodarbināto strādnieku skaits samazinājies no 108,5 tūkst. līdz 21,2 tūkst. cilvēkiem. Valstī bija notikusi ievērojama sociālekonomiska novirze - rūpniecībā, tirdzniecībā un transportā nodarbināto strādnieku īpatsvars pazeminājies no 35 līdz 11 %, bet lauksaimniecībā nodarbināto personu skaits pieaudzis no 60 līdz 80 procentiem.²

Pie varas escēšā visreakcionārākās šķiras - budzu partijas "Cemnieku savienība" par vienīgo perspektīvo nozari saimniecības attīstībā Latvijā atzina lauksaimniecību. Tika uzņemts Latvijas "dānizācijas" kurss, kurā paredzēja visiem līdzekļiem nostiprināt lauksaimniecību ar lopkopības novirzienu un celt lauku lielbūvniecību iekārtumus.

Iret rūpniecības attīstību valstī izturējās sceptis-

ki, atsaucoties uz plašā Krievijas tirgus zudumu un šauro iekšējo tirgu, izejvilu, enerģijas, ražošanas līdzekļu un kapitālu trūkumu, rūpniecība tika uzskatīta par maz perspektīvu nozari, kura jāattīsta par tik, par cik tā nepieciešama lauksaimniecības produktu pārstrādāšanai.³

Tika izstrādātas programmas rūpniecības attīstībai "caur lauku kooperatīviem". 1920.gadā finansu ministrijas izdevums "Ekonomists" ievietoja rakstus, kuros varam lasīt, ka Latvijas rūpniecība attīstāma vienīgi tā, lai katrs lauksaimnieks varētu daļu savu ienākumu ieguldīt rūpniecības pasākumos - uzņēmumos, kuri cieši saistīti ar lauksaimniecības, lopkopības, zvejniecības ražojumu pārstrādāšanu vai balstās uz vietējām izejvielām. Kā nederīgas Latvijas apstākļiem/un pat aizliedzamas/ tika atzītas lielās ūģuna un dzelzs lietuves, mašīnu fabrikas/izņemot varbūt vienīgi lauksaimniecības mašīnu fabrikas/, gumijas izstrādājumu fabrikas, kokvilnas vērptuves un austuves, par cik šīs nozāres, dibinātas pirms kara, strādāja uz ievestām izejvielām. Tas pats tika attiecināts uz pirmskara sērskābes un superfosfāta fabrikām.⁴

Latvijas rūpniecības attīstības ierobežotās perspektīvas noteica arī situācija, kas pēc Pirmā pasaules kara bija izveidojusies Rietumeiropā. Pēc Oktobra revolūcijas sākusies kapitālisma vispārējā krīze savijās ar 1920. - 1921.gada ekonomisko krīzi, kas aptvēra ASV un Rietumeiropu. Kaut arī tā neskāra izpostītās Latvijas saimniecību, tā tomēr skaidri parādīja, ka Latvijas rūpniecības produkcijai ārējie tirgi ir slēgti. Vēl 1926.gadā finansu ministrija bija spiesta atzīt, ka Latvijas tirdzniecības līgumi ar Rietumeiropas kapitālistiskajām valstīm "ir vairāk de jure atzišanas turpinājums skaista līguma formā, bet ne ārzonju labvēlība mūsu ražojumiem. Tādu līgumu, kas paplašinātu tirgu mūsu ražojumiem, mums paviesam nav."⁵

1. Valsts uzņēmumu un monopolu vieta buržuāziskās Latvijas ekonomikā

Bez ārējiem tirgiem, strauta no plašā Krievijas tirgus un izejvielu bāzes, Latvijas ekonomika raksturojās ar "ārkārtēju līdzekļu trūkumu, kad katrs pasākums balstījās vienīgi uz kredīta."⁶

Pēc Pirmā pasaules kara Latvijā bija palikuši tukši fabriku korpusi, bez iekārtas un bez speciālistiem. Valdošā inflācija⁷ un politiskā nestabilitāte noteica brīvu līdzekļu trūkumu.⁸ Inflācijas laikā nebija iespējams saņemt privāto banku kredītus rūpniecības atjaunošanai. Latvijā trūka pirmās nepieciešamības preces, esošās sīkās darbnīcas nespēja veikt pat valsts pasūtījumus armijas vajadzībām. Šādos apstākļos valsts, aizstādama privāto iniciatīvu, sāka uzstāties kā kapitāliste uzņēmēja. Tā, uz vācu koncerna "Vispārējā elektrības kompānija" ("AEG") elektrotehniskās armatūras bāzes (uzņēmumu 1919. gadā nacionālizēja padomju vare un daļēji atjaunoja ražošanu) tika izveidotas "Pasta un telegrāfa departamenta galvenās darbnīces", kuras 1928. gadā atpirka "AEG" tukšās ēkas. Ar 1932. gadu paplašinot darbību, tās pārveidojās par "Valsts elektrotehnisko fabriku" ("VEF"). Valdība atjaunoja darbu Liepājas kara ostas darbnīcās, Jelgavas leuksaimniecības mašīnu fabrikā, Jelgavas marmelādes fabrikā, Zesulauka lina austuvē u.c. Valsts kapitālieguldījumi sastādīja 49,8 % no 1920./21.g. un 28,7 % no 1921./22.g. valsts budžeta.

"Lai dabūtu kapitālu, ko ieguldīt valsts uzņēmumos un atbalstāmās nozarēs, valsts pirmajos pastāvēšanas gados... attiecīgās summas ievāca no tautas nodokļu ceļā, inflācijas nodokli ieskaitot", spiests atzīt valsts "kooperatīvā" attīstības virziens vadošs pārstāvis A. Aizsilnieks.

Papirnaudas emisija laikā no 1920. gada marta līdz 1921.g. jūlijam pieauga desmitkārtīgi. Uz 1920.g. 3. jūnija likuma pamata finansu ministrs izsludināja 500 milj. rbj. valsts kases zīmes "vienīgi, lai ievērotu un sekmētu monopolveidīgos uzņēmumus".⁹ No šiem līdzekļiem tika finansēti

Li gan valsts rūpniecības uzņēmumi, gan arī izveidots 10 milj. rbļ. liels kredītfonds spirta rūpniecības atjaunošanai 1920.g. 30.aprīlī izveidotā valsts spirta un degvīna monopols ietveros. Minētā kredītfonda izveidošanu ar aizdevumu likmi 6 % apmērā, pie tajos laikos pastāvošās vidējās likmes 48 % un maksimālās - 60 %, varam uzskatīt par vispārējā lauku lielsaimnieku un ar lauksaimniecību saistīto rūpniecības nozaru atbalstīšanas plāns reālo sākumu, par cik spirta brūzi uzpirka lielsaimnieku kartupeļus spirta ražošanai. Lauku lielsaimnieku un ar lauksaimniecību saistīto rūpniecības nozaru atbalstīšana ar valsts budžeta līdzekļiem ietilpa vispārējā "dānizācijas" plānā, kura izstrādāja un aizsāka 1920.-23. gados pie varas esošās budžu partijas ministru kabinets un turpināja visi pārējie buržuāziskās Latvijas ministru kabineti, neatkarīgi no tā, zem kādas partijas idejistiskiem lozungiem tie arī nedarbojās.

Valsts kases ienākumu veidošanai valdība saglabāja 1919.g. 27.III nodibināto valsts monopolu tirdzniecībā ar līnām, 1920.g. aprīlī nodibināja valsts monopolu tirdzniecībā ar linsēklām un ādām. Par pēdējo buržuāziskā prese rakstīja, ka tas labākās ādas pārdod uz ārzemēm, sliktākās - vietējam rūpniecībai.¹⁰ Ja ādu tirdzniecības monopolu likvidēja jau 1921.g. 10.VIII un linsēklu - 26.VII, tad līnu monopols darbojās visu buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas laiku.

Līnu iepirkšanu un daļēji arī pārdošanu ārzemēs valsts bija nodevusi koncesionāriem - privātiem kapitālistiem vai viņu organizācijām - kooperatīviem. Tie krāpa zemniekus, iepērkot līnus par zemākām šķirām, nekā nodot līnu monopola pārvaldei.¹¹ Plašus kredītus ar atvieglotiem noteikumiem līnu monopola pārvalde piešķīra līnu eksportieriem un vietējiem pārstrādātājiem - Jelgavas līnu manufaktūras a/s¹² L. un J. Hoff saņēma 3,6 milj.ls bezprocentu kredītu uz 5 mēnešiem, a/s "Abava" saņēma 4 % kredītu uz 12 mēnešiem, a/s "Latvijas tranzīts" - 13,0 milj.ls bezprocentu kredītu uz 5 mēnešiem. Bez tam minētie termiņi tika pagarināti un maksājumi atlikti. Līnu monopola pārvaldes priekšnieks

O. Šķipsna kopā ar brāli K. Šķipsnu, būdami a/s "Zandberģi un biedri" akcionāri, piešķīra minētai a/s linu kredītu 167.925 ls apmērā, kuru a/s ieguldīja ķieģelrūpniecībā. No valsts rezerves fonda līdzekļiem, kuri skaitījās neaizskarami un izlietojami tikai ar Saeimas lēmumu, kredīta departaments par 951.479 ls izpirka a/s "Latvijas tranzīts" izdotās garantijas, tā pārvēršot izsniegto īstermiņa linu iepirkšanas kredītu par bezprocentu ilgtermiņa kredītu. 13

1920.g. 30.aprīlī valdība nodibināja spirta un degvīna tirdzniecības monopolu. Spirta ražošana uz koncesiju pamata tika atstāta privāto spirtrūpnieku rokās, ražoto spirtu iepirka valsts. Spirta tirdzniecības monopolu valsts izmantoja daudzveidīgi. Pirmkārt, tas deva lielus ienākumus valsts budžetā - laikā no 1922.-30. gadam spirta tirdzniecības monopols deva vidēji 16 % no valsts budžeta ienākumiem, degvīna pārdošanas cenai reizes deviņas pārsniedzot spirta iepirkuma cenu. Otrkārt, ar spirta monopola palīdzību valdošā lauku lielsaimnieku partija pārdalīja rūpniecības peļņu par labu lauku lielsaimniekiem. Zemkopības ministrija spirta dedzinātavām noteica gadu no gada augstākas kartupeļu iepirkuma cenas, tā samazinot spirtrūpnieku peļņu. Treškārt, valsts iepirkums, tātad drošs noleta tirgus, veicināja spirtrūpniecības, ar lauksaimniecību saistītas nozares, attīstību. Ceturtkārt, valsts deva iespēju ar piedalīšanos spirta monopola darbībā (tāpat kā linu monopola darbībā) uzkrāt kapitālu pilsētu lielburžuāzijai. Tā degvīna izdalīšanai tirdzniecības uzņēmumiem uz finansu ministrijas līdzekļu pamata nodibināja Valsts degvīna izdalīšanas galveno kantori "Izdalītājs". Tā dalībnieces - 2 sabiedrības un 1 a/s uzņēmumā nebija ieguldījušas nevienu latu. No finansu ministrijas, tātad valsts budžeta, tika saņemti gan 2 milj. ls. kredīts, gan arī tie 100.000 ls, kuri pēc līguma bija jāiemaksā finansu ministrijai kā drošības nauda. Pie tam par pārdoto degvīnu saņemtās summas pārvalde neieņemaksāja finansu ministrijai, bet nodibināja un plešos apmēros kredītēja citas a/s - "Firmo Latvijas apdrošināšanas a/s", "Firmo Latvijas privātlombardu", a/s "Latgales tir-

gotājs" u.c. Akciju sabiedrību valdēs augsti apmaksātos amatos tika ievēlētas buržuāziskās Latvijas valdībai tuvu stāvošas personas, un akcijas sadalītas tādu "Zemnieku savienības" valstsvīru rādniekiem kā T.Ulmanis, Z.Ālberingai u.c. 1927.g. "Izdalītājs" parāds valsts spirta monopola pārvaldei bija 2,7 milj.lis, no tiem, "Izdalītāju" likvidējot, 2,3 milj.lis norakstīja zaudējumos.¹⁴

Tās buržuāzijas aprindās, kuras nebija pietiekami tuvu valdībai un valsts kasei, jūta neapmierinātību, protestējot, ka valsts pasākumi budžeta ienākumu palielināšanā esot "asins nolaišana jau tā vājajai mantīgo šķīrai". Partijas jautājums par valsts monopoliem buržuāziskajā Latvijā bija vienīgi buržuāzijas dažādu grupējumu cīņa par lielākas peļņas iegūšanu uz valsts rēķina. Pret valsts iekaušanas saimnieciskā dzīvē valsts uzņēmumu un monopolu veidā bija kā "kooperatīvā" ekonomikas attīstības virziena pārstāvji, tā arī Rīgas fabrikantu biedrība, ap kuru grupējās vietējie vāciešu rūpnieki un tirgotāji. Pirmie prasīja izveidotos monopolus neatcelt, bet iznomāt lauku kooperatīviem, tā dodot iespēju nacionālai buržuāzijai gūt peļņu un uzkrātos kapitālus ieguldīt ar lauksaimniecību saistītās nozarēs. "Kooperatīvā" virziena pārstāvji aicināja valdību kopdarbības un kooperācijas ceļā veicināt nacionālās buržuāzijas kapitāla uzkrāšanas iespējas uz valsts kredīta rēķina. Otrie - Rīgas fabrikantu biedrība - asi uzstājās pret valsts regulējošiem pasākumiem. Uzsverot rūpniecības nozīmi saimnieciskās dzīves atjaunošanā, biedrība prasīja valsts līnu monopola atcelšanu, to aizstājot ar 10-20 % izveidmitu¹⁵, jebkādu šķēršļu atcelšanu ārzemju kapitāla ieplūšanai, nodokļu samazināšanu rūpniecībai, pilnīgu kustības brīvību saimnieciskās operācijās.¹⁶

Valsts komercdarbības rezultāti runāja par labu valsts regulējošo pasākumu opozīcijai Latvijā. Valsts fabrikas, kaut arī valsts finansētas, ar pasākumiem apgādātas un no nodokļu maksāšanas atbrīvotas, s rādāja ar zaudējumiem. Dažos valsts pasākumos, piemēram, Apgādības ministrijā, prokurātūra drīz vien konstatēja kriminālnozieģumus pret valst.

mantu. Ādu monopols, piem., laikā no 1920.-22.gadam nesa valstij ap 65 milj.rbļ. zaudējumu. Kopumā valsts pasākumi ekonomikā (mežu ekspluatācija, līnu monopols, ādu monopols, apģābības ministrijas vispārējās operācijas, valsts fabrikas, kūdras purvu ekspluatācija, valsts spiestuves u.c.) 1920.-22. gados nesa valstij zaudējumus 466,1 milj.rbļ.¹⁷

1921.g. aprīlī pie varas nākušais "opozīcijas" atbalstītājs, finansu ministrs Ringolds Kalnings savā runā pasatoja "jaunu virzienu valsts finansu politikā", norādot, ka, "par cik monopolsaiuniecība nav nesusi valstij labumu, no tās jāatsakās, atstājot vienīgi spirta monopolu. Valsts rokās atrodošies uzņēmumi jānodod privātu uzņēmējiem, arī dzelzceļi, jo tie darbojas ar zaudējumiem (373 milj.rbļ. gadā). Turpmāk līdzekļi ekonomikas atdzīvināšanai jāpiesaista no ārzemēm."¹⁸

Ādu ekonomiskās politikas maiņu Latvijā noteica gan valsts pasākumu bēdīgie rezultāti, gan arī "taupības un saprātīga aprēķina princīpa nepieciešamība valsts budžetā", par cik sakarā ar pēckara depresiju Rietumeiropā kritās oenas Latvijas vienīgajām eksportprecēm - kokmateriāliem un līniem, kas noteica valsts budžeta deficīta pieaugumu. Rezultātā tika izbeigti vairāki valsts pasākumi - fabrikas nodotas privātiem kapitālistiem, 1921.g. 26.VII atcēla līnsēkļu tirdzniecības monopolu, likvidēja apģābības ministriju, tirdzniecības un rūpniecības ministriju pievienoja finansu ministrijai. 10.VIII likvidēja ādu tirdzniecības monopolu, sašaurināja valsts pasūtījumus un reizē arī kredītus rūpniecībai. Latviešu kapitālistu atbalstīšanu papildināja pasākumi ārzemju kapitāla iesaistīšanai ekonomikā (sīkāk-daļās par nodokļu un muitas politiku).

2. Valsts loma ražošanas koncentrācijā - akciju sabiedrību dibināšana un to attīstības veicināšana

Daudzi Latvijā darbojošies privātu uzņēmumi ar laiku pārveidojās par akciju sabiedrībām. Laikā no 1920.-33.gadam jau esošo uzņēmumu pārveidošanās par akciju sabiedri-

bām sastādīja 48 % no kopējā jaundibināto a/s skaita Latvijā.¹⁹ Sevišķi šis process izpaudās ar 1927.gadu, kuru Latvijas ekonomisti nosaukuši par smegāko krīzes gadu Latvijas 20.gadu rūpniecībā. Šāds stāvoklis saistījās ar vairākiem apstākļiem. Pirmkārt, jau minētā nodokļu aprēķināšanas politika, kad privātie vienpersonu uzņēmumi bija spiesti maksāt lielākus nodokļus nekā akciju sabiedrības. Otrkārt, akciju sabiedrībām atšķirībā no vienpersonu uzņēmumiem bija daudz plašākas peļņas slēpšanas iespējas. Parasta parādība, ka akciju sabiedrībās bija trīs veidu bilances - pareizā - sev, optimistiskā - bankām kredītu saņemšanai, pesimistiskā - nodokļu departamentam. Peļņa tika slēpta arī, paaugstinot akciju sabiedrības pārvaldes aparāta algas un izmaksājot lielas tantjēmas - prēmijas; palielinot komandējumu, reklāmas izdevumus; aprēķinot procentus par fiktīviem kredītiem; fiktīvi uzrādot palielinātu pamatkapitālu, tā samazinot rentabilitātes procentu utt. Ja ņemam vērā, ka valdošā korupcija veicināja peļņas slēpšanu un nodokļu nemaksāšanu, tad minētajam apstāklim bija svarīga nozīme vienpersonu uzņēmumu tiesiskās formā maiņā. Treškārt, akciju sabiedrībām bija vieglāk piesaistīt līdzekļus, vai nu atrodot pircējus uzņēmumu akcijām, vai tās iekļaujot bankās. Depresijas gados (1925.-27.gadā) šādam apstāklim bija ievērojama nozīme. Ceturtkārt, akcionāri, atšķirībā no privātu uzņēmējiem, par uzņēmuma darbības rezultātiem (vārdā arī zaudējumiem) nesa atbildību nevis personīgās mantas apmērā, bet tikai tiem piederošo akciju apmērā. Laikā, kad uzņēmumi pārdzīvoja finansiālas grūtības, šāds apstāklis nebija mazsvarīgs. Piektkārt, avārstīgās peļņas vietā vienpersonu uzņēmuma īpašnieks un viņa ģimenes loceļi²⁰, kļūdami par akcionāriem un ieceļdami sevi augstu maksātos pārvaldes amatos, saņēma no akciju sabiedrības noteiktu atalgojumu. Tas gan nedeva iespēju darboties ar peļņu un maksāt dividendes, bet pēdējās nebija arī vajadzīgas, jo bija jau saņemtas atalgojumu, tantjēmu u.c. prēmiju veidā. Kāda peļņa noteica zemus nodokļus, kas arī bija izdevīgi. Sestkārt, pārveidojoties par akciju sabiedrībām, augstu novē-

tēja esošos ražošanas līdzekļus, tā saņemot ievērojami lielāku atlīdzību, nekā to īstā vērtība. Tā kā dibinot šādas akciju sabiedrības, respektīvi, mainot uzņēmumu tiesisko formu, pēc statistiskās pārvaldes datiem 70 % pamatkapitāla sedza ar esošiem ražošanas līdzekļiem, tad a/s faktiskais kapitāls Latvijā bija daudz mazāks nekā nominālais - akciju sabiedrību bilancē uzrādītais pamatkapitāls.

Akciju sabiedrību skaita pieaugumu no 170 1924. gadā līdz 368 1929. gadā²¹ sekmēja arī valsts pasākumi akciju sabiedrību dibināšanas regulēšanai. 1923.g. l.XI valdība pieņēma pirmos "Pagaidu noteikumus jaunu akciju sabiedrību dibināšanai"²², kuri tikai precizēja bijušos Krievijas akciju sabiedrību dibināšanas noteikumus, principā daudz neko nemainot. Tika atstāta jau cariskajā Krievijā pastāvošā akciju sabiedrību dibināšanas koncesiju sistēma ar to atšķirību, ka pirmskara akciju sabiedrību dibināšanai bija nepieciešami faktiski kapitāli un reālas darbošanās spējas, kamēr Latvijas finanšu ministrija koncesiju izsniegšanā uzmanību pievērta tikai dibināšanas formālajai pusei - ja akciju sabiedrību iesniegtie statūti atbilda finanšu ministrijas izstrādātajiem paraugstatūtiem, tad šādas akciju sabiedrības darbība tika atļauta. Faktiski šķēršļi bija vienīgi akciju banku dibināšanā, nosakot ar 1923. gadu minimālo pamatkapitālu 1,0 milj. ls apmērā un 1924. gadā to paaugstinot līdz 5 milj. ls. Jautājumā par akciju bankām valdība paredzēja atvieglinājumus nacionālajam kapitālam, proti, savstarpējās kredītiestādes, kas bija darbojušās ne mazāk kā 3 gadus, varēja pārvērsties par akciju bankām ar 500.000 ls pamatkapitālu. Rezultātā daudzas savstarpējās kredītiestādes pārveidojās par akciju bankām ar ierobežotiem kapitāliem un apgrozāmiem līdzekļiem. Skaita ziņā 1923.gadā Rīgā darbojās tāds pats banku skaits kā pirms Pirmā pasaules kara Pēterburgā un par 5 bankām vairāk kā Maskavā, toties pamatkapitāla kopsumma akciju bankās bija mazāka par ikvienas Pēterburgas tirdznieciskā kredīta akciju bankas pamatkapitālu, nēmaz nerunājot par tādām bankām kā Azovas-Donas komercbanku un Pēterburgas starptautisko komercbanku.

Pēc minimālā pamatkapitāla noteikšanas 5 milj. l.s apmērā akciju banku dibināšana tika pārtraukta, ko nevarēja teikt par tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrībām, kuru dibināšanas minimālais pamatkapitāls - 100.000 l.s neradīja nekādas grūtības, jo vairāk tāpēc, ka Latvijas buržuāzijai bija sevi "īpaši" pagēmienu akciju sabiedrību dibināšanā bez jebkāda pamatkapitāla. Noteikumi par akciju sabiedrībām paredzēja, ka jaundibināto sabiedrību 50 % pamatkapitāla iemaksājami Latvijas bankā, otri 50 % atstājami sabiedrības rīcībā darbības uzsākšanai. Kā parasta parādība Latvijā bija fakts, ka sabiedrības dibinātājiem - vietējai buržuāzijai nebija minēto 50.000 l.s, ko iemaksāt bankā un saņemt darbības atļauju. Tad tika atrasts kāds kapitālists, kurš minēto summu uz dažām dienām sagādāja, šodien iemaksāja to Latvijas bankā un pēc dažām dienām izņēma ārā. Kā atzīst paši buržuāziskie ekonomisti - šāda "kapitālistu" un "banku speciālistu" sabiedrību dibināšana bez kapitāla bija izplatīts un vispārzināms ļaunums Latvijas saimnieciskā dzīvē.²³ Piemēram, 1926. gada 2. decembra a/s "Liksna" (dibināta vasarnīcu rajona izbūvei Liksnā pie Daugavpils ar pamatkapitālu 200.000 l.s) valdes sēdes protokolā veikts: "Valde vienbalsīgi nolēma izņemt no Latvijas bankas tur iemaksāto dibināšanas naudu 100.000 l.s un atmaksāt to atpakaļ aizdevējam, saņemot atpakaļ viņam deponētos vekselus".²⁴ Pārējos 50 % pamatkapitāla akciju sabiedrības vispār nemeklēja, un tādā kārtā akciju sabiedrību rīcībā nebija statutus paredzētā pamatkapitāla, bet gan lieli pasīvi, kas bija saukti ar aktīviem, sastāvošiem gandrīz vienīgi no tā sauktajiem "draudzības" vekseliem.²⁵ Tos izrakstot, diskontējot, rediskontējot utt. tika dibinātas daudzas Latvijas akciju sabiedrības, kuras savu darbību izvērsa, vienīgi pateicoties sakariem ar valdību, kas tām nodrošināja bankas kreditus. Iestājoties krīzei rūpniecībā, 1925. un 1926. gadā radās "milzīgi protestēto vekseļu plūdi - ap 10.000 mēnesī."²⁶ Bankrotu gadījumos kreditori saņēma 1927. gadā 4,3 % no pieteikto parādu summas,²⁷ kas liecina, ka akciju sabiedrības dibinājās un pastāvēja galvenokārt uz kredītu rēķina. Tāpat akciju sabiedrības tā-

dēļ vien nodibinājās, lai, saņemušas lielus kredītus, bankrotētu. Šādos gadījumos Latvijas banka "draudzības" vekseļu summas norakstīja zaudējumos un ieplūdināja buržuāzijas kabatās caur Latvijas banku līdz 1934. gadam 30 milj. is.²⁸ Valsts statistiskā pārvalde atzina, ka "lielās bankrotu summas", sākoties 1929.-33. gada krīzei Latvijā, "saistās ar akciju sabiedrībām, kuras dibinātas 1922.-25. gados un darbojās, pateicoties iespaidīgu personu gādībai dažādās kredītiestādēs, kur šīs akciju sabiedrības saņēma lielus kredītus un darbojās ne vien bez peļņas, bet bieži vien ar zaudējumiem. Krīzei sākoties, kura kredītiestādes skāra pirmās, šīs akciju sabiedrības savu mākslīgi vilkto dzīvību beidza."²⁹

Tāpat ražošanas koncentrāciju akciju sabiedrībās buržuāziskajā Latvijā nepavadīja kapitāla centralizācija³⁰. Latvijas akciju sabiedrību skaits pieaugums 20. gados vienīgi raksturoja kapitālistu oenšanos izmantot valdības dotās priekšrocības akciju sabiedrībām, lai uzkrātu kapitālu. Teiktais attiecas uz akciju sabiedrībām ar vietējo kapitālu, bet ne uz akciju sabiedrībām, kurās valdošais bija ārzemju kapitāls. Ārzemju kapitāla nozīme Latvijas akciju sabiedrībās tiks apskatīta atsevišķi.

3. Nodokļu politika

Lielāko budžeta ieņēmumu daļu sastādīja netiešie nodokļi³¹ - valsts ienākumi no valsts monopoliem, muitām³² un akcīzēm laikā no 1922.-30. gadam sastādīja vidēji ap 70 % no visām valsts budžetā ienākošām nodokļu summām. Visumā minētā laika posmā nodokļi deva ap 88 % budžeta ienākumu. Augstais netiešo nodokļu īpatsvars Latvijas valsts budžetā raksturoja kapitāla nabadzību valsts ekonomikā. Tiešie nodokļi sastādīja mazāk nekā 10 % no visu nodokļu summas, t.sk. ienākuma nodoklis, noteikts ar 1920.g.20.IV, tikai ap 2-3 %, ³³ ienākuma nodokļa zemo īpatsvaru noteica valsts ekonomiskā politika, jo no ienākuma nodokļa bija atbrīvoti, pirmkārt, ienākumi, kas bija gūti lauksaimniecībā, otrkārt, ienākumi, kurus saņēma ārzemnieki par kapitāliem, ko tie bija ieguldījuši vai aizdevuši Latvijas uzņēmumiem.

Bez ienākuma nodokļa kā tiešu nodokli uzņēmēji maksāja tirdzniecības un rūpniecības nodokli, kuru, sākot ar 1924. gadu, aprēķināja, pirmkārt, kā pamatnodokli no visiem uzņēmumiem, pārējo darbības atļaujas; otrkārt, kā kapitāla nodokli no uzņēmumiem, kas darbojās ar statūtos noteiktu pamatkapitālu, t.i., a/s - 0,25 % apmērā no pamatkapitāla, ja peļņa zemāka par 3 % vai ja strādāja ar zaudējumiem, un 0,5 % apmērā no pamatkapitāla un 7,5-17,25 % apmērā no peļņas, ja tā augstāka par 3 %; treškārt, kā procentuālu peļņas nodokli no visiem uzņēmumiem, kas darbojās ar peļņu. Akoiju sabiedrībām, kuru tīrā peļņa bija zemāka par 3 %, nodoklis nebija jāmaksā. Uzņēmumi, kuri darbības pārskatus nesniedza, t.i., vidējie un sīkie uzņēmumi, tirdzniecības un rūpniecības nodokli maksāja 5-25 % apmērā no "vidējās peļņas", kura, kā rakstīja buržuāziskie ekonomisti, bija noteikta "pēc apmēra uz bij. Krievijas likumu pamata un dažāda pa nozarēm, teritorijām un iecirkņiem. Tā, piem., kokzāgētavām Ventpilī vidējais peļņas procents bija noteikts 10 % apmērā no bruto peļņas, Liepājā - 25 % apmērā.³⁴ Tā kā zināms, ka starpnozaru konkurences rezultātā pie vienādi ieguldītiem kapitāliem vidējā peļņa ir vienāda, tad ar mākslīgi noteiktu un dažādu vidējās peļņas lielumu un ar to saistītiem nodokļiem valsts veicināja kapitāla koncentrāciju lielburžuāzijas rokās. Kā atzina finansu ministrijas revidenti, ar "vidējās peļņas procenta palīdzību sīkie uzņēmumi ar nodokļiem aplikti daudz bargāk nekā uzņēmumi, kuriem jādod pārskats par savu darbību"³⁵, t.i., akoiju sabiedrības. Lielburžuāzijas kapitāla koncentrācijas iespēju veicināja arī tāda buržuāziskajā Latvijā parasta parādība kā nodokļu nemaksāšana un peļņas slēpšana.

Latvijas valdība konsekventi realizēja nodokļu atļaušanas un samaksāšanas termiņu pagarināšanas politiku, pieļaujot, ka a/s valstij palika parādā lielas uzlikto nodokļu summas. Piemēram, kokrūpniecības a/s "Calder" 1925. gadā, maksājot akcionāriem dividendi 25 % apmērā (vidēji 1925.g. Latvijas a/s maksāja dividendi 2,4 %), valstij spēja samaksāt tikai 16 % no uzliktās nodokļu summas.³⁶ Pā-

rējai summai nodokļu departaments piešķīra termiņa pagarinājumu. Rīgas biržas komitejas priekšsēdētājs un Saeimas deputāts K. Birkhāns atzina, ka 95 % no nodokļu maksātājiem Latvijā neuzdod pareizos ienākumus.³⁷ Par cik elgotiem darbiniekiem nebija nodokļu slēpšanas iespēju, šeit domāti kapitālisti. Jau 1913.g. V.I. Leņins norādīja, ka jautājumā par nodokļiem "kapitālistu aizstāvji parasti norāda, ka grūti uzskaitīt lielos ienākumus. Bet patiesībā šīs grūtības ir pilnīgi izdomātas. Vienīgā grūtība ir kapitālistu šķiras savtība un nedemokrātisko institūtu pastāvēšana buržuāzisko valstu politiskajā iekārtā."³⁸ Buržuāziskajā Latvijā, pastāvot valdības ierēdņu pārkamībai, kā arī ciešajām ekonomiskajām, politiskajām un radnieciskajām saitēm starp valdības ierēdņiem un kapitālistiem, pēdējie panāca nesamaksāto nodokļu summu atlaišanu pat tad, kad slēptos ienākumus atklāja valsts kontroles orgāni. Tā, piemēram, 1927. gadā tekstilrūpniecības a/s "Feldhūns un biedri" par nodokļu nepareizu maksāšanu - ienākumu slēpšanu-nodokļu departaments pieņēma lēmumu par 1,9 milj. ls lielu sodu, kuru ministru kabinets bez kāda lēmumu pamatojuma samazināja līdz 14 tūkst. latiem.³⁹ Nodokļu departamenta revidenti atzina, ka "nodokļu likuma konstrukcija ir radījusi stāvokli, kas mākslīgi veicina akciju sabiedrību dibināšanu".⁴⁰ Buržuāziskajā Latvijā tas nozīmēja statistikā uzrādītu, bet praktiski nenotikušu kapitāla centralizāciju akciju sabiedrībās, jo Latvijas akciju sabiedrībām bija "gimeņu" akciju sabiedrību īpatnības, akcijas sadalīja iepriekšējā īpašnieka ģimenes locekļiem, nepiesaistot jaunu kapitālu (turpmāk sīkāk).

4. Kredītpolitika

Kredītpolitika bija valdības instruments atsevišķu nozaru attīstības regulēšanai. 1920.-23. gados valdība no budžeta līdzekļiem izsniedza kredītus par 22,7 milj. ls, t.sk. rūpniecība saņēma 6,3 milj. ls, t.i., 27,8 %.⁴¹ Bez tam 1920. g. tika izveidots saimniecības atjaunošanas fonds 105 milj. rbļ. apmērā, no kura pirmos aizdevumus saņēma 1,5 milj. rbļ. apmērā 23 kokapstrādes uzņēmumi, 1,4 milj. rbļ. - papīra un —

celulozes fabrikas, t.sk. 5 milj.rbl. Slokas celulozes fabriku un 5 milj.rbl. Litenes papīra fabrika. Pēdējā kredītu sagāna valsts pasūtījuma - avižu papīra izgatavošanai.⁴²

Kreditu inflācijas gnos kapitalistiem bija sevišķi izdevīgi, jo atmaksājamas naudas pirktspēja pastāvīgi samazinājās. Šai sakarība tirdzniecības un rūpniecības ministrija izstrādāja ieteikumu valdībai, kurš paredzēja uzņēmumu kreditēšanu / praktiski-finansēšanu / aizstāt ar līdzdalības sistēmu uzņēmumos, perkot akcijas. Projektu valdība noraidīja, un uzņēmumu finansēšana caur Latvijas banku un Latvijas nīpotēku banku turpinājās. Valsts bankas, kreditējot vietējā kapitāla uzņēmumus,⁴³ īstenoja valdības politiku vietējās lielburžuāzijas nostiprināšanai rūpniecība un tirdzniecība. Cenšoties īsa laikā nostiprināt lielburžuāziju, valsts caur Latvijas banku "kreditēja un pārkreditēja" - 1925.gadā valsts kontrole bija spiesta atzīt, ka "bankas izsniegtie aizdevumi ir stipri nelikvidi." Praksē pašu kapitālam, uzņēmumi darotību uzsāka ar ieteiktajiem kredītiem,⁴⁴ kurus bieži vien ieguldīja ilgtermiņa investīcijās.⁴⁵ Darbības turpināšanai tika rakstīti jau minētie draudzības vekseli, kurus banka pieņēma uz valdības politiskā grupējuma ieteikuma pamata. Katru valdības partija / ministru kabinets Latvija vainīgas gandrīz katru gadu / centās nostiprināt un atbalstīt "sava saimniecisko bāzi" - partijas programmu atbalstošos kapitalistus. Piemēram, "Zemnieku savienības" līderi uzskatīja, ka zemnieku saimnieciskā bāzē ietilpstošie uzņēmumi un organizācijas jāklasificē par saimnieciski stipriem atbalsta punktiem pilsetās, kuri neatliekamai vajadzību gadījumos varētu nodarēt par avotu līdzekļu rašanai zemnieku politiskajai vajadzībai. "Zemnieku savienības" līderi darbojās ar "Latv", Rīgas Uniona bankas, Latvijas zemnieku bankas un laudžu savstarpējo kredītbiedrību valdībā. Viens politiska partija centās apkarot otras "saimniecisko bāzi", dūrot valsts atbalstu un valsts garantijas uzņēmumiem un pēdējo kredītu saņemšanai ar zemēs un valsts pasūtījuma. Pēdējie bija stimulis daudzajai rūpniecības atjaunošanai. Tāpat, ministru kabinetiem, tika pārskatītas un daudzi likvidēti

Iepriekšējā kabineta izdotās tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu darbības koncesijas. Turpmākās, tāpat kā iepriekšējās "koncesijas un atļaujas tika izdotas, neizņemot no lietderības, bet gan no tā, vai koncesijas prasītāji bija tuvu kādai iespaidīgai grupai, partijai vai atsevišķam līderim. Privātā saimniecībā dažādu spekulatīvu uzņēmumu dibināšana bija pilnos ziedos." ⁴⁶ Cenšoties celst savas partijas - sociāldemokrātu popularitāti un graut "Zemnieku savienības" pozīcijas, sociāldemokrāti konstatēja, "Valdības politika ir izgājusi uz to, lai līdzekļus dotu privātiniciatīvai, arī noziedzīgai un neredzēt to, kas notiek zem it kā likuma un noteikumu segas. Mēs redzam kredītpolitikā tādu virzienu, ka zināmām aprindām, zināmiem veikaliem, kuru priekšgalā atrodas iespaidīgas personas, deputāti vai ministri, vai viņiem tuvu stāvošas personas, ka šiem veikaliem ir ceļš atvērts uz valsts kasi un Latvijas bankas kasi arvien, visos laikos un gandrīz neierobežotos apmēros." ⁴⁷ Neskatoties uz partiju savstarpējo apkarošanos savas "saimnieciskās bāzes" nostiprināšanai, lielburžuāzija turpināja iedzīvoties uz valsts budžeta, t.i., tautas rēķina. Vienai pašai Jelgavas lina manufaktūras L. un J. Hoff a/s Latvijas banka bija aizdevusi 8 milj. l.s, kas bija vairāk nekā visi Latvijas hipotēku bankas kredītā rūpniecībai kopā.

Istermisa kredīta izmantošana ilgtermiņa kredīta veida, kredīta segums ar draudzības vekseliem izsauca aizdevuma % likmju celšanos akciju bankās, kuras aizdevuma procentā sāka ieskaitīt riska prēmiju. 1925. gadā aizdevuma likmes Latvijas akciju bankās bija 12 - 14 % gadā. Pēc Latvijas bankas aprēķiniem kredīts, kura procenti pārsniedza 15 %, nebija vairs izmantojams ne lauksaimniecībā, ne rūpniecībā vai tirdzniecībā. Tas pats redzams no arhīva materiāliem; 1925. gada septembrī Jelgavas lina manufaktūras L. un J. Hoff a/s pilnsapulce, izskatot jautājumu par pamatkapitāla palielināšanu darbības paplašināšanai, nolēma divas trešdaļas jaunizlaisto akciju piedāvāt Anglijas un Beļģijas tekstilkompanijām, par cik "ne 1924., ne arī 1925. gadā nav iespējams papildināt pamatkapitālu ar lētām kredit -

operacijām." ⁴⁸ Šāds atzinums saistās ar minēto kredīta struktūru. Finanšu ministrijas kredīta departaments 1926. gadā atzina: "Pateicoties mūsu savādai kredīta politikai, ir attīstījusies galvenā kartā sīkie uzņēmumi, kas nav spējīgi ražot lētas un labas preces. Mēs esam turējušies pie uzskata, ka jāveicina to uzņēmumu nodibināšana, kas ražo iekšzemes vajadzībām, jo lielāki uzņēmumi neesot spējīgi pastāvēt. Tā ir nepiedodama kļūda, kas nesusi mums vairāk tūkstošu darbinācu, no kurām laba daļa padzīta aizmirstībā... Mēs esam izsvieduši milzu summas "rūpniecības atjaunošanai" bez nopietni pārbaudīta plāna un neraugoties nākotnē." ⁴⁹

Ik gadus finanšu ministrija izsniedza sīkliem koncesiju jaunu uzņēmumu atvēršanai - 1923. gadā izsniedza 467, 1924. - 588, 1925. - 647 atļaujas. 1925. gadā darbojās 2012 rūpniecības uzņēmumi ar strādnieku skaitu līdz 10 cilvēkiem, 618 uzņēmumi ar 10-49 strādniekiem un 209 uzņēmumi ar 50 un vairāk strādniekiem. ⁵⁰ Pie rūpniecības uzņēmumiem bur - žuaziskā statistika pieskaitīja uzņēmumus, kuros bija nodarbināts mehāniskais dzinējs vai vairāk nekā 5 strādnieki. Bez minētajiem 2839 rūpniecības uzņēmumiem 1925. g. Latvijas saimniecībā vēl darbojās vairāki desmiti tūkstoši amatniecības uzņēmumu / nodarbināto skaits mazāk par 5 strādniekiem/. Pēc 1925. g. tautas skaitīšanas datiem redzams, ka no rūpniecībā nodarbinātiem strādniekiem 60 % nodarbināti amatniecībā un 40 % fabrikās. ⁵¹ Amatniecība pārsvarā bija tādās rūpniecības nozarēs kā apģērbu un apavu rūpniecībā, kas patiešībā bija tīra amatniecība, jo šai nozarē 1927. g. strādāja 49.5 % no visiem amatniekiem un 31 % no visiem rūpniecībā nodarbinātiem strādniekiem, kuri tālāk sadalījās - 29.7 % amatniecībā un tikai 1.4 % fabrikās. Amatniecība pārsvarā bija arī tadā vadošā pirmskara rūpniecības nozarē kā metālrūpniecībā, kura bija nodarbināti 10.2 % no strādnieku kopskaita, kurš nozarē sadalījās; 2.1 % fabrikās un 8.1 % amatniecībā. ⁵²

Rezumējot šādu saimniecības attīstību, valsts saimniecības departamenta ekonomisti rakstīja, ka "amatniecības un sīkrūpniecības stāvoklis Latvijā ir nodrošināts, jo 1/3 sīkrūpniecības pārsvarā pārstāva braucēja iekārtas, at-

- tīstot nozarēs, kuras amatniecībai nav pa spēkam,
- 2) kaut gan no vidējās un lielrūpniecības ražojumiem vietējā tirgum paliek ap 80 % ražojumu, sīkrūpniecība ar panākumiem darbojas arī tādās nozarēs kā tekstilrūpniecība, kur ievērojami attīstās lielrūpniecība,
 - 3) ir nozares, kur lielrūpniecība vispār nav attīstījusies, piem., kokrūpniecība, precīzāk, mēbeļu u.c. kokizstrādājumu darbnīcas, kuras pilnībā pieder sīkrūpniecībai un amatniecībai. Šādu amatniecības uzplaukumu Latvijā nosaka iekšējā un ārējā tirgus ierobežotās iespējas, dabas bagātību un kapitālu trūkums, kā arī citi īpatnēji apstākļi". Pie šiem īpatnējiem apstākļiem tad arī varam pieskaitīt valdības īstenoto kredītpolitiku ar tās kredīta struktūru un kredīta summām atsevišķām saimniecības nozarēm.

Ja rūpniecību galvenokārt kreditēja Latvijas banka, kura, būdama emisijas iestāde, atbilstoši statūtiem izsniedza īstermiņa kredītus, tad lauksaimniecībai kredītus piešķīra tādās ilgtermiņa kredītiestādes kā Valsts zemes banka un Zemnieku savienības dibinātā Latvijas zemnieku banka, Rīgas Uniona banka un Lauksaimniecības centrālbanka, Zemnieku savienības bankām piešķirot kredītus, Latvijas banka neievēroja statūtu aizliegumu par ilgtermiņa kredītu piešķiršanu. Tā, Latvijas zemnieku bankai (formāli pamatkapitāls - 500.000 lš) faktiski bija iemaksāti 27.000 lš, pārējo sedza Zemnieku savienības līderu vekseli (Latvijas banka piešķīra kredītu 2 milj. lš apmērā, Rīgas Uniona bankai - 5,4 milj. lš.⁵³ 1925. gadā Latvijas banka pēc finanšu ministra ierosinājuma visas nelikvidas lauksaimnieku aizdevumus nodeva Valsts zemes bankai. Šādā veidā valdība lauksaimniecībai izsniegtos īstermiņa kredītus pārvērtā ilgtermiņa kredītos, atbilstoši valdības saimnieciskai programmai, kas paredzēja lētus un ilggadīgus kredītus lauksaimniecībai, "ieturot parocīgo sašēru starp kredīta apmēriem lauksaimniecībai, rūpniecībai un tirdzniecībai pēc šo nozaru nozīmīguma principa tautas saimniecībā." Šai sakarībā strauji pieauga kredītu summas lauksaimniecībai. Ja līdz 1928. gada 1.1 visu kredītu summas pieauga par 10 %, tad Valsts zemes bankas

aizdevumi - 3 reizes - no 46,6 milj.lis 1925.g. 1.I līdz 144,5 milj.lis 1928.g. 1.I, sastādot 32 % no visiem valsts kredītiestāžu aizdevumiem.⁵⁴ Mainījās arī kredīta struktūra - 1928.g. īstermiņa kredīti Valsts zemes bankā sastādīja vairs tikai 34 % no kredītu summām. Arī Latvijas bankas kredītpolitikā arvien skaidrāk iezīmējās lauksaimniecības balstiņšana un veicināšana. Pēc I. Markona aprēķiniem, rūpniecības kreditēšanai izsniegto summu īpašsvars Latvijas bankas kredītu kopsummā samazinājās no 30,3 % 1927. gada līdz 25,4 % 1929. gadā. Lauksaimniecība saņēma ne mazāk kā 40 % Latvijas bankas kredītu.⁵⁵ 1929. gadā no visām kredītu summām, kuras piešķīra valsts kredītiestādes, 65 % saņēma lauku lielsaimnieki, 13 % - rūpniecība.⁵⁶ Šādā veidā, ar kredītpolitiku, valdība stimulēja "dānizācijas" kursu - lauku lielsaimnieku nostiprināšanos, par oik bankas kredītus galvenokārt izsniedza budžu saimniecībām.

5. Muitas politika

Vērā ņemams līdzeklis atsevišķu nozaru attīstībai regulēšanai bija eksporta un importa muitas. 20. gadu sākumā valdība piekopa stingru protekcionisma politiku ar izteikti fiskālu mītu raksturu.⁵⁷ Finanšu ministrija izstrādāja noteikumus tirdzniecībai ar ārzemēm, kuri paredzēja, ka visa Latvijas ārējā tirdzniecība "atrodas zem valdības uzraudzības un kontroles"⁵⁸, reizē nosakot, ka no saņemtas ārzemju valūtas eksportieri drīkst paturēt tikai 20 %, pārējo finanšu ministrija izmaksāja valsts valūtā. Tā kā Latvijā trūka preces, bet Vācijas tirgus stāvoklis bija izdevīgs eksportam⁵⁹, valdība, lai ierobežotu eksportu un valūtas aizplūšanu importoperācijās, 1920.g. 19. XI izdeva "Rīkojumu par preču ieviešanu no ārzemēm", nosakot importtirdzniecībā licenču sistēmu. Visas preces tika sadalītas trīs kategorijās. Pirmajā kategorijā ieskaitīja pirmās nepieciešamības preces, kuras drīkstēja ievest (pārtikas preces, medikamentus, ražošanas līdzekļus, izejvielas u.c.). Otrās kategorijas preču ieviešana bija aizliegta (dzērieni, dārglietas, parfimērija, modes preces utt.). Trešās kategori-

jas preces varēja ievest ar ikreizēju finansu ministrijas atļauju, kuras saņemšana bija sarežģīta, un 1921.g. 7.VII to nomainīja ievadmitu tarifu sistēma. Ar 1921.g. 20.VII spēkā stājās jauni muitas tarifi, ar izteikti fiskālu raksturu uz darba tautas rēķina. Tarifi noteica muitas aprēķināšanu procentos nevis no vērtības, kā līdz tam, bet pēc svara. Tas noveda pie pirmās nepieciešamības preču sadzudināšanās, salīdzinot ar luksusa precēm. Piem., audumi, kurus pirka tauta, bija mītioti tāpat kā dārgie vilnas audumi, ko pieprasīja buržuāzija, un pēc vērtības mīti pirmajiem sastādīja ap 30 %, pādējiem - ap 5 %. Reizē ar ievadmitu paaugstināšanu, paaugstināja arī akcīzes nodokli 60. tīšai par 50 %, tāpat tabakai un tās izstrādājumiem, sērskociņiem, naftas produktiem, vīnam, raugam u.c., tā ceļot dzīves dārdzību. 1921.g. 15.IV rūpniecības nostiprināšanai Satversmes sapulce pieņēma "Likumu par dažiem atvieglinājumiem rūpniecības atjaunošanai", kurā paredzēja laikā no 1921.g. 1.IV līdz 1926.g. 1.IV bez muitas ievest mašīnas, aparātus un to piederumus, rūpniecības uzņēmumu izbūvei nepieciešamos materiālus, izejvielas un kurināmo, līdz 1924. g. 1.IV arī pusfabrikātus.⁶¹ Tomēr šo likumu atcēla jau 1921.g. 20.VII pieņemtie muitas tarifi, par oik mainījās pasaules tirgus konjunktūra - kritās cenas Latvijas eksportprecēm - kokmateriāliem un līnēm, atstājot noteikumu, ka rūpniecības uzņēmumi, kuri ievēda no ārzemēm izejvielas, saņēma ievadmitas atmaksu, ja tie reālojumus eksportēja. 1927. gadā, piem., ievadmitu atmaksāja 50 fabrikām kopsummā vairāk nekā 1 milj. ls.

Tālākie muitas tarifu pārkārtojumi tika virzīti importa samazināšanai, ceļot muitas tarifus galvenokārt pirmās nepieciešamības precēm. Šāda muitas politika deva plašas iespējas uz iedzīvotāju rēķina iedzīvoties vietējai buržuāzijas (kā arī ārzemju kapitālistiem), ceļot preču cenas. Tā, ar 1921.g. beigām strauži pieauga dzirnavnieku peļņa, jo kviešu miltu mīta bija 36 sant. par kg, graudu mīta - 6 sant. Maļot importēto labību, dzirnavnieki miltus pārdeva par cenām, kas atbilda importmiltu cenām. Pēc finansu ministrijas rūpniecības un tirdzniecības nodaļas ekonomistu

dotiem aprēķiniem, iedzīvotāji ik gadus uz vietējām precēm pārmaksāja ap 23 milj. ls, t.sk. uz pārtikas rūpniecības precēm - 11 milj. ls.⁶² Pateicoties augstajām cenām iekšējā tirgū, pārtikas rūpniecība izveidojās par ļoti ienesīgu nozari, kuras akciju sabiedrības 20. gadu vidū maksāja visaugstākās dividendes - vidēji trīs reizes augstākas kā pārējo nozaru akciju sabiedrības. Ārzemnieki uz tiem piederošām akcijām pārtikas rūpniecībā saņēma 8-10 reizes augstākas dividendes kā vidēji akciju sabiedrības. Šāds stāvoklis atbilda valdības ekonomiskajam kursam atbalstīt ar lauksaimniecību saistītās rūpniecības nozares.

Tiešai lauksaimniecības atbalstīšanai muitu tarifi paredzēja bezmuitas maksliģo mēslu, lauksaimniecības inventāra un mašīnu ieviešanu. Tanī pašā laikā - ar 1921.g. 28.VI, valdība sāka samazināt lauksaimniecības preču izveidmuitas, pirmkārt tās atceļot sviestam, olām, šķiņķim un putniem.

1921.g. 15.VII, laikā, kad protekcionisma politiku sāka nomainīt saimnieciskās dzīves liberalizācijas kurss, ministru kabinets atcēla Noteikumus par valūtas nodošānu finansu ministrijai, par oik eksportieri bija ekonomiski spiesti ārzemju valūtu pārdot valstij, lai saņemtu Latvijas naudu preču iēpirkšanai no valsts linu monopola un mežu pārvaldes. Pēdējā, piemēram, kokmateriālus pārdeva zelta frankos, kas maksājāmi Latvijas naudā pēc pastāvošā kursa.

1926.gadā, pārskatot muitas tarifus, valdība lauksaimniecības atbalstīšanu turpināja, šoreiz atbalstot piensaimniecību - tika atcelta muita ievēdamiem rudziem un lopbarībai, kas pazemināja to cenas. Rudzu pašizmaksu lauksaimniekiem nodrošināja ar piemaksu prēmijām. Šāds kurss tika turpināts arī, pārskatot muitu tarifus 1928. gada aprīlī, kad samazināja muitas luksus precēm, paaugstinot tādām pirmās nepieciešamības precēm kā cukaram, rudzu, kviešu un kartupeļu miltiem.

Ievadmuitas procentos no preces vērtības ⁶³

	1926.gadā	1930.gadā
Rudzu un kviešu milti	51	67
Cukurs	52	99
Kartupeļu milti	101	198
Porcelāna izstrādājumi	37	34
Kakao	202	160
Vīni	326-457	130-200
Cigāri	93	84
Zīda audumi	75	52
Nezģēnes	59	46
Kosmētika	56	44
Vieglās automašīnas	18	7,6

Laikā no 1926. līdz 1930. gadam gandrīz divreiz pieauga cukura muiža, kas sastādīja ap 65 % no cukura cenas pasaules tirgū, divkārt palielinājās kartupeļu miltu muiža. Abi šie miltu tarifi pieaugumi saistījās ar vispārējo lauksaimniecības atbalstīšanas politiku, par cik darbojās Jelgavas cukura fabrika ar cukura pašizmaksu 45 sent. kg (pasaules tirgū tajā pašā laikā cukura cena bija 15 sant.kg) un nekavējoties cukurbiešu audzētājiem augstākās iepirkuma cenas Rietumeiropā.⁶⁴ Cukurbiešu iepirkuma cenas sastādīja 75 % no ražotā cukura pašizmaksas. Augstā cukura muiža bija Ziemeļvalsts budžu tiešas atbalstīšanas pasākums (vairāk nekā 20 % saimniecību, kas audzēja cukurbietes, bija Ziemeļvalstīs), kas tiem ik gadus deva ap 7 milj. l.s peļņu.

"Danizācijas" kursa sekas Latvijā izpaudās jau 1925. gada beigās, kad, sakarā ar lina cenu krišanos un kokmateriālu pieprasījuma samazināšanos pasaules tirgū, strauji samazinājās Latvijas eksporta iespējas. Kokmateriālu vērtība Latvijas eksportā samazinājās no 34,7 % 1924.gadā līdz 26,0 % 1925.gadā un 21,9 % 1926.gadā.⁶⁵ Tirdzniecības bilances pasīvis 1925.gadā sasniedza rekordu - 101,5 milj.l.s.⁶⁶ Neskatoties uz muitas tarifu pasauztināšanu, ārvalsts produkcijas rūpniecības preču imports - no 73,0 milj. l.s 1923.gadā līdz 96,4 milj.l.s 1925.gadā,⁶⁷ sastādot 47 % no visa importa. 50 % rūpniecības preču Latvijā ievada

Vācija, 10 % - Anglija. Latvijas eksportā rūpniecības preces sastādīja tikai 10 %, jo nozares, kuras atbalstīja valdība, nelielo apmēru un augstās pašizmaksas dēļ pasaules tirgū nespēja konkurēt.

Tirdzniecības bilances līdzsvarošanai un ārzemju valūtas ieplūduma veicināšanai buržuāziskā lielsaimnieku valdība bija spiesta vairāk vērības pievērst rūpniecības attīstībai. Visas valsts ekonomikas attīstībai, balstoties uz vienas nozares - lauksaimniecības pastiprinātu atbalstīšanu un stimulēšanu, bija padarījusi Latvijas saimniecisko dzīvi pilnīgi atkarīgu no dažu preču - galvenokārt lina un kokmateriālu konjunktūras pasaules tirgū. Ja vēl ņemam vērā, ka kokmateriālu galvenā noņēmēja bija Anglija, tad varam teikt, ka Anglijas tirgus konjunktūra ļoti jūtami atsaucās uz Latvijas valsts budžetu. Šo sakarību skaidri parādīja 1926.gadā Anglijā notikušais vispārējais streiks, kurš savijās ar ogļraču streiku, kā rezultātā ievērojami samazinājās tirdznieciskā aktivitāte Anglijas tirgū, un kokmateriālu īpatsvars Latvijas eksportā. Bez tam, ap 1926. gadu Rietumeiropas valstu lauksaimniecības produkcija bija sasniegusi un sāka pārsniegt pirmskara līmeni, parādījās 1927.gada agrārās krīzes pazīmes, kas padarīja nestabīlu lauksaimniecības preču eksportu.

Valdība pievērsās eksportnozaļu veicināšanai. Rūpniecībā atmeksāja izejvielu muitu eksportpreču ražošanā, pieņēma dažādus lēmumus, kuri atviegloja un paātrināja dzelzceļa pārvadājumus un iekraušanas darbus ostās utt. Rezultātā pieauga produkcijas eksports gumijas un linoleja rūpniecībā - ja 1925.gadā gumijās ražojumus eksportēja par 2,3 milj.ls, tad 1927.gadā - par 12,6 milj.ls, linoleja attiecīgi par 3,1 un 4,1 milj.ls.⁶⁸ (Sīkāk daļā par ārzemju kapitālu)

Ārējā tirgus paplašināšanai Latvija 1927.g. 5.II noslēdza muitas ūnijas nolīgumu ar Igauniju, kurš paredzēja pakāpenisku muitas atcelšanu starp abām valstīm. Pret muitas tarifu atcelšanos uzstājās Latvijas tekstilrūpniecības pārstāvji, paredzot Igaunijas preču ekspansiju, par cik

Igaunijā darbojās lielākā kokvilnas vērptuve Ķīropā - Narvas-Krenholmas vērptuve ar augstu tehnisko līmeni. Un, lai gan Latvijā bija zemākas strādnieku darba algas un ļoti augsts muitas tarifs tekstilprecēm (8-12 ls par auduma kg vai 40-50 % no vērtības), tomēr kapitāla trūkuma dēļ (novecojusi tehnika un nelieli ražošanas apmēri) Latvijas tekstilpreces nespēja konkurēt ar Igaunijas precēm. Igaunijas rūpnieki savukārt uztraucās par Igaunijas dienvidu daļas pircēju zaudēšanu, un 1929.gada beigās abas valstis vairāk pievērsās jautājumam par savstarpējā tirdzniecības apgrozījuma paaugstināšanu, nekā pilnās muitas ūnijas realizēšanai. 1933.g. "Ekonomistā" varam lasīt, ka muitas ūnija 1933. gadā bija tikpat tāla kā pirms 10 gadiem, kad noslēdza pirmo pagaidu līgumu ar Igauniju.

6. Ārzemju kapitāls

Augstais mitu valnis, valdības ieturētais kurss uz ārzemju kapitāla iesaistīšanu Latvijas ekonomikā⁶⁹ apvienots ar Latvijas strādnieku salīdzinoši zemām algām, veicināja ārzemju kapitāls ieplūdumu. Tāpat to veicināja Latvijas tuvums Rietumeiropas tirgum, lētālais jūras transports un pirmskara ekonomiskie sakari. Laikā no 1925.-30.gadam ārzemju kapitāls kopumā Latvijas akciju sabiedrībās palielinājās 1,8 reizes, un 1927.gadā no esošajām 331 akciju sabiedrībām ārzemju kapitāls piedalījās 201 akciju sabiedrībā, 50 % un vairāk akciju ārzemniekiem piederēja 110 akciju sabiedrībās, kurās koncentrējās 84 % no visiem ārzemju kapitāliem. Tātad šīs 110 akciju sabiedrības principā piederēja ārzemju kapitālistiem. 17 akciju sabiedrības bija ārzemju monopoli nodaļās Latvijā.⁷⁰ Visam ārzemju kapitālam pieaugot 1,8 reizes, Vācijas kapitāls pieauga 3,8 reizes, Anglijas - 2,8 reizes, Zviedrijas - 4,9 reizes un Holandes - 4,4 reizes.⁷¹ Buržuāziskie ekonomisti bija spiesti atzīt, ka tie rūpniecības uzņēmumi un tās nozares, par kurām interesējās ārzemnieki, ar laiku pāriet ārzemju kapitāla rokās, kuri vai nu tieši vai caur radniecīgām saitēm ir saistīti ar lielākiem atsevišķo nozaru sindikātiem,

trešiem, ūnijām utt. Rezultātā Latvijas uzņēmumi tika pakļauti ārzemju sindikātiem vai citām monopolistiskām apvienībām.⁷²

Dažādi bija veidi, kādos Rietumeiropas monopolapvienības noteica buržuāziskās Latvijas ekonomikas attīstību. To skaitā - pret banku garantijām piegādāja dārgu mašīnu komplektus, kas nestikulēja ražošanas līdzekļu ražošanu Latvijā. Ārzemju kapitāls pārsvara leplūda navis investīciju, bet kredītu veidā - ar augstu kredīta procentu un īsu atmaksas termiņu, kā arī bieži ar prasību nodot preču pārdošanu ārzemju firmām, kā rezultātā daļa produkcijas tika izbrāvēta. Ārzemju kapitāls iespaidoja vietējā tirgus cenas, piem., Beļģijas un Anglijas linu austuves, Londonas koktirgotāji, nosakot linu un kokmateriālu pārdošanas cenas. Rezultātā Rīgas fabrikanti sūdzējās: "Kapitālā stiprie un organizētīe ārzemnieki kā pērkot, tā pārdodot, vienmēr diktē mums savus noteikumus, ko esam spiesti pildīt, jo neesam ne kapitālā, nedz arī organizatoriski pietiekoši stipri izvest mūsu noteikumus. Pērkot precī, piemēram, no Vācijas Latvija pieņem vācu karteļu noteikumus. Tas pats pārdošanas un reklamācijas gadījumos." Zviedrijas sērskociņu trešta sašaurināja ražotās produkcijas daudzumu un pacēla cenas Latvijas tirgū. Augstas cenas uzturēja Eiropas kālija sindikāts, izveidprēmijas dzelzij un rudziem noteica Vācijas dzelzrūpnieku apvienība un Polijas valdība. Igaunijas kokvilnas vērpstuvju akciju sabiedrība iepirka koncesijas latvijas rūpniecībā utt.

30. gadu sākumā ārzemju monopolapvienībām piederēja 54 % Latvijā esošo akciju sabiedrību pamatkapitāla, t. sk. vācu kapitāls bija ieguldīts 93 a/s, angļu - 54 a/s, 1930. g. l. l. akciju sabiedrību pamatkapitāla kopsummā bija ieguldīts 102.9 milj. l.s ārzemju kapitāls, t. sk. 21.9 milj. l.s Vācijas, 13.7 milj. l.s Anglijas, 9.7 milj. l.s Zviedrijas, 9.3 milj. l.s Holandes, 5.1 milj. l.s ASV, 3.9 milj. l.s Francijas kapitāla.⁷³ Šeit jāņem vērā, ka Latvijas akciju sabiedrībās kapitālu neieguldīja atsevišķas personas, bet gan lielās ārzemju finansu monopolistiskās grupas, par cik šo grupu kapitāli bija internacionāli / piem., Latvijas sērko-

oīņu rūpniecības akciju sabiedrību kontrolpaketes ļoti maza daļa atradās tieši Stokholmā, lielākā daļa - Zviedrijas sērskociņu tresta Londonas un Parīzes sabiedrībās), ārzemju kapitāla piederība Latvijas akciju sabiedrībās buržuāziskajā statistikā bija vienkāršota - tika noteikta pēc ārzemju sindikāta vai tresta valdes sēdekļa noteiktā valstī. Sakarā ar šāda varena finansu kapitāle sizmuguri, Latvijas akciju sabiedrībās iekļūdušais ārzemju kapitāls izteikti veicināja valdības atbaistīto kapitāla koncentrācijas un centralizācijas tendenci.

Tā kā ārzemju kapitāls Latvijā pārstāvēja ārzemju trestus un sindikātus, tad lielākā vai mazākā mērā arī Latvijas rūpniecībā veidojās šādas monopolapvienības, kuras nevar uzskatīt par patstāvīgām monopolistiskām apvienībām, bet gan par attiecīgu starptautisku monopolapvienību vietējām nodaļām. Par Latvijā pastāvošām pirmskrīzes monopolapvienībām ir tikai daļējas ziņas, par cik valdība tās oficiāli neatbalstīja un daudzās no tām darbojās uz "džentlmenu vienošanās" pamata. Zināmās monopolapvienībās Latvijā bija dibinātas karteļu un sindikātu veidā. Izņēmums bija sērskociņu un to skaliņu ražošana, kuru 1928.gadā pilnībā nopirka Krēgera sērskociņu trests. Lai gan pieredze rādīja, ka trests, ieguvis kādas valsts sērskociņu ražošanu, slēdza uzņēmumus un pacēla cenas (piem., Polijā, kur trests pēc līguma noslēgšanas no 20 fabrikām slēdza 15 un sērskociņu cenas pacēla par 150 %), buržuāziskā valdība uz 35 gadiem pārdeva visu Latvijas sērskociņu un to skaliņu ražošanu Zviedrijas sērskociņu trestam. "Sociāldemokrāts" 1928.gadā rakstīja, ka, "ja tagad sērskociņu kastiņi maksā 4 sant., tad cenām ceļoties līdz 10 sant. (kā tas ir, kur valda trests), patērētāji gadā Zviedrijas trestam samaksās 6 milj. ls lielu nodokli." Ja 1927.gadā Latvijas sērskociņu rūpniecībā bija nodarbināti 782 strādnieki, tad jau 1928.gada beigās to skaits samazinājās līdz 623 strādniekiem. Kā parāda ministru kabineta arhīva materiāli, Latvijas valdības ierēdņu dzimtenes nāvēstība un godīgums bija tik "augstā līmenī", ka tie spānīja pat Saeimu, ku-

rei ratificēšanai iesniedza līgumu ar paredzēto atmaksu ASV dolāros, bet, līgumu parakstot, paredzēja atmaksu "zelta dolāros". Kad sakarā ar 1929.-33.gadu krīzi ASV dolāra kurss strauji kritās, Latvija turpināja maksāt parādu pēc paaugstinātā kursa.

Monopoli, kas strādāja Latvijas mīnietūrtirgū, vēl vairāk nekā lielvalstīs bremsēja tehnikas progresu. Tā, apskatot metālrūpniecības attīstību, buržuāziskie ekonomisti atzina, ka metālrūpniecībā pastāvošais drāšu un naglu kartelis⁷⁴, nosakot ražošanas kvotu pārdošanas cenu un nodrošinot karteli ietilpstošiem uzņēmumiem "pietiekošu peļņu un mierīgu pastāvēšanu", neveicināja šo uzņēmumu paplašināšanos un tehnisko pilnveidošanos. "Ciktāl", rakstīja V.I. Ļeņins, "kaut uz laiku, tiek noteiktas monopolās cenas, tiktāl zināmā mērā zūd pamudinājums uz tehnikas un tāpat arī uz jebkuru citu progresu, virzīšanos uz priekšu, tiktāl, tālāk, rodas ekonomiska iespēja mākslīgi aizturēt tehnikas progresu."⁷⁵ Tāds pats stāvoklis kā metālrūpniecībā, kurā "naglu ražošana neuzrāda nekādas attīstības tendences", bija arī finieru rūpniecībā. Samērā nelielais finieru fabriku skaits, kurās valdošais bija angļu, vācu un ar Vāciju saistītais igauņu kapitāls⁷⁶ un augstā peļņa, kas pat pēc oficiāliem datiem 1928.gadā pārsniedza 28 % no realizēto preču cenas, radīja labvēlīgus apstākļus šīs nozares kartelizēšanai. 1928.gada beigās nodibinājās Latvijas finieru rūpnieku sindikāts ar stipri izkoptām monopola tendencēm. Sindikāts vadīja finieru eksportu un daļēji normēja izejvielu iepirkšanu vietējā tirgū.⁷⁷ Monopolstāvoklis, kā rakstīja "Ekonomists", bremsēja finieru fabriku tehnisko progresu un pašizmaksas pazemināšanai Latvijā vispār un finieru rūpniecībā atsevišķi "bija tikai viena recepte - darba algu nosīšana".⁷⁸ Šāds kurss atbilda finansu ministrijas izstrādātajiem pasākumiem preču pašizmaksas pazemināšanai "pēc vācu parauga", t.i., turoties pie stabilas valūtas, samazināt ražošanas pašizmaksas elementus - sociālos izdevumus, strādnieku algas utt.⁷⁹

Ražotās produkcijas normēšanai un augstu cenu noteik-

Šnai 1928.gadā Latvijas ķieģeļrūpnieki nodibināja pārdošanas karteli akciju sabiedrības "Ķieģelis un kūdra" veidā. Lai nesamazinātos peļņa, kad 1925.gadā valdība samazināja kviešu miltu muitu uz 25 sant.kg, lielākās dzirnavas apvienojās a/s "Farina" ar mērķi iegūt monopolstāvokli Latvijas tirgū, kopīgi iepērkot labību, centralizēti pārdodot miltus un regulējot kredītu maizniekiem. Sindikātā apvienojās četras lielākās Rīgas dzirnavas - "Rank un Co", "Viktorija", "Levitas" un a/s "Amermilti" un Liepājas dzirnavas "Berendts un Co". Jau 1927.gadā a/s "Farina" sedza ap 50 % no visa Latvijas miltu patēriņa. Pēc finanšu ministrijas rūpniecības un tirdzniecības nodaļas ekonomistu dotiem aprēķiniem, a/s "Farina", turot kviešu miltu pārdošanas cenu 70-75 ls par 100 kg, gadā pelnīja ap 10 milj.ls. Rezultātā, pastāvot muitai un sindikātā noteiktām augstām miltu cenām, iedzīvotāji ik gadus uz maizi pārmaksāja 5,5 milj.ls.⁸⁰ Kā tas Latvijā vispār bija vērojams, a/s "Farina" monopolstāvokli centās iegūt, nevis pazeminot pašizmaksu un cenas, bet gan uzpērkot vai irējot konkurējošās dzirnavas un pārtraucot šo dzirnavu darbību. Tā a/s nopirka un nojauca a/s "Vega" dzirnavas, irēja a/s "Ilgučiems" u.c. dzirnavas, tās nenodarbinot. "Farina" nopirka arī a/s "Nik. Rozentāls" maizes fabriku un turēja to bezdarbībā, jo ar "Farinu" saistītie maiznieki draudēja ar boikotu konkurences radīšanas gadījumā. Kopumā šāda jaudu nenoslogošana prasīja lielus iesaldētus līdzekļus. Bez tam autsaideri - ap 650 nelielās dzirnavas saņēma ārzemju kredītus, par cik muitas tarifi apgrūtināja ārzemju miltu ieplūdumu, un turpināja darbību, neskatoties uz visām a/s "Farina" pūlēm iegūt monopolstāvokli. Kad 1928.gadā, mainot muitas tarifus lauksaimniecības pestiprinātas atbalstīšanas virzienā, pacēla ievadmiltu kviešiem, lieldzirnavnieku peļņa samazinājās un ar 1929.gadu sindikāts darbību beidza.

1929.gadā neierobežotu varu Latvijas tirgū ieguva gumijas rūpniecības sindikāts, kurā apvienojās ārzemju monopolapvienībām piederošās akciju sabiedrības "Kvadrāts"

"Kontinents" un "Varonis". Sindikātem Latvijā nebija aut-
saiđeru, un tas savā darbībā aptvēra iekšējo tirgu. Ārē-
jā tirgū sindikāta darbiniecos varēja noteikt cenas at-
bilstoši konjunktūrai. Praksē tas nozīmēja, ka ārējā tir-
gū Latvijas gumijas apavus pārdeva par daudz zemākām ce-
nām nekā Latvijā, jo iekšzemes tirgū pārdodamo galošu
cenā sindikāts ierēķināja ne vien monopolpeļņu, bet arī
"eksporta prēmiju", t.i., kapitālistu apdrošinājumu pret
iespējamām zaudējumiem ārējā tirgū. Gumijas rūpniecības
akciju sabiedrību peļņu ievērojami cēla valdības 1926.g.
dā pieņemtais gumijas apavu muitas paaugstinājums, kad,
neskatoties uz to, ka gumijas apavu imports Latvijā ne-
pārtraukti samazinājās, valdība paaugstināja ievadmaksas
15 reizes - no 10 sant. par kg līdz 1,50 ls. Analizējot
karteļu būtību, V.I. Lejins norādīja, ka "karteļi novedu-
ši pie jauna, oriģināla tipe aizsargmuitām: aizsarga (to
atzīmējis jau Engelsa "Kapitāla" III sējumā) tieši tos
produktus, kurus var eksportēt... iekšzemē kartelis pār-
dod savus produktus par monopolistiski augstu cenu, bet
ārzemēs aizlaiž tos par smiekla naudu...".⁸¹

Par vienu no spēcīgākajiem 20.gadu beigu monopoliem
Latvijā tika atzīts alus sindikāts, kurā 1928.gads augus-
tā apvienojās 6 Rīgas lielākie alus brūži ar mērķi regu-
lēt un sadalīt tirgu un uzturēt augstas cenas, izbeidzot
savstarpēju konkurenci. Sindikātā ietilpa a/s "Ilģecieme
alus darītava", "Tanheizers", "Gustav Kunoendorf", "Livo-
nija", "Kymmel" un Brāļi Švaro Kokmuižā. 75 % akciju sin-
dikātā piederēja ārzemju kapitālam, kurš uz tām jau 1928.
gadā saņēma 19,5 % lielas dividendes.⁸² Jau dažus mēnešus
pēc sindikāta līguma noslēgšanas alus cenas tika paaug-
stinātas, provinoē alu pārdodot par dēmpinga cenām, lai
pakļautu daudzus provinoē alus brūžus. Konkurences sa-
mazināšanai sindikāts nopirka par 125 000 ls Fr.Šindlera
alus brūzi Rīgā un pārtrauca tā darbību, noveda līdz ban-
krotam un izsolē nopirka par 129 000 ls H.Kroiča brūzi
Jelgavā.⁸³ Kad 1933.g. 8.aprīlī valdība, daudzo sūdzību
pamudināta, izdeva rīkojumu par alus vairumtirdzniecības
cenas samazināšanu, alus sindikāts pietulca streiku. Ti-

ka pārtraukta alus piegāde restorāniem, sašaurināta ražošana un atlaisti strādnieki. Valdība bija spiesta piekāpties, tāpēc tika pazemināta alus akcīze un apiņu ievadsumma. Sindikāts bez tam vēl panāca, ka noteikto pārdošanas cenu atstāja tikai daļai alus produkcijas - normālam, turpmāk pārsvarā izgatavojot stipralu, kura cenām nebija ierobežojumu. Rezultātā uz valsts kases rēķina alus rūpniecības sindikāts savu stāvokli vēl uzlaboja. Šai sakarībā buržuāziskie ekonomisti bija spiesti atzīt, ka karteļi un sindikāti Latvijā "bija tik spēcīgi, ka to priekšā kapitulēja pat valdība", jo "karteļos un sindikātos galvenokārt bija apvienoti ārzemju kapitāli un Latvijā nepastāvēja karteļus regulējoši vai aizliedzoši likumi."

1928.gadā bija vērojami arī pirmie mēģinājumi novērst savstarpēju konkurenci ārzemju kapitālam, pārsvarā vācu kapitālam⁸⁴, piederošajā kokvilnas rūpniecībā. Tas arī tika panākts 1930.gadā, nodibinot visspēcīgāko un ilgstošāko sindikātu a/s "Latvijas kokvilnas ražojumi" (LKR) veidā.

Par monopolapvienībām, kuras darbojās slepeni, nekādu datu nav, bet, ka tādas Latvijā pastāvēja, redzams no tā, ka, piem., likvidējot Rīgas vācu tirgotāju biedrību, atklājās 7 slepenu tirdzniecības karteļu darbība. Tie aptvēra atsevišķas tirdzniecības nozares - farmaceutisko, elektrotehnisko u.c., nosakot augstas cenas iekāzemes tirgū. Tāpat monopolstāvokli Latvijā ieguva tās ārzemju firmas, kurām Latvijā nebija tiešu konkurentu.

Neierobežoti valdot Latvijas rūpniecībā, ārzemju monopolapvienības ieguva milzu peļņu. Pēc finanšu ministrijas datiem tikai 1929.gadā ārzemnieki dividendēs saņēma 961.533 ls, bet procentos par dažāda veida kredītiem - 6.873.000 ls, akciju sabiedrību parādiem uz 1930.g. 1.1 sastādot 214 % no pamatkapitāla.⁸⁵ Ārzemju kapitāls, rakstīja V.I. Lapsins, "kāri mētās uz ... zemi, kur valdība tik laipnīga un iztepiģe kapitālam kā nekur citur, ... kur strādnieku ... darba alga ir daudz zemāka; tā ka ārzemju kapitalisti var gūt milzīgu, viņu dzimtenē nedzirdētu peļņu."⁸⁶

Teiktais parāda, ka kapitālisma vispārējā krīze, tālāk saasinot kapitalistiskās iekārtas pretrunas, izsauca arī buržuāziskajā Latvijā valsts lomas palielināšanos ekonomisko procesu regulēšanā.

Objektīva ekonomiska nepieciešamība - ērējā tirgus trūkums, ārkārtējs līdzekļu trūkums saistīts ar privātās iniciatīvas trūkumu iekšzemē, izsauca valsts tiešu dalību Latvijas seimnieciskajā dzīvē valsts uzņēmumu un monopoli veidā.

Valsts monopoli deva iespēju uzkrāt kapitālu vietējai buržuāzījai darbības paplašināšanai valsts atbalstītajās rūpniecības nozarēs.

Līdzekļus monopolveidīgo pasākumu realizēšanai valdība ņēma no darba tautas, arvien paaugstinot netiešos nodokļus - muitas, akcīzes u.tml.

Nodokļu politika, peļņas slēpšanas iespējas, akcionāru atbildība, papildu līdzekļu iegūšanas iespējas un valsts likumdošana veicināja ražošanas koncentrāciju akciju sabiedrībās, kuru buržuāziskajā Latvijā nepavadīja kapitāla centralizācija, raksturīga ekociju sabiedrību veidošanās procesam, kad notiek jaunu kapitālu piesaistīšana vai apvienošana. Vienpersonu uzņēmumiem pārveidojoties akciju sabiedrībās, tie uz akciju sabiedrību priekšrocību izmantošanas pamata ieguva iespēju kapitāla koncentrācijai nākotnē.

Arī valsts kredītpolitika tika veidota lauku liel-saimnieku un lielburžuāzijas nostiprināšanās virzienā ar to atšķirību, ka, izsniedzot kredītus pēc "nozaru nozīmīguma principa" lauksaimniecība saņēma ilgtermiņa kredītus, rūpniecība un tirdzniecība - galvenokārt īstermiņa kredītus, kas noveda pie plašas un nestabilas sīkražošanas izveidošanās Latvijas pilsētās.

Atsevišķu nozaru attīstības regulēšanai valdība izmantoja arī muitas politiku. Bez tam muitas tarifu noteikšana atsevišķām preču grupām deva plašas iespējas uz darba tautas rēķina uzkrāt kapitālu vietējiem un ārzemju kapitalistiem.

Valdības regulējošie pasākumi attiecās arī uz ārzenju kapitālu, kurš, ieplūdzams Latvijas akciju sabiedrībās, veicināja valdības atbalstīto kapitāla koncentrācijas un centralizācijas tendenci. Ārzenju kapitāla vadībā kā ārzenju monopolapvienību vietējās nodaļas veidojās karteli un sindikāti Latvijas rūpniecībā, kuru darbība ne vienmēr saskanēja ar valdības nodomiem.

Kopumā varam secināt, ka 1920.-29.gadu ekonomikas valstiskā regulēšana, likdama pamatus ievērojamam valsts lozmas pieaugumam 1929.-33.gadu krīzes periodā un pēckrīzes laikā, veicināja atsevišķu nozaru attīstību buržuāziskajā Latvijā, bet nespēja panākt stabilas ekonomikas izveidošanu kopumā. Jau pirmās 1929.-33.gada krīzes izpausmes Latvijā pierādīja valsts ekonomikas nestabilitāti.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Brežņevs L. PSKP Centrālās Komitejas pārskats un partijas uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. Referāts PSKP XXV kongresam. Rīga "Liesma", 1976, 31.lpp. (PSKP XXV kongresa materiāli, 31.lpp.).
2. LPSR ZA. Latvijas PSR vēsture. Rīga, 1959, III sēj., 194. lpp.
3. Pečaks K. Rakstu izlase. Rīga, LVI, 1959, 74.lpp.
4. "Ekonomists", 1920, № 19, 621.-623.lpp.; 1921, № 10/11, 429.lpp.
5. "Ekonomists", 1926, № 7, 304.lpp.
6. Valsts statistiskā pārvalde. Mēneša biļetens, 1931, 298.lpp.
7. Papirnsudas emisijas rezultātā, kura 1920./21.g. deva ap 70 % no budžeta ienākumiem, Latvijas rubļa kurss kritās 8,5 reizes, un dzīves dardzība Rīgā pēc buržuāziskās statistikas datiem cēlās par 830 %, salīdzinot ar 1919. gadu.
8. Ārzenju kapitāls Latvijā neieplūda, esošie kapitāli tika novirzīti, tirdzniecībā, par cik tur īsāks apgrozības laiks un spekulatīvi augsta peļņa.
9. "Ekonomists", 1925, №24, 1178.lpp.

10. "Ekonomists", 1921, № 23, 827.lpp.
11. LPSR CVVA. F.1312, 1.apr., 174.lieta, 12.-13.lpp.
12. a/s - akciju sabiedrība
13. LVU Zinātniskās bibliotēkas nepublicētie rokrakstu fondi.
14. LPSR CVVA. F.1312, 8.apr., 96.lieta, 1., 5.-6.lpp., 65., 68. lpp. 962.lieta, 67.-68.lpp.
15. Linu tirdzniecības monopols 1919./20.gados deva valstij 765 % peļņu, rēķinot no iepirkuma cenas, kas uzkurināja buržuāzijas apetīti. - LPSR CVVA. F.1312, 15.apr., 39.lieta.
16. "Ekonomists", 1921, № 8, 355.lpp.
17. "Ekonomists", 1925, № 24, 1183.lpp.
18. skat. "Ekonomists", 1921, № 8, 355.lpp.
19. Māneša biļetens, 1934, 438.lpp.
20. Kā jau teikts, buržuāziskās Latvijas akciju sabiedrības pārsvārā bija "ģimenes" akciju sabiedrības, kurās akcijas piederēja 3-4 vienas ģimenes locekļiem, ar ko tās principā atšķīrās no Rietumeiropas akciju sabiedrībām.
21. Latvijas statistikas gada grāmata. 1931. Rīga, 1932, 287.lpp.
22. "Valdības vēstnesis", 1923, № 223. 9.X un № 225.11.X
23. Skat. Remersens D. Latvijas likumprojekta noteikumu par akciju sabiedrību dibināšanu salīdzinājums ar pastāvošiem likumiem un noteikumiem. Rīga, 1935.
24. Latvijas Kredītbanka. Darbības pārskats par 1937.gadu. 242.-243.lpp.
25. Vekseli, kurus nesēdza preču krājumi vai savstarpēji darījumi, bet kurus viens kapitālists izrakstīja otram, "lai abi tiktu pie naudas".
26. "Ekonomists", 1926, № 23, 979.lpp.
27. Māneša biļetens, 1932, 735.lpp.
28. Розе Р. Реакционная роль кредитной и эмиссионной деятельности государственного банка буржуазной Латвии (1922-40 г.г.). Рига, 1954, с. 15.
29. Māneša biļetens. 1932, 735.lpp.
30. Piem., 1929.gadā no 17 jaunajām akciju sabiedrībām, kuras izveidojās uz pastāvošo uzņēmumu bāzes, 16 kaimiņa vienīgi nosaukumu un tikai vienā akciju sabiedrībā apvienojās trīs sīkas spavu liestu fabrikas, izveidojot a/s "Latbrit". - Pēc 1929.g. "Ekonomista" leviertotiem akciju sabiedrību statūtiem.

31. Netiešos nodokļus, kurus K. Mārks nosaucis par nodokļiem "ko maksā nabāgie", formāli maksāja kapitālisti, piemēram, muitas, akcīzes nodokļi, bet faktiski tie tika ierēķināti preču cenā, un tos samaksāja darba tauta kā pircēju pamatmasa. Kā norādīja V.I. Ļeņins: "Mazturīgā un nemantīgā masa... patērē 9/10 no visiem apliktajiem produktiem un maksā 9/10 no visas netiešo nodokļu kopsummas...". Ļeņins V.I. Valsts budžeta jautājumā - Raksti. Tulk. no 4. izd. 5. sēj., 300.-301. lpp. Nodokļu pārcelšanas uz patērētājiem rezultātā dzīves dārdzība Latvijā 1925.-1929. gados pieauga par 18%. - A. Veinbergs. Proletariāta grimšana nabadzībā buržuāziskajā Latvijā. Rīga, 1959, 120. lpp.
32. Muitas deva apm. 1/2 no netiešo nodokļu kopsummas un ap 1/3 no valsts budžeta ienākumiem. Ap 30% no ievadmuitas kopsummas deva tekstilrūpniecības muiša, 15% cukura, ap 10% lābības un tās izstrādājumu muitas. Akcīzes nodoklis deva 8-10% no budžeta ienākumiem, 2/3 akcīzes iezēmu deva tabakas un tabakas čauliņu akcīze.
33. "Ekonomists", 1930, № 6, 239. lpp.
34. "Ekonomists", 1928, № 8, 357. lpp.
35. LPSR CVVA. F. 1315, 26. apr., 486. lieta, 67. lpp.
36. Valsts statistiskā pārvalde. Akciju sabiedrības 1924. -26. g. Rīga, 1927, 17., 61. lpp.
37. Latvijas republikas 1. Saeima, 6. sesija, 11. sēdes stenogrammas.
38. Ļeņins V.I. Kapitālisms un nodokļi. - Raksti, 19. sēj., 170.-171. lpp.
39. 3. Saeima, 9. sesija, 14. sēdes stenogrammas.
40. LPSR CVVA. F. 1315, 26. apr., 486. lieta, 67. lpp.
41. "Ekonomists", 1923, № 23, 918. lpp.
42. Ieš 1922. gadam Latvijā naudas vienība bija rubļi, sākot ar 1922. gada naudas reformu - lat. "Ekonomists", 1920, № 14, 443. lpp.
43. Akciju sabiedrības, kurās valdošais bija ārzemju kapitāls (1925. g. 1. I ārzemju monopolapvienībām piederēja 50% 1927. g. 1. I - 54% Latvijas akciju sabiedrību pamstkapitāla. - Mēneša biļetens, 1928, 181.-182. lpp.), līdzekļus saņēma ocūr akciju bankām: Liepājas un Starptautisko banku, kuras bija Berlīnes, tā saukto "B" banku nodaļa, Latviešu akciju banku - Londonas koncerna "Britiā Oversis bank" nodaļa, Rīgas komercbanku, kura piederēja amerikāņu finansistu grupai, Latvijas privātbanku - čehu "Legio bank" nodaļa, Rīgas tirgotāju banku - Igaunijas "Selli un Ko" bankas nodaļa, kurā savukārt valdošais bija angļu un zviedru kapitāls. - Марко И. Очерки по истории промышленности Латвии. Рига, Латгосиздат, 1951, с. 87-88.

44. Latvijas banka ierobežoto līdzekļu un valdības kredītpolitikas dēļ / rūpniecību kreditēja pēc principa, ka Latvijā nav vajadzīga lielražošana / izsniedza galvenokārt īstermiņa kredītus / no 2 nedēļas līdz 3 mēnešiem / .
45. Kā redzams no akciju sabiedrību kopbilances, piee., 1925.g. poligrāfiskās rūpniecības a/s pamatkapitāli sastādīja 50 %, bet nekustamie īpašumi-59.8 % no kopbilances, tekstilrūpniecībā attiecīgi 29.8 % pamatkapitāla un 47.8 % nekustamie īpašumi. Ņemot vērā, ka 20.gadu Latvijas akciju sabiedrībām nebija kaut oik ievērojami obligāciju vai citi ilgtermiņa aizņēmumi, varam secināt, ka nekustamos īpašumos bija ieguldīti arī daļa īstermiņa kredītu. - Skat. "Ekonomists", 1926, No 24, 1005.lpp .
46. LPSR CVVA. F.6824, 1.apr., 10.lieta, 362.-363.lpp .
47. Bastjānis V. Korupcijas pārēkli /pēc Saules Steno - gramām /, Rīga, 1930, 20.lpp .
48. LPSR CVVA. F.4595, 1.apr., 161.lieta, 256., 264.lpp .
49. "Ekonomists", 1926, No 1, 5.-6.lpp .
50. "Ekonomists", 1925, No 1, 3.lpp.; 1927, No 1, 6.lpp.
51. un 52. LPSR CVVA. F.4597, 3.apr., 8.lieta, 60.-63.lpp .
53. Roze R. Buržuāziskās Latvijas valsts emisijas bankas kredīta un emisijas darbības reakcionārais raksturs. Disertācija, Rīga, 1954, 113., 115.lpp.
54. Mēneša bilietens. 1928, 415.lpp; 1929, 647.lpp.
55. Маркон И. Народное хозяйство и финансы Латвии, Рига, 1930, с. 88 .
56. Маркон И. Очерки по истории промышленности Латвии . Рига, 1951, с. 45 .
57. "Ekonomists", 1923, No 23, 915.lpp .
58. Skat. "Ekonomists", 1920, No 10, 295.lpp .
59. Vācijas izpostīto saimniecību atšvirībā no citām Rietumeiropas valstīm neskāra pēckara depresija, līdz ar to Vācijā bija augsta tīngus konjunktūra .
60. Laikā no 1922.-30.gadam akotizes nodoklis deva 138.7 milj.lis, pieaugot no 12.8 milj.lis 1922./23.gadās līdz 19.6 milj.lis 1929./30.gados. -Valsts statistiskā pārvalde. Latvijas valsts finanses 1916/20.-1932/32-g. Rīga, 1933, 47.lpp .

61. "Valdības vēstnesis", 1921, 21.IV, No 87 .
62. "Ekonomists", 1928, No 11, 518.lpp .
63. Aprēķināts pēc muitas departamenta datiem un statistiskā kraujuma - Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1930 .
64. LPSR CVVA. F.6824, 1.apr., 10.lieta, 42.lpp .
65. Варславан А. Английский капитал в буржуазной Латвии. Рига, "Зинатне", 1972, с.76 .
66. "Ekonomists", 1927, No 1, 7.lpp .
67. "Ekonomists", 1926, No 1, 5.lpp .
68. Latvijas republikas 10 pastāvēšanas gadi. Rīga, 1928, 232. lpp .
69. Bez jau minētas ienākuma nodokļa atcelšanas ārzemju kapitāla palpai, 1923.g.24.II tika pieņemts Likums par brīvteritorijas piešķiršanu rūpniecības uzņēmumiem, kas ražo eksportam. Piem., brīvteritorijas atļauju saņēma Zviedrijas kapitālisti Liepājas linoleja fabrikai, kura muitas ziņā strādāja it kā ārzemē - visas no ārzemēm ievestās izejvielas tā saņēma bez muitas un tapāt izveda gatavo produkciju, bet par Latvijas tirgu pārdotām precēm maksāja ievd -
muitu .
70. Mēneša biļetens, 1928, 182.lpp .
71. Aprēķināts no Latvijas statistikas gada grāmatas, 1930, 290. lpp .
72. Мēнеша билетен . 1931, 298.lpp .
73. Latvijas statistikas gada grāmata, 1930, 290.lpp .
74. Kartelis turpināja pirms kara nodibinātā sindikāta "Provolok" darbību .
75. Лейнс V.I. Imperialisms kā kapitālisma augstāka stadija. - Raksti, 22.sēj., 254. lpp .
76. Finieru rūpniecības akciju sabiedrību pamatkapitāla ārzemju kapitāls sastādīja vidēji ap 70 %. Tādā akciju sabiedrības kā "Prima" - 88 %, Liepājas finieru fabrika - 86 %, "Progress" - 92 % .
- IVU Zinatniskās bibliotēkas nepublicētie rak - rakstu fondi .
77. "Ekonomists", 1929, No 13/14, 549.lpp .

78. "Ekonomists", 1931, No 3, 110.lpp.
79. LPSR CVVA. F.1312, 15.apr., 45.lieta.
80. "Ekonomists", 1926, No 11, 514. lpp.
81. Leņins V.I. Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. - Raksti, 22.sēj., 258.lpp.
82. LPSR CVVA. F.6824, 1.apr., 11.lieta, 83.lpp.
83. Latvijas Kredītbanka. Darbības pārskats par 1937.g., 189. - 194. lpp.
84. Sindikāta dalībnieces - akciju sabiedrība "Lenta" piederēja angļu - vācu - holandiešu konsorciūmam, "Juglas manufaktūra" - vācu kapitālam, "R.feldhūns un biedri" - vācu un vietējam kapitālam, "Zasulauka manufaktūra" - vietējam kapitālam. - Стародубский Л. Упадок фабрично-заводской промышленности в буржуазной Латвии. Рига, Изд.АН УССР, 1952, с.146-149.

Akciju sabiedrības "Rīgas manufaktūra" galvenā akcionāre bija Igaunijas Krenholmas manufaktūra, kura savukārt piederēja vācu baroniem Knofice.
85. "Ekonomists", 1931, No 14/15, 500. lpp.
86. Leņins V.I. Sociāldemokrātiskās partijas programmas projekts un izskaidrojums. - Raksti, 2.sēj., 90.lpp.

O. JANKOVSKA,
RPI Politiskās ekonomijas
katedras docente

DALĀDAS SABIEDRISKĀS IEKĀRTAS VALSTU SADARBĪBA KĀ ĒKIRU CĪŅAS FORMA

Mūsu gadsimta 70. gadi paliks cilvēku atmiņā kā pāvērsiena periods attiecībās starp dažādās sabiedriskās iekārtas valstīm. Balstoties uz sociālistiskās sistēmas varenību, saliedētību un aktivitāti, arvien ciešāku savienību ar visiem progresīvajiem un mieru mīlošajiem spēkiem tika uzsākta PSKP izstrādātās Miera programmas īstenošana un panākts pagrieziens starptautiskajās attiecībās. Šī pagrieziena rezultātā mazinājās saspīlējums dažādās sabiedriskās iekārtas valstu starpā un paplašinājās mierīgās līdzaspastāvēšanas principu praktiska pielietošana.

Par sverīgu soli uz priekšu mierīgas līdzaspastāvēšanas principu nostiprināšanā un sadarbības attiecību veidošanā starp dažādās sabiedriskās iekārtas valstīm kļuva Eiropas drošības un sadarbības apspriede Helsinkos, kura pavēra jaunas iespējas mūsu laika centrālā uzdevumā - miera un tautu drošības nostiprināšanā. Apspriedes rezultāti atļāva paplašināt un aktivizēt sadarbību starp Eiropas valstīm ekonomikā, zinātnē, tehnikā, apkārtējās vides aizsardzībā un citās ekonomiskās darbības sfērās.

PSKP XIV kongress, novērtējot Eiropas valstu apspriedes rezultātus, konstatēja lielus panākumus Miera programmas īstenošanā un izvirzīja uzdevumus tālākai cīņai par mieru un starptautisku sadarbību.

Mierīgā līdzaspastāvēšana kā ēkiru cīņas forma

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija ievadīja pasaules attīstību jaunā vēsturiskā posmā. Pasaule sašķēlās dažādās sociāli ekonomiskās sistēmās. Tas izvirzīja jaunu jautājumu par pirmās sociālistiskās valsts attiecībām ar ka-

pitālistisko pasauli. Bija jārod atbilde, kā, atrodoties kapitālistisko valstu ielenkumā, nosargāt un nostiprināt revolucionāros iekerojumus un nodrošināt sociālisma celtniecību.

Jau pirmajos mūsu valsts pastāvēšanas gados V. Leņins pierādīja, ka starp valstīm ar dažādu sabiedrisku iekārtu iespējama un nepieciešama mierīga līdzāspastāvēšana un ekonomiska sadarbība. Sekojot V. Leņina novēlējumiem un izmantojot miermīlīgās ārpolitikas pieredzi, PSKP XXIV kongress izstrādāja Miera programmu, kura tika veiksmīgi īstenota. "Šī programma norādīja reālu ceļu uz "aukstā kara" likvidēšanu un izvirzīja skaidrus uzdevumus cīņā par pāreju no kara briesmām uz mierīgu sadarbību".

Karš sociālisma dabai ir svešs. Jaunās iekārtas nostiprināšana, tās ekonomiskā attīstība, sociālistiskās iekārtas priekšrocību pilnīga izmantošana iespējama tikai miera laika apstākļos. Tādēļ konsekventa cīņa par mieru, par mierīgu līdzāspastāvēšanu ir un paliek sociālisma ārpolitikas centrālais uzdevums.

Pirmajos pēcrevolūcijas gados, kā arī vēlāk, leņinskais mierīgās līdzāspastāvēšanas princips bieži nerada kapitālistisko valstu vadošo aprindu atbalstu. Taču tas neliecina, ka šo principu praktiski nebija iespējams īstenot. Gluži otrādi, starptautiskais imperiālais ilgus gadus loloja cerības likvidēt jauno sociālistisko valsti militārā ceļā. Taču šīs cerības nepiepildījās. Sociālisms nostiprinājās, pārauga vienas valsts robežas un izveidoja pasaules sistēmu, demonstrējot savu dzīvotspēju un nenoliedzamās priekšrocības. Sociālistiskie ekonomiskie sasniegumi pieņēma reāli domājošās kapitālistisko valstu aprindas mainīt savu nostāju. Jau 20. gadu pirmajā pusē Padomju Krievija nodibināja ekonomiskus sakarus ar divdesmit kapitālistiskajām valstīm, noslēdzot vairāk nekā 40 tirdzniecības līgumus.² Saņemto iekārtu un tehnisko pieredzi izmantoja, ceļot jaunas automobiļu un traktoru rūpnīcas, attīstot metalurgiju, ķīmisko rūpniecību, būvējot elektrostacijas un citus svarīgus tautsaimniecības objektus.

Daudzi buržuāziskie vēsturnieki cenšas rūpnieciskās iekārtas ieviešanu PSRS 20. un 30. gados iztēloties par Rietumu "nesavtīgu" ieguldījumu Padomju Savienības industrializācijā. Tas neatbilst īstenībai, jo padomju tauta maksāja par ārvalstu piegādēm pēc augstām cenām, bieži ierobežojot savu patēriņu. Ekonomiskā sadarbība kapitālistiskajām valstīm bija izdevīga, tāpēc, paliekot par nesamierināmiem sociālistiem ienaidniekiem, noteiktas kapitālistu aprindas uzsāka tirdzniecību ar Padomju Savienību. Padomju valsts iepirkumi palīdzēja mazināt smagās 1929.-1933.g. ekonomiskās pārprodukcijas krīzes sekas, nodrošinot daudziem tūkstošiem kapitālistisko valstu strādnieku darbu. Tā, piemēram, Padomju Savienība 1931. gadā iepirka 40 % no visa ASV mašīnu un iekārtas eksporta.³

Otrais pasaules karš pierādīja pirmās sociālistiskās valsts varenību, tās spēju atvairīt imperiālistisko agresiju, likvidēt jebkurus centienus sagraut sociālismu militārā ceļā.

Padomju Savienības militārā sadarbība ar kapitālistiskajām valstīm antifašistiskās koalīcijas ietvaros vēlreiz pierādīja sociālistisko un kapitālistisko valstu sadarbības praktisku iespēju un pozitīvos rezultātus.

Sākot ar 1946. gadu Padomju Savienības bijušie sabiedrotie oīņā pret fašismu uzsāka "auksto karu" ar sociālistiska pasauli. Ekonomiskie sakari krasī sašaurinājās. Tirdzniecību sāka uzskatīt par politisku problēmu un vērtēt to kā sava potenciālā ienaidnieka nostiprināšanās līdzekli. Tika izstrādāta sarežģīta aizliegumu un ierobežojumu sistēma, līdz ar ko divu-trīju gadu laikā Padomju Savienības tirdzniecība ar Rietumeiropas valstīm samazinājās uz pusi, bet ar ASV tika gandrīz pilnīgi pārtraukta.⁴ Šādas politikas rezultāti bija pretēji gaidītajiem. Rietumu valstis uz ilgu laiku zaudēja plašus un arvien augošus noieta tirgus sevai rūpnieciskajai produkcijai, bet cenšanās kavēt Padomju Savienības un citu sociālistisko valstu ekonomisko attīstību cieta neveiksmi. To pie-

rādīja sociālistiskās sistēmas valstu sasniegumi zinātnē un rūpniecības attīstībā, kosmosa pēgūšanā, atomenerģētikas attīstībā un daudzās citās jomās.

Jau 50. gados Rietumeiropas valstis sāka just savas ekonomiskās politikas negatīvās sekas. Augošā rūpniecība prasīja noieta tirgu paplašināšanu. To panāca, pakāpeniski samazinot ierobežojumus rūpniecības preču eksportam uz sociālistiskajām valstīm. Pašreiz to preču saraksts, kuras aizliegts pārdot, samazinājies vairāk nekā desmit reizes.⁵ 60. gados Rietumeiropas valstis un Japāna samazināja ierobežojumus preču importam no sociālistiskajām valstīm, bet šis jautājums pilnīgi nav atrisināts arī vēl tagad.

Tikai ASV valdošās sprindās arī 60. gados konsekventi turpināja pretoties ekonomisko attiecību normalizēšanai ar sociālistiskajām valstīm. Tas neatbilda monopolistisko aprindu interesēm, jo vājināja ASV starptautiskās pozīcijas. Pazīstamais ASV valsts darbinieks Dž. Bolis atzina, ka to, ko sociālistiskās valstis nevar nopirkt Amerikā, tās var nopirkt un pērk Itālijā vai Rietumvācijā.⁶ Noraidījums uzturēt ekonomiskās attiecības ar Padomju Savienību un citām sociālistiskajām valstīm nonāca pretrunā ar ASV nacionālajām interesēm.

70. gados iezīmējās būtisks pavērsiens attiecībās starp dažādās sabiedriskās iekārtas valstīm. Kā tika norādīts PSKP Centrālās Komitejas pārskata referātā "buriski, mūsu acu priekšā pasaule mainās, turklāt mainās uz labo pusi".⁷ Tādēļ svarīgi noskaidrot notiekošā pavērsiena cēloņus, tā apmērus un potenciālās iespējas, kā arī saskatīt šķēršļus un grūtības, kas jāpārvar.

Bziļes izmaiņas spēku samēros un izvietojumā par labu sociālismam izveidoja jaunus apstākļus un radīja jaunas iespējas attiecībās starp sociālistiskajām un kapitālistiskajām valstīm. Tas ir svarīgākais objektīvais faktors, kas nodrošināja pasaules politikas ievirzīšanos miera gultnē, ierobežojot imperiālisma reakcionāros centienus.

Par svarīgāko mūdienu pasaules attīstības virzītāju spēku neapšaubāmi jāuzskata nemitīgs sociālistiskās sistēmas varenības un ietekmes pieaugums, tās ekonomiskā un zinātniski tehniskā potenciāla nostiprināšanās. Šo procesu raksturo sociālistisko valstu rūpnieciskās ražošanas īpatsvara pieaugums pasaulē no 10 % 1937. gadā līdz 20 % 1950. gadā un gandrīz līdz 39 % 1973. gadā.⁸ Laikā no 1950. gada līdz 1975. gadam sociālistiskās valstis kāpinājušas rūpnieciskās produkcijas ražošanu 10,8 reizes, bet ekonomiski attīstītās kapitālistiskās valstis - 3 reizes.⁹

"Neviens objektīvs cilvēks," kā tika uzsvērts PSKP CK pārskata referātā XXV kongresam, - "nevar noliegt, ka sociālisma valstu ietekme uz pasaules notikumu gaitu kļūst arvien spēcīgāka, arvien dziļāka. Un tas lielā mērā nāk par labu cilvēcei kopumā, visiem, kas grib brīvību, vienlīdzību, neatkarību, mieru un progresu".¹⁰

Vispārējās krīzes padziļināšanās sašaurina imperiālisma kundzības ietvarus. Līdz ar to nemitīgi saasinās pretrunas starp imperiālistiskajām valstīm, pieaug starptautiskā konkurence. Cenšoties izrauties no ASV pakļautības, Rietumeiropas valstis un Japāna 50. un 60. gadu gaitā aktīvi attīstīja rūpniecisko ražošanu. Pakāpeniski ražo realizācijas iekšējās iespējas bija izsmeltas un radās nepieciešamība meklēt jaunus noieta tirgus. Šie meklējumi saasināja konkurenci starptautiskajā tirgū. Monopolistiskās aprindas sāka meklēt kontaktus ar sociālistiskās sistēmas valstīm.

Par svarīgu attīstības virzītāju mūsu dienās kļūst zinātniski tehniskā revolūcija. Tās ietekmē pastiprinās ražošanas internacionalizācija. Valstu ekonomiskajā attīstībā arvien svarīgāku nozīmi iegūst ārējie sakari. Tālabu ražotājspēku attīstību var nodrošināt, apvienojot visu valstu centienus, plaši attīstot starptautiskās ekonomiskās attiecības.

Pastāvošā starptautiskā situācija izvirza problēmas, kuru sekmīgā atrisināšanā ir ieinteresētas visas valstis un tautas. Kā pirmo jāmin grupošanās ierobežošanu un atom-

kara draudu mazināšanu, kā arī jauna pasaules kara izcelšanās iespēju novēršanu. "Viens no galvenajiem PSKP CK un Padomju valdības ārpolitiskās darbības virzieniem ir un paliek - kā to arī prasa Miera programma - cīņa par drudzainās bruņošanās izbeigšanu, par atbruņošanos".¹¹

Zinātniski tehniskais progress izvirza vairākas planetāras problēmas, kuru risināšanā jāapvieno vairāku vai pat visu pasaules valstu centieni. Pie tām pieder kosmosā un Pasaules okeāna pētīšana un apgūšana, apkārtējās vides aizsardzība, starpvalstu energosistēmu izveidošana, partikas un saistīdus problēmas risināšana un daudzas citas. Istenojot kopējos uzdevumus, veidojas kontakti, nostiprinās starptautiskā sadarbība, tuvinās atsevišķu valstu savstarpējās intereses.

Ekonomiskā un zinātniski tehniskā sadarbība, kopēju problēmu risināšana kļūst par mūsdienu neatvairāmu prasību. Vienlaikus zinātnes un tehnikas progress paliek par galveno divu sistēmu cīņas lauku. Sociālisms gūst uzvaru pār kapitālismu, mierīgas ekonomiskās sacensības gaitā attīstoties sadarbībai un savstarpējiem sakariem, istenojot mierīgas līdzaspastāvēšanas principus attiecībās starp valstīm.

Divu sistēmu valstu sadarbības attīstība prasa novērtēt notiekošo pāversmienu mierīgas līdzaspastāvēšanas gultnē. Var rasties nepareizs priekšstats, ka mierīgas līdzaspastāvēšanas principu ieviešana pretēju sabiedrisko iekārtu valstu attiecībās nozīmē pretrunu mazināšanos starp tām, šķiru cīņas atslābumu starp kapitālismu un sociālismu.

Mierīga līdzaspastāvēšana nenovērs pretrunu starp kapitālismu un sociālismu - mūsu laikmeta galveno pretrunu. Sociālistisko valstu attiecībās ar kapitālistiskās sistēmas valstīm veidojas pretrunīgi, jo šķiru cīņa ekonomikā, politikā un ideoloģijā ir neizbēgama. Šīs cīņas pamatā ir pretēji mērķi, nesamierināms pasaules uzskats. Tādēļ dažādas sabiedrisko iekārtu valstu sadarbībai parvas ne tikai arvien plašākas iespājas, bet veidojas arī

nopietnas grūtības, dažreiz grūti pārverāmi šķēršļi.

Divu sistēmu šķiru cīņas būtība izpaužas ekonomiskajā sacensībā, kurā sociālistiskā saimniecības sistēma pierāda spējas izmantot zinātnes un tehnikas progressa rezultātus visas sabiedrības labā, nemītīgi attīstot un pilnveidojot sabiedrības ražotājspēkus.

Divu pasaules sistēmu cīņa ir vēsturiski neizbēgama un tādēļ mūsdienu svarīgākais jautājums ir jautājums par to, kādās formās šī cīņa noritēs.

Kā rāda vēsturiskā pieredze, tā var veidoties militārās sadursmēs, aktīvas bruņošanās, asu un bīstamu konfliktu apstākļos. Ir iespējams arī cits ceļš: valstu mierīgā līdzāspastāvēšana, kad pretēju ideologiju cīņa un ekonomiskā sacensība dažādās jomās tiek savienota ar plašu sadarbību, bet neizbēgamās domstarpības atrisina pārrunu ceļā. Cīņas formu izvēlei ir svarīga nozīme. Pasaules tautām tā var nozīmēt karu vai mieru, milzīgu materiālo vērtību nevajadzīgu izšķiešanu bruņošanai un kara konfliktiem, vai arī mierīgu sadarbību un sacensību, kas izdevīga visām valstīm.

Izmantojot starptautisko sadarbību sociālistiska pozīciju nostiprināšanā, nedrīkst aizmirst, ka ideoloģijā mierīgā līdzāspastāvēšana nav iespējama. Starptautiskā saspīlējuma mazināšana saglabā pretstatu starp divām sabiedriskām sistēmām. Galvenā mūsdienu pretruna ir un paliek pretruna starp kapitālismu un sociālismu, un to var novērst, tikai uzvarot sociālistiskai revolūcijai visā pasaulē.

Pozitīvās pārmaiņas pasaulē iepriecina progresīvi noskaņotās aprindas. Taču reāli novērtējot starptautisko situāciju, redzam, ka reakcionārie spēki nedomā atkāpjas. Kapitālistiskajā pasaulē aktivizējas uzstāšanās pret saspīlējuma mazināšanu, ekonomisko, zinātnisko, tehnisko un kultūras sakaru nostiprināšanu starp valstīm, neatkarīgi no to sociāli ekonomiskās iekārtas. "Aukstā kara" piekritēji turpina atbalstīt tālāku bruņošanos, revolucionārās un atbrīvošanās kustības militāru apspie-

šanu, cenšas izraisīt un uzturēt saspīlējumu starp valstīm. Tas nopietni traucē mierīgu līdzāspastāvēšanu un prasa pasaules mieru mīlošo spēku aktīvu pretsparu.

PSKP XXV kongress, novērtējot starptautisko situāciju, izvirzīja virkni aktuālu uzdevumu, kas prasa atrisinājumu tālākā cīņā par mieru, tautu brīvību un neatkarību. Jāpieaug sociālistisko valstu kopīgam ieguldījumam miera nostiprināšanā, attīstot vispusīgo sadarbību un stiprinot brālīgo valstu vienotību. Jāturpina cīņa par bruņošanās izbeigšanu un pāreju uz atbruņošanos. Jāpavieno mieru mīlošo spēku pūles esošo kara pārākļu likvidēšanai. Jāsekmē starptautiskā saspīlējuma atslābuma padziļināšanās. Jācenšas nosiegt vispasaules līgumu par spēka nelietošanu starptautiskajās attiecībās. Šo uzdevumu risināšana kļūst par PSKP XXIV kongresā pieņemtās Miera programmas neatņemamu turpinājumu un attīstību, sekmejot tālāku cīņu par mieru un starptautisku sadarbību, par tautu brīvību un neatkarību.¹²

Starptautiskās ekonomiskās sadarbības jauns posms

Viens no svarīgākajiem procesiem, kas noris pasaulē, ir mierīgās līdzāspastāvēšanas principa ieviešana praktiskajās attiecībās, starp divu sistēmu valstīm. Pēdējos gados tas izpaužas virknē divpusēju vienošanos. Nodibinātie kontakti aptver svarīgu jautājumu kompleksu, kura sekmīgā risināšanā ir ieinteresētas abas puses.

Šodien attiecības starp divu sistēmu valstīm attīstās vairākos virzienos. Arvien vairāk jūtama politiskā klimata vispārēja uzlabošanās. Šī procesa pamatā ir ceļšanās strīdīgos jautājumus atrisināt pārrunu ceļā, meklēt kopēju interešu saskeres punktus, sadarboties visdažādākajās jomās.

Visā pēckara periodā starptautisko situāciju ietekmēja divu spēcīgāko valstu - ASV un PSRS - politika un savstarpējās attiecības. Regulāru kontaktu nostiprināšanās starp šīm valstīm sekmē pozitīvās pārmaiņas pasaulē.

Kaut gan Padomju Savienība un Amerikas Savienotās Valstis pieder pie dažādas sabiedriskās iekārtas, tomēr starp tām pastāv kopēju interešu saskares punkti. Svarīgākais no tiem ir bruņošanās ierobežošana un atomkara draudu novēršana.

Šie jautājumi tika apspriesti Maskavā, 1972. gada maijā, pārrunās starp abu valstu vadītājiem. Parakstītie nolīgumi lika pamatus tālākai savstarpējo attiecību uzlabošanai. Nākamais solis tika sperts 1973. gada jūnijā, kad notika otrā tikšanās visaugstākajā līmenī ASV. Deviņu jaunu nolīgumu parakstīšana nostiprināja un paplašināja pirmās tikšanās panākumus.¹³

Pozitīvas izmaiņas starptautiskajā dzīvē ietekmēja Padomju Savienības un Francijas attiecības. Jaunajos apstākļos Francijas valdība pirmā veica konkrētus pasākumus, īstenojot mierīgās līdzaspastāvēšanas principu. Parakstītie dokumenti fiksēja šo principu kā starptautisko attiecību pamatnormu. Pozitīvie kontakti turpina attīstīties. Par to liecina regulāras tikšanās starp abu valstu vadītājiem.

Padomju Savienības un citu sociālistisko valstu centieni īstenot mierīgas līdzaspastāvēšanas principu praksē izpaužas arī attiecībās ar Vēcijas Federatīvo Republiku. Parakstītie nolīgumi sekmē saspīlējuma mazināšanos Eiropā. Plaša sadarbība raksturo PSRS attiecības ar Somiju. Tās pamatā ir vairākos gadu desmitos izveidojušās stabilas tradīcijas. Padomju Savienība attīsta savetarpēji izdevīgus kontaktus ar Itāliju, Austriju, Skandināvijas valstīm un daudzām citām. Ar šīm valstīm pastāv vienošanās par sistemātiskiem kontaktiem dažādos līmeņos. Visiem parakstītajiem dokumentiem ir viena ļoti svarīga iezīme: mierīgās līdzaspastāvēšanas princips ir kļuvis par pamatprincipu līgumattiecībās ar kapitālistiskajām valstīm.

Analizējot Miera programmas īstenošanas gaitu, PSKP XXV kongress atzina: "Galvenais mūsu politikā attiecībā pret kapitālistiskajām valstīm bijusi un paliek oņa par mierīgas līdzaspastāvēšanas principu uzvaru, par stingru

miera, par jauna pasaulē kara izcelšanās briesmu nozīmīšanu un perspektīvā - to novēršanu. Var konstatēt, ka pēdējos piecos gados izdevies panākt ievērojamu progresu šajā virzienā.¹⁴

Sociālistisko valstu ekonomiskā sadarbība ar attīstītām kapitālistiskajām valstīm atspoguļo radošas internacionalizācijas un starptautiskās specializācijas un kooperācijas procesu pasaulē mērogā. Tas ļauj ekonomiskajās attiecībās balstīties uz ilgtermiņa nolīgumiem, nodrošinot kontaktu stabilitāti un to paplašināšanos. Šādos nolīgumos Padomju Savienība uz desmit gadiem ir nosīgusi ar Somiju, Itāliju, Franciju, VFR un Austriju. Rezultātā attiecības starp valstīm kļūst arvien daudzveidīgākas un aptver daudzas svarīgas tautsaimniecības jomas.

Ekonomiskās attiecības starp dažādās sociāliskās iekārtas valstīm veidojas vairākos virzienos.

1. Par tradicionālo saimnieciskās darbības veidu joprojām paliek starptautiskā tirdzniecība. Attīstās ilgtermiņa tirdznieciskie sakari, kas paredz preču kompleksu piegādi un iekārtu montāžu, balstoties uz savstarpēju kredītu.

2. Paplašinās daudzpusīga ekonomiska, tehniska un rūpnieciska sadarbība. Ekonomisko kontaktu paauktē tiek likta starptautiskā darba dalīšana. Attīstās ražotāņu un zinātniski tehnisko pētījumu kooperācija.

3. Pēdējos gados ir izvirzījušas vairākas pasaules mērogā nozīmīgas problēmas, kuru atrisināšanai nepieciešams koncentrēt zinātniskos pētījumus un līdzekļu izmantošanu. Dažas no šīm problēmām ir jau guvušas zinātnisku noformējumu, citas tiek apspriestas dažādos līmeņos.

Apskatīsim galvenos sadarbības virzienus sīkāk.

Jau 50. gados Rietumeiropa sāka tirdznieciski tuvināties sociālistiskās sistēmas valstīm, atceļot daudzus ierobežojumus eksportējamām precēm un mīkstinot kredītēšanu. Pārreiz SĀPT un Rietumeiropas valstu tirdzniecību regulē vairāk nekā 90 ilgtermiņa vienošanās. Sociālistisko valstu ekonomiskā attīstība paplašina eksporta iespē-

jas uz ārvalstīm un vienlaikus palielina pieprasījumu pēc importējamām precēm. Tādēļ tirdzniecība starp EĀFP valstīm un Rietumeiropu ir viens no dinamiskākajiem pasaules tirdzniecības sektoriem. Preču apgrozība pieauga 1971. gadā par 9 %; 1972. gadā par 16 %; 1973. gadā par 37 % un 1974. gadā par 44 %. Arvien plašāk praktizē stabilu ilgtermiņa tirdzniecisko līgumu noslēgšanu, ekonomiskās sadarbības plānošanu un programmēšanu.¹⁵

Viena no pirmajām tirdzniecību ar PSRS sāka Francija. Kopš 1957. gada abām valstīm pastāv ilgtermiņa kontakti. Tā rezultātā tirdzniecības apjoms palielinājies vairāk nekā 20 reizes, proti, no 34,6 miljoniem rubļu 1953. gadā līdz 900 miljoniem rubļu 1974. gadā.¹⁶

Hezamu vietu savstarpējā preču apmaiņā sāk ieņemt darbagaldu un iekārtas iepirkums. Francijā iepirkto iekārtu izmanto mūsu valsts ķīmijas, naftas apstrādes, automobiļu ražošanas, pārtikas preču uzņēmumi. Savukārt vismaz 120 franču uzņēmumi izmanto PSRS iepirkto rūpniecisko iekārtu.

70. gados tirdznieciskos sakarus ar PSRS ļoti aktivizējusi Vācijas Federatīvā Republika. Lūzums sakās 1970. gadā, kad tika parakstīts Maskavas līgums, kas būtiski pārveidoja abu valstu attiecības. Īstenojot līguma principus, 1972. gada vasarā parakstīja ilgtermiņa vienošanos par tirdzniecību un ekonomisko sadarbību. VFR valdība uzņēmās atvieglot preču importu no Padomju Savienības. Pešreiz šie atvieglojumi attiecas uz 91 % no importējamām precēm. Kopš 1973. gada VFR izvirzījusies pirmajā vietā starp tām kapitālistiskajām valstīm, kas tiegojas ar Padomju Savienību. PSRS preču apgrozības apjoms ar VFR pieaudzis pēdējās piecos gados trīs reizes.¹⁷

Veidojas jaunas eksporta formas no Padomju Savienības. Pavisam nesen tika organizētas padomju un Rietumvācijas biedrības, kas pārzina poligrāfijas iekārtu un pārtikas produktu importu.

Pēdējo gadu tendences ir skārušas arī attiecības starp PSRS un Japānu. Ievērojot spēku samēru izmaiņas pa-

saulē, Japānas valdošās aprindas sapratušas, ka to starptautisko un ekonomisko pozīciju nostiprināšana ir atkarīga no kontaktu attīstības ar Padomju Savienību. Uzņemtais kurss ļāva sākt realizēt vairākus ilgtermiņa ekonomiskās sadarbības projektus, kas stipri paplašināja tirdznieciskos sakarus starp šīm valstīm. Tirdzniecības apjoms pieauga no 15,4 miljoniem rubļu 1957. gadā līdz 316 miljoniem rubļu 1972. gadā. Tagad Japāna ieņem otro vietu to kapitālistisko valstu vidū, ar kurām PSRS uztur tirdznieciskās attiecības.¹⁸

Pelnītu atzinību Japāna ieguvuši Padomju Savienībā ražotie darbagaldi un cita iekārta. Firma "Tokyo boeki" organizējusi no PSRS un citām sociālistiskajām valstīm importējamās ražošanas iekārtas realizācijas centru, uzņemoties tās turpmāku tehnisku apkalpi.

ASV sociālistiskās sistēmas valstīm ekonomiski sāka tuvināties pēdējā. Visā pēckara periodā ASV un PSRS tirdznieciskās attiecības raksturoja neliels tirdzniecības apjoms, ļoti šaura preču nomenklatūra un diskriminējoši noteikumi.

Preču apgrozība starp PSRS un ASV (miljonus rubļu)¹⁹

1946.	1950.	1960.	1970.	1972.	1973.	1974.
303,9	50,4	76,1	160,9	537,8	1161	742

Kaut gan tabulas dati liecina par noteiktu progresu, tomēr tirdzniecības apjoms ilgu laiku palika neliels. Vēl 1971. gadā PSRS ārējā tirdzniecībā ASV īpatsvars bija apmēram 0,7 %, bet PSRS īpatsvars ASV ārējā tirdzniecībā apmēram 0,2 %. Šāds stāvoklis neapmierināja ASV monopolistiskās aprindas, jo Rietumeiropas valstīm preču apgrozības apjoms ar sociālistiskajām valstīm ir vairāk nekā 30 reizes lielāks salīdzinājumā ar ASV.²⁰

Jaunu posmu padomju un amerikāņu attiecībās iezīmēja pārrunas vienaugstākajā līmenī. Tajās tika atzītas iespējas nostiprināt savstarpēji izdevīgus saimnieciskus sake-

rus starp PSRS un ASV. Parakstīto nolīgumu īstenošanai izveidoja komisiju, lai izstrādātu konkrētus pasākumus, kas atvieglotu tirdznieciskos sakarus.

1972. gadā Vašingtonā abu valstu vadītāji parakstīja plašu tirdzniecisko vienošanos uz trijiem gadiem, paredzot, ka laikā no 1973. līdz 1975. gadam preču maiņas apjoms pieaugs līdz 2-3 miljardiem rubļu.

Šodien ASV ir kļuvušas par vienu no galvenajiem Padomju Savienības tirdzniecības partneriem. Pakāpeniski veidojas tirdznieciski ekonomiskās sadarbības mehānisms. 1973. gadā tika izveidota padomju un amerikāņu tirdznieciski ekonomiskā padome. Šī organizācija apvieno 175 amerikāņu firmu pārstāvjus un 113 padomju organizācijas. Padome sekmēs tirdzniecisko un ekonomisko sadarbību, stiprinās zinātnes un tehnikas sakarus, palīdzēs nodibināt kontaktus, sniegs nepieciešamo informāciju.²¹ Vašingtonā darbojas PSRS tirdznieciskā pārstāvniecība, bet Maskavā - ASV komerciālais birojs. Lavas pārstāvniecības Maskavā organizējušas trīs lielas ASV bankas ("Chase Manhattan Bank", "Bank of America", "First National City Bank") un 15 rūpnieciskās firmas, tai skaitā "General Electric", "Occidental Petroleum" u.c.²² Savukārt Ņujorkā darbojas speciāla padomju komisija kontaktu nodibināšanai ar amerikāņu firmām.

Sekmīga PSRS un ASV tirdzniecības attīstība izraisīja reakcionāro spēku asu pretestību. Rezultātā 1974. gadā ASV kongress apstiprināja likumu par tirdzniecību, kas saglabāja ierobežojumus ekonomiskajās attiecībās ar PSRS. Jaunais likums kļuva par būtisku šķērslī tālākā ekonomisko kontaktu attīstībā. Rezultātā par galveno zaudētāju kļuva ASV. Pēc finanšu ministra novērtējuma Savienotās Valstis pazaudēja kontraktus par 1,6 miljardiem rubļu laikā no 1975. gada sākuma, jo diskriminācijas dēļ tos nodeva Rietumeiropas un Japānas firmām.²³

Kā tika norādīts PSKP CK pārskats referātā XXV kongresam, desmitajā piecgadē paredzēts ievērojami (par 30-35 %) palielināt ārējo tirdzniecības apgrozījumu. Svarī-

ga vieta tiek ierādīta ārējās tirdzniecības efektivitātes paaugstināšanai, tās struktūras un bilances uzlabošanai. Tiek paredzēts PSRS eksportā būtiski palielināt apstrādājamo rūpniecības produkcijas īpatsvaru.²⁴

Laika posmā, kas pagājis, īstenojot Eiropas valstu apspriedes rezultātus un PSKP XXIV kongresa lēmumus, Padomju Savienība parakstīja virkni ilgtermiņa vienošanos par ekonomisko, rūpniecisko un zinātniski tehnisko sadarbību ar Dāniju, Itāliju, Norvēģiju, Islandi un dažām citām valstīm. Rezultātā PSRS ārējās tirdzniecības trešo daļu veido preču apgrozība ar rūpnieciski attīstītām kapitālistiskajām valstīm. Zīmīgi, ka tikai viena gada laikā, proti, 1975. gadā, šo valstu un PSRS preču apgrozība pieauga gandrīz par 30 % un sastādīja 15,8 miljardus rubļu (1970. gadā tā sastādīja tikai 4,7 miljardus rubļu).²⁵

PSKP XV kongress apstiprināja partijas kursu uz ārējo ekonomisko sakaru attīstīšanu un padziļināšanu. Jāattīsta šo sakaru jaunas formas, kuras pārsniegtu parastās tirdzniecības ietvarus, paplašinātu mūsu valsts iespējas un dotu vislielāko efektu.

Saimnieciskajos sakaros ar kapitālistiskajām valstīm svarīgu nozīmi iegūst savstarpēji izdevīgi ilgtermiņa līgumi, kompleksā ekonomiskā, tehniskā un rūpnieciskā sadarbība. Arvien aktīvāk izmanto tādas efektīvas sadarbības formas, kā ekonomisko kooperāšanos, kopēju zinātnes un tehnikas problēmu risināšanu, savstarpēju kreditāšanu. Saimniecisko sakaru nostiprināšanās atbilst mūsdienu zinātnes un tehnikas progress prasībām un sabiedriskās darba dalīšanas padziļināšanai starp pasaules valstīm.

Padomju Savienības pirmie nolīgumi ar Franciju, Somiju un Itāliju par ekonomisko un zinātniski tehnisko sadarbību aizsāka attiecinātu kontaktu nodibināšanu praktiski ar visām Rietumeiropas valstīm. Noslēgto ilgtermiņa nolīgumu skaits pašreiz pārsniedz simtu.

Ekonomisko kontaktu praksē izveidojušās vairākas vienošanās formas. Pēdējos gados valstu vadītāju tikšanās gaitā ir parakstīti daudzi nolīgumi par sadarbību visde-

zādākajās jomās. Izveidotas komisijas, piemēram, "lielā komisija" (PSRS-Francijs), jauktā padomju un lietuvācījes komisija, PSRS un ASV savstarpējā komisija u.c. Šo komisiju darba grupām uzdots izpētīt ekonomiskās sadarbības praktiskās iespējas.

Pēc savstarpējām konsultācijām tika noslēgti vairāki nolīgumi par sadarbību rūpniecības uzņēmumu un veselu kompleksu projektēšanā un celtniecībā. Tā, Francijas nacionālā firma "Renault" aktīvi piedalās mūsu valsts automobiļu uzņēmumu modernizācijā un Kamus automobiļu rūpniecības celtniecībā. Savukārt Padomju Savienība piedalās liela metalurgiska kombināta būvē Francijā, piegādājot iekārtu un tehnisko dokumentāciju. Tuvākajos gados Kizsā uzceļ lielu mašīnbūvniecības uzņēmumu, kur paredzēts uzstādīt Padomju Savienībā ražotus automātiskos darbāgalus.²⁴

Amerikāņu firmas ir iesaistījušās lielu rūpniecības objektu celtniecībā mūsu zemē. Ar Dvindella-Dreslera firmu noslēgts kontrakts par iekārtas piegādi un tehnisko sadarbību metāllietuves celtniecībā Kamus automobiļu rūpniecības vajadzībām. Ar firmu "Caterpillar" parakstīta vienošanās par liela diametra gāzes vadu ieguldīšanas iekārtas piegādi.

Vairākas amerikāņu firmas ar attiecīgām padomju organizācijām noslēgušas vienošanās par sadarbību zinātnē un tehnikā. Kompānija "Occidental Petroleum" parakstījusi darījumu ar PSRS Ministru Padomes zinātnes un tehnikas komiteju par sadarbību naftas un gāzes ieguvē un pārstrādē, mākslīgā mēslojuma un ķīmikāliju ražošanā, metālapstrādes nozarēs, tirdzniecības centra un viesnīcas projektēšanā. Zinātnes un tehnikas jomā ar Padomju Savienību sadarbojas arī tādas kompānijas kā "General Electric", "Westinghouse Electric" u.c.

Mūsu valsts saimnieciskās organizācijas paplašina ekonomiskos sakarus ar daudzām citu valstu firmām. Sekmīgi attīstās sadarbība ar "Fiat" koncernu automobiļu ražošanas kompleksa celtniecībā Toljati. Analoga vienošanās pastāv starp "FIAT" firmu un Polijas Ārējās tirdzniecības

organizācijām. Itālijas, Rietumvācijas un Francijas firmas kopā ar Padomju Savienību piedalās 5 tūkstoši kilometru garā Eiropas gāzes vada būvē. Panākta vienošanās par angļu firmu piedalīšanos divu lielu naftas ķīmijas uzņēmumu izveidošanā mūsu valstī. Japāņu firmas piedalās ostas būvē Tālo Austrumu piekrastē un naftas un gāzes atradņu pētīšanā Sahālinas rajonā.²⁵

Pakāpeniski veidojas jauna, efektīvāka kooperēšanās forma - kompensācijas nolīgumi. Noslēdzot šādus nolīgumus, paredz rūpniecisko uzņēmumu izveidošanu PSRS sadarbībā ar ārzemju firmām, saņemot kredītus, iekārtas, licences. Saņemtos kredītus sedz ar daļu no produkcijas, ko ražo šajos rūpniecības uzņēmumos. Piezīram, vairākas franču firmas piegādā iekārtu Ustjūlmskas papīra un celulozes kombinātam. Kā kompensāciju Francija saņems kombināta ražoto celulozi. Rietumeiropas presē atzinību izpelnījās projekts par elektrostaciju kopēju celtniecību PSRS teritorijā, ievērojot to, ka tas elektroenerģiju piegādās VFR.

Paplašinoties ekonomiskajiem kontaktiem, izvirzās jautājums par veicamo pasākumu finansēšanu. Noslēgtie darījumi balstās uz ilgtermiņa (10-15 gadu) kredītiem, kurus mūsu valstij piešķir Francijas, Itālijas, Anglijas, Austrijas un citu valstu bankas. Pēc PSRS un ASV vadītāju tikšanās sāka atjaunoties kredīta attiecības starp abām valstīm. ASV kā galvenais kredītētājs PSRS pārstāv Eksporta un importa banka kopā ar vairākām komercbankām. Rodrošinot Japāņu firmu piedalīšanos Tālo Austrumu dabas bagātību apgūšanā, Japānas valsts eksporta un importa banka piešķīra Padomju Savienībai ilgtermiņa kredītu 1.050 miljonu dolāru apmērā.²⁶

Zinātnes un tehnikas progress izvirza problēmas, kas ir vienlīdz svarīgas daudzām vai pat visām pasaules valstīm un kuru risināšana prasa apvienot dažādu valstu zinātnieku pētījumus un koncentrēt līdzekļu izmantošanu.

Ir paredzēts dažas no šīm problēmām risināt PSRS un ASV kopīgi. Jaun parakstīti nolīgumi par sadarbību apkārtējās vides aizsardzībā, kosmiskās telpas pētīšanā un iz-

mantošanā miera nolūkos, medicīnas zinātnē un veselības aizsardzībā. 1973. gadā tika parakstīti četri jauni dokumenti: vienošanās par sadarbību lauksaimniecībā, Pasaules okeāna pētīšanā, transportā un atomenerģijas izmantošanā miera vajadzībām.

Lei šīs vienošanās īstenotu dzīvē, organizēja padomju un amerikāņu komisiju zinātnes un tehnikas jautājumos, kura veido darba grupas atsevišķu problēmu risināšanai. Komisija noteica sešus nozīmīgākos sadarbības virzienus koncentrētai līdzekļu izmantošanai. Par vienu no svarīgākajām problēmām tiek uzskatīta energoresursu racionāla izmantošana. Šajā jomā abu valstu zinātnieki un prakse guvusi lielus panākumus.

Par speciālas vienošanās objektu kļuva lauksaimniecības attīstības jautājumi. Paredzēts veikt pētījumus augu selekcijā, lopkopības produktivitātes kāpināšanā, ražošanas mehanizācijā u.c.

Visa cilvēce ir ieinteresēta Pasaules okeānu izmantot miera vajadzībām. Šinī jomā kontakti starp abu valstu zinātniekiem bija izveidojušies jau iepriekšējos gados. Šos kontaktus paplašināja un vēl vairāk nostiprināja vienošanās par Pasaules okeāna pētīšanu un racionālu izmantošanu visu tautu interesēs.

Konkretizējot sadarbību medicīnas zinātnē un veselības aizsardzībā starp PSRS un ASV, abu valstu vecitāju trešās tikšanās gaitā parakstīts nolīgums par sadarbību zinātniskajos pētījumos, kas saistīti ar mākslīgas sirus izveidošanu. Vienlaikus apsprieda tālākās sadarbības perspektīvas kosmosa izpētē, apkārtējās vides aizsardzībā.

Starptautisko attiecību uzlabošana izvirza jautājumu par jaunās situācijas dzīvotspēju, par izveidoto kontaktu un noslēgto vienošanos stabilitāti. Uz šo jautājumu var rast atbildi, pareizi novērtējot divu pretēju sistēmu valstu sadarbības ceļojus. Tie galvenokārt meklējami ilgstošās objektīvās pasaules attīstības tendencēs. Tas ļauj apgalvot, ka panāktajai attiecību normalizācijai ir stabila bāze - tāpat arī nākotnē. Tālākās sadarbības perspektīvas ir atkarīgas no dažādu valstu kopējo interešu apjoma un rakstura. Pēdējo gadu valstu intereses šāvinājumi cenšas-

nās likvidēt atomkara draudus, ierobežot bruņošanos, nostiprināt sakarus ekonomikas, zinātnes, tehnikas un kultūras jomā. Savstarpējie kontakti galvenokārt aptver svarīgākos jautājumus, kuru atrisināšanā ir ieinteresētas visas valstis un tautas. Tas ļauj apgalvot, ka tālāki sadarbībai paveras plašas perspektīvas.

Kapitālistisko valstu monopolistiskās aprindās arvien biežāk appliecina, ka ir ieinteresētas šos kontaktus stabilizēt. Tiek izstrādāti praktiski ieteikumi ekonomisko attiecību paplašināšanai ar sociālistiskajām valstīm. Par svarīgāko uzskata sadarbību veidošanā visdažādāko saimniecisko kontaktu formā, sākot ar ilgtermiņa vienošanos par izejvielu piegādi un beidzot ar savstarpēju specializāciju. Liela vērība tiek veltīta sadarbībai zinātnē un tehnikā, savstarpējai patentu apmaiņai, tehniskā personāla apmaiņai, zinātnisko pētījumu kopējai organizācijai. Tiek izvirzīta prasība izveidot kopēju noieta sistēmu ražojamo preču realizācijai citu valstu tirgos.

Novērtējot sasniegtos rezultātus mierīgās līdzāspastāvēšanas principa īstenošanā, nedrīkst aizmirst šī procesa pretrunīgo raksturu. Prakse rāda, ka starptautisko vienošanos parakstīšana un praktiskā realizācija bieži nenozīmē vienu un to pašu. Iemesli var būt dažādi. Vispirms jāievēro, ka starp dažādās sabiedriskās iekārtas valstīm saglabājas objektīvas pretrunas. Reakcionāras imperālistisko valstu aprindās dara visu, lai šīs pretrunas kļūtu par nepārvaramu šķērslī kontaktu nodibināšanā un tālākā attīstībā. Kapitālistiskajā pasaulē aktivizējas spēki, kas uzstājas pret saspīlējuma mazināšanu, ekonomisko, zinātniski tehnisko un kultūras kontaktu paplašināšanu. Ar nožēlu jāatzīst, ka šie reakcionārie spēki vēl gūst panākumus. To pierāda augsto bruņošanās tempu un izdevumu saglabāšanās, cenšanās militārā ceļā apspiest revolucionāro un atbrīvošanās kustību, vēršanās pret sociālistisko sistēmu. Tāpēc jāievēro, ka Miera programmas īstenošanai dažādās sabiedriskās iekārtas valstu attiecībās ir gan plašas iespējas, gan arī nopietnas grūtības.

Divu sabiedrisko sistēmu sacensības iznākumu nosaka sociālistisko valstu saimnieciskie sasniegumi, sociālās un

nacionālās atbrīvošanās spēku aktivizācija, sociālistisko valstu aktīva ārpolitika, kas rod atbalstu visā pasaulē.

Izmantotā literatūra un avoti

1. PSKP XXV kongresa materiāli. Rīga, "Liesma", 1976, 18. lpp.
2. Шмелёв Н. Новые горизонты экономических связей. - "МЭ и МО", 1973, № 1, с. 4.
3. Turpat, 5. lpp.
4. Turpat, 6. lpp.
5. Turpat, 7. lpp.
6. Turpat, 9. lpp.
7. PSKP XXV kongresa materiāli. Rīga, "Liesma", 1976, 3. lpp.
8. Дудинский И. Социалистическая интеграция и общеевропейское сотрудничество. - "МЭ и МО", 1973, № 9, с. 4.
9. Turpat, 1976, № 2, с. 2.
10. PSKP XXV kongresa materiāli. Rīga, "Liesma", 1976, 6. lpp.
11. Turpat, 24. lpp.
12. Turpat, 28.-30. lpp.
13. Turpat, 17.-18. lpp.
14. "За рубежом", 1976, № 8, с. 9.
15. Ветров А. Экономическое сотрудничество СССР и Франции. - "МЭ и МО", 1973, № 11, с. 30; Локшин Л. Перспективы экономического сотрудничества СССР и США. - "Международная жизнь", 1975, № 4, с. 22.
16. "Правда", 1976, 22. II.
17. Петров Д. Япония в поисках нового курса. - "МЭ и МО", 1973, № 9, с. 28.
18. Юлин В. А. СССР и США: горизонты делового сотрудничества. М., "Знание", 1975, с. 29.
19. Капелинский Ю. Перспективы советско-американских экономических отношений. - "МЭ и МО", 1973, № 8, с. 15. Кузнецов Г. Когда покупают заводы. - "За рубежом", 1976, № 4, с. 12.
20. Ситников Б. П. В интересах советско-американской торговли. - "США: экономика, политика, идеология", - 1975, № 7, с. 93.
21. Юлин В. А. СССР и США: горизонты делового сотрудничества. М., "Знание", 1975, с. 24.
22. PSKP XXV kongresa materiāli. Rīga, "Liesma", 1976, 63.-66. lpp.
23. Кузнецов Г. Когда покупают заводы. - "За рубежом", 1976, № 4, с. 12.
24. Шмелёв Н. Новые горизонты экономических связей. - "МЭ и МО", 1973, № 1, с. 12.

25. Астров В. Магистральные разрядки и мирного осуществления. - "МЭ и МО", 1976, № 9, с. II.
26. Ходов Л. Об одном из аспектов экономических связей между странами двух мировых систем. - "Вопросы экономики", 1970, № 12, с. 124.
Шмелев Н. Новые горизонты экономических связей. - "МЭ и МО", 1973, № 1, с. II.
27. "Известия", 1974, 24. IV.

А. ГОЛЬДАН,
доцент кафедры
марксизма-ленинизма
ЛГК им. Язела Витола

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-МОНОПОЛИСТИЧЕСКОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ШВЕЦИИ

XXV съезд КПСС в качестве одной из важнейших задач, стоящих перед советской экономической наукой, указал на необходимость дальнейшего глубокого изучения процессов и закономерностей развития современного мирового капиталистического хозяйства.

Особое место в исследовании проблем современного капитализма занимает анализ развития государственно-монополистического капитализма (ГМК).

Настоящая работа посвящена анализу некоторых особенностей развития ГМК на примере крупнейшей скандинавской страны—Швеции. При этом автор ограничил рамки своего исследования, главным образом, рассмотрением одной из форм проявления ГМК — роста государственно-монополистической собственности.

Особый интерес изучения данного вопроса на примере Швеции обусловлен тем, что роль государственно-монополистической собственности в экономике этой скандинавской страны типична и для других небольших развитых капиталистических государств Европы, например, для Австрии, Дании, Норвегии, Швейцарии и других.

В системе современного мирового хозяйства Скандинавия по своим основным экономическим показателям выступает как один из наиболее развитых районов капиталистического мира. Хотя доля ее населения по отношению к мировому уменьшается из года в год, удельный вес региона в мировом промышленном производстве, торговле и судоходстве увеличивается. 0,5% населения земного шара, проживающего на Севере Европы, представляет почти 2% его промышленного производства, свыше 5% мировой торговли и 20% торгового флота. По отдельным видам продукции скандинавские страны играют еще большую роль, а нередко и определяющую роль в мировом производстве и экспорте, в первую очередь по товарам целлюлозно-бумаж-

ной промышленности, цветной и черной металлургии, судостроения, определенных отраслей машиностроения и химии.

Беспорное лидерство по общему уровню своего экономического развития среди северных стран занимает Швеция. На ее долю приходится более 40% общей суммы валового национального продукта рассматриваемого района.

Можно лишь в общих чертах отметить некоторые факторы, способствовавшие значительному превосходству в уровне экономического развития Швеции. К ним относятся: благоприятные исторические условия - свыше 160 лет мира, богатые естественные ресурсы, выгодное географическое положение в сочетании с первоклассным торговым флотом.

Сравнительно высокий уровень экономического развития Швеции кое-кто на Западе пытается представить как доказательство "шведской исключительности". Особенно усердствуют в этом направлении лидеры Социалистического интернационала и их шведские единомышленники, которые до недавнего времени утверждали, что капитализм в Швеции якобы "исчез", "растворился" в более высоко организованном общественном строе, основанном на принципах "демократического социализма". Общество, в котором уже ликвидированы классовые противоречия и воцарилось единство интересов рабочих и капиталистов, в Швеции, по их мнению, уже создано.

Такое положение, как утверждают буржуазные и социал-демократические деятели, было достигнуто благодаря умелому контролю со стороны государства над капиталистическими предприятиями, а также в результате развития государственного сектора.

Однако, утверждение шведских социал-демократов о том, что Швеция развивается якобы особым путем и подчиняется иным законам общественного развития, чем другие капиталистические государства, не соответствует действительности. Факты свидетельствуют об обратном. Процесс концентрации и централизации производства и банковских капиталов в Швеции, так же, как и в США, и в других капиталистических странах Запады, особенно усилился в послевоенный период. Монополизированные капиталистические монополии стали подновластными хозяевами в различных отраслях экономики Швеции.

Например, в производстве шарикоподшипников монопольное положение занимает концерн "Свенска кулагер-фабрикен" ("СКФ"). На его предприятиях в Швеции и за границей работает более 62 тысяч человек. Он дает треть мирового производства шарикоподшипников. В производстве электротехнического оборудования 80% продукции дают два концерна "Альмена свенска электриска АБ" (АСЕА) и "Эрикссон". Общее число занятых на предприятиях "АСЕА" как в Швеции, так и за границей составляют примерно 39 тысяч человек.

В стране наряду с концентрацией промышленного производства идет постоянный процесс концентрации банковского капитала. Контроль над деятельностью монополий все более сосредотачивается в руках шведских коммерческих банков. За тридцать последних лет количество банков в стране уменьшилось в 10 раз, и в настоящее время три крупнейших банка Швеции - "Свенска хандельсбанкен", "Скандинависка банкен" и "Стокгольмс эншилльда банк", вокруг которых объединяются наиболее могущественные финансовые группировки - Валленберги, Киссоны, Седерберги, Бонниеры, Ветье, Брустремы и другие, оказывают решающее влияние на всю экономическую и политическую жизнь страны.

Подчеркивая, что "верхушка государственного управления сращивается с монополитическим капиталом", известный шведский писатель Ян Мюрдаль в газете "Ориентеринг" делает вывод: "Развитие в Швеции идет далеко не по демократическому и не по социалистическому пути. Например, наблюдаются отчетливые тенденции зарождения корпоративного государства, являющегося гибким инструментом наиболее состоятельных кругов".¹

Таким образом, в Швеции, как и в других странах Запада, идет активный процесс развития государственно-монополистического капитализма, соединяющего силу монополии с силой государства в единый механизм в целях обогащения крупной буржуазии и подавления рабочего движения. Любые изобретения буржуазных и социал-демократических теоретиков, пытавшихся доказать, что в Швеции якобы происходит процесс мирного перерастания капитализма в социализм, не в силах опровергнуть тот факт, что в этой скандинавской стране, как в других странах Запада, государственно-монополистический капитализм не имеет ничего общего с социа-

лизмом.

1. РАСШИРЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В Швеции, как и в других небольших высокоразвитых капиталистических странах, государственное предпринимательство имеет низкий удельный вес. Доля государства в общем выпуске промышленной продукции, количестве занятых и капиталовложениях составляет 5-6%.²

Скромные масштабы государственного предпринимательства в Швеции объясняются историческими особенностями формирования экономической структуры, ее особым положением в системе современного капитализма.

Государственно-монополистическая собственность в Швеции прошла в процессе своего формирования те же этапы, что и государственно-монополистическая собственность в остальных странах Западной Европы, но в ходе становления приобрела свои специфические черты. На ее структуру оказали влияние традиционная история развития страны, особенности классовой борьбы. В ходе перерастания монополистического капитализма в государственно-монополистический традиционная государственная собственность, возникшая еще на ранних этапах капитализма, превратилась в государственно-монополистическую собственность.

Послевоенный период развития экономики Швеции характеризуется усилением предпринимательской деятельности государства в различных отраслях экономики. Так, государство вложило большие средства в развитие гидроэнергетики на севере страны и строительство линий электропередач, связывающих южную и северную части Швеции. Это было обусловлено тем, что север страны очень богат гидроэнергетическими ресурсами, в то время как промышленное производство сосредоточено, в основном, в средней и южной частях Швеции. Государством в послевоенные годы была построена крупнейшие в стране гидроэлектростанции "Стурнур форшен" (397 тыс. квт.), "Чильфоршен" (249 тыс. квт) и другие.

В 1955 году государство завершило строительство крупнейшего металлургического комбината "Норрботенс ернверк АБ" в городе Лудеа на севере страны, куда было вложено 290 млн. крон. "Норрботенс ернверк АБ" обеспечивает на 1/3 потребностей шведских монополий в черном металле, в частности, в производстве профильной и листовой стали. В 1968 году из 5,1 млн. тонн стали, произведенной в стране, 603 тысячи или 12% было выплавлено на "Норрботенс ернверк".

В 1957 году в собственность государства полностью перешла компания "ЛКАБ", которая осуществляет добычу и обогащение железных руд в северных районах страны. На ее долю приходится свыше 3/4 добычи железной руды в Швеции. В 1968 году "ЛКАБ" дала 25,6 млн. тонн железной руды.³

В 1963 году государство приобрело половину акций крупнейшей шведской судостроительной компании "Уддевала", оказавшейся накануне краха вследствие финансовых затруднений, связанных с осуществлением крупных капиталовложений и уменьшением заказов на строительство новых судов.

Крупнейшей государственной компанией по производству военной продукции является компания "Фёшваретс фабрикверк", созданная в 1943 году. Компания владеет рядом заводов, выпускающих военное снаряжение и аммуницию. Кроме военной продукции, компания также выпускает компрессоры, холодильные устройства, электронную аппаратуру, медицинское оборудование и т.д.

Для координации научно-исследовательских работ в области мирного использования атомной энергии в 1947 году была создана компания "АБ Атомэнерги", в которой 4/7 всех акций принадлежали государству, а остальные различным промышленным монополиям и прежде всего одной из 15 крупнейших электротехнических "империй" западного мира - "АСЕА". В 1969 году акции были выкуплены государством, в связи с чем компания стала полностью государственной.

В связи с национализацией железных дорог была образована государственная компания "Статенс ернвегар", которой принадлежит 12 тысяч километров или 95% железных дорог Швеции, 25 тысяч километров автомобильных дорог, 2100 локомотивов и 51300 железнодорож-

ных вагонов. Собственный капитал компании составляет 2667 млн. крон, число занятых свыше 50 тысяч человек.

Тенденция вмешательства государства в экономику страны усилилась в конце 60-х годов. В частности, на базе покупки станкостроительной компании "Чепингс механиска веркстад", принадлежавшей автомобильному концерну "Вольво", а также станкостроительных и инструментальных фирм "Алделльверкен АБ" и "АБ Тери механиска веркстад" создана новая государственная компания, получившая название "С.М. Машин компани А.Б. (Вестерос)". Благодаря этому шагу государство взяло в свои руки около 1/3 шведского рынка станков и инструментов.⁴

В 1968 году была создана компания "АСЕА-Атом", в которой государство владеет 50% акций. Эта полугосударственная компания была создана для производства и продажи оборудования атомных электростанций.

В 1970 году шведским правительством был создан промышленный конгломерат "Статсферетаг", объединивший 28 государственных и полугосударственных промышленных и исследовательских фирм с акционерным капиталом свыше 4 миллиардов крон, числом занятых 30 тысяч человек и оборотом порядка 12 миллиардов крон.

Этот концерн, занимающий четвертое место среди крупнейших концернов Швеции после "Вольво", "СФ" и "АСЕА", преследует цель укрепления позиций государственного сектора и более эффективной экономической, особенно региональной, политики, активно сотрудничая одновременно с частными и кооперативными предприятиями.

Социал-демократические лидеры Швеции, изображающие социализм, как общество "смешанной экономики", рассматривает "Статсферетаг" как важный фактор развития отсталых районов.

Направлению деятельности этого нового концерна разрабатывает министерство промышленности. На базе рекомендаций Совета промышленной политики, созданного при министерстве из представителей властей, профсоюзов, ученых и частных предпринимателей осуществляется производство государственными промышленными предприятиями.

2. ПЕРЕДЕЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА С ИНТЕРЕСАМИ МОНОПОЛИЙ

Анализируя характер государственного сектора в экономике Швеция, следует отметить, что социал-демократическое правительство не ставило своей задачей осуществление широкой национализации промышленности и других сфер экономики страны. Так, в одном из своих выступлений бывший премьер-министр Швеции У. Пальме заявил в ответ на требование социал-демократического союза молодежи национализировать банки, что это обойдется государству слишком дорого - в 6-7 млрд. крон, а опыт "стран, осуществивших такую национализацию, не является подбадривающим".⁵ "Программа социал-демократической партии, - подчеркнул он, - предусматривает национализацию в тех случаях, когда частный сектор не справляется с тем или иным объектом".⁶

Слова лидера шведских социал-демократов лишены раз свидетельствуют о том, что цель современного реформизма укрепить устои капитализма. Социал-демократическое правительство тесно сотрудничает с крупной буржуазией страны. Это получило свое выражение в установлении личной унии между государственными предприятиями и частномонополистическим капиталом, а также в участии государственных компаний в различных отраслевых объединениях картельного типа. Так, например, государственная компания "Статено скугсиндустриер" входит в 14 монополистических объединений, в том числе в Шведский промышленный союз, Шведский союз производства целлюлозы, Шведский союз экспортеров лесотоваров. Государственный комбинат "Норрботенс ернверк" состоит членом "Объединения металлургических фирм". Всего государственные предприятия участвуют в 45 различных монополистических объединениях. В свою очередь частному капиталу принадлежат акции многих государственных предприятий.

Частно-капиталистические предприятия являются покупателями товаров и услуг государственных предприятий и в то же время поставщиками оборудования для них. Строительство предприятий на средства государственного бюджета производится частными компаниями, в руках которых в ряде случаев находится и управление государст-

венной собственностью.

Подобное "партнерство", которое является обычным явлением для экономики Швеции в условиях ГЭК, способствует упрочению позиций крупной буржуазии страны.

Концентрируя в своих руках важнейшие источники сырья и средств транспорта, большую часть производства электроэнергии, различные важные в промышленном отношении предприятия, государство оказывает всемерную помощь шведским монополистическим объединениям, обеспечивая нормальный кругооборот и повышая прибыли капиталистов. С помощью механизма цен государство способствует перераспределению национального дохода в интересах монополий. Цены на основную промышленную продукцию, сырье, материалы полуфабрикаты, выпускаемые на государственных предприятиях были до начала экономического спада сравнительно стабильными. Они обычно удерживались на низком уровне. При этом необходимо отметить, что государство брало на себя содержание наиболее дорогостоящих и невыгодных для частных инвесторов предприятий. Государственные предприятия, как правило, довольствуются низкой прибылью, нередко работают в убыток, берут на себя значительные расходы, способствуя поддержанию и повышению прибылей монополистического капитала в целом.

Потребители этих товаров, частно-капиталистические предприятия, связанные с экспортными отраслями промышленности, реализуют свою конечную продукцию на внешнем рынке по свободным ценам мирового рынка, которые до середины 60-х годов непрерывно повышались, как и цены на внутреннем рынке.

Тем самым шведские монополистические объединения получают дополнительные огромные прибыли, образующиеся от разницы между ценами мирового и внутреннего рынка на готовые изделия и отпускными твердыми ценами на сырье, тарифов на электроэнергию и транспорт, установленных в "общественном секторе". Так государство с помощью механизма цен перераспределяет прибавочную стоимость, создавая рабочими государственных предприятий, в пользу частных монополий, обеспечивая им ускоренные темпы накопления.

В период научно-технической революции в конце 50-х - начале 60-х годов в Швеции все отчетливее стали проявляться ее объективные требования, выразившиеся в таком расширении масштабов экономической деятельности, которые явно не вмещались в рамки частных монополий. Сюда относилось разворачивание научных исследований, развитие инфраструктуры, энергетической и транспортной систем, строительства городов, а также решение других проблем обеспечения общих условий воспроизводства. В этой связи шведское правительство в последнее время резко увеличило капиталовложения в экономику страны.

Следует напомнить, что в послевоенные годы темпы роста государственных инвестиций превышали темпы роста частных инвестиций. Ввиду этого доля первых значительно увеличивалась. Если в 1950 году государственные капиталовложения составляли свыше трети валовых инвестиций, то в 1969 году - почти половину.

Ниже приводятся данные, свидетельствующие о росте государственных и частных инвестиций за период 1963-1968 гг.

Изменение валовых государственных и частных инвестиций за период 1963-1968 гг.
(в млн. кр.)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Частные валовые инвестиции	12315	13571	14622	16506	17131	16770
Государственные валовые инвестиции	5141	6146	7224	7722	9359	10347

Как видно из таблицы, частные валовые инвестиции за этот период выросли на 37%, в то время как сумма валовых инвестиций государства и коммун - на 101%. Правда, данные таблицы включают

в общую сумму частных и государственных инвестиций также в жилищное строительство, размер которых был в государственном секторе очень значительным. Если же рассмотреть динамику государственных и частных инвестиций без инвестиций в строительство жилья, то положение будет следующим:

Динамика государственных и частных инвестиций без инвестиций в квартирное строительство за период 1959-1967 гг. (в процентах)⁸

	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Частные инвестиции	100	132	135,7	130,1	129,5	146,1	164,4	167,6	154,2
Государственные инвестиции	100	98,3	99,8	108,5	115,7	124,3	127,5	133,4	138,9

Из таблицы видно, что государственные инвестиции показывают устойчивую тенденцию к росту, которая особенно характерна для последнего времени, однако, темп роста государственных инвестиций меньше, чем частных инвестиций, что приводит к относительно более медленному развитию государственной собственности по сравнению с частнокапиталистической.

Новым шагом в дальнейшем перешпечении интересов государства и монополий и их слияние в единую функционально-производственную деятельность стало в Швеции, подобно другим странам Северной Европы, форсированное освоение приполярных районов. Доля государственного сектора в промышленном производстве, размещенном в районах Приполярья Швеции, значительно выше, чем в целом по

стране.⁹ Освоение и заселение приполярных районов Швеции не ограничивалось только созданием отдельных предприятий. Оно требовало широких комплексных мероприятий и крупных капиталовложений, срок окупаемости которых растягивается на довольно продолжительный период времени. Ввиду этого частные фирмы не шли на большие капиталовложения, поскольку они не могли быстро принести им достаточно высокую прибыль. Им было не под силу тем более создание крупных территориально производственных комплексов.

В этой связи шведское правительство взяло на себя создание и совершенствование инфраструктуры хозяйства (энергетической базы, транспортной сети и линии связи).

Важной особенностью освоения приполярных районов являются интенсивные методы осуществления на базе новейших достижений науки и техники с использованием прогрессивных методов организации производства и квалифицированного труда. Такой путь решения этой экономической проблемы означает одновременно и создание благоприятного хозяйственного "климата", который должен обеспечить приток в эти районы и частного капитала. Для окупаемости капиталовложений и достижения наиболее высоких границ рентабельности здесь сооружаются предприятия большой мощности (металлургические заводы, рудники и обогатительные фабрики, целлюлозно-бумажные комбинаты).

В последнее время существенной особенностью индустриализации полярных районов стало создание в небольших населенных пунктах предприятий обрабатывающей промышленности с участием государственного и частного капитала.

Создание таких предприятий пользовалось поддержкой со стороны правительства, представляющего льготы предпринимателям и финансирующего из фонда государственного бюджета производственное обучение рабочих. Особенно большую поддержку государства оказывало предприятиям машиностроительной промышленности и металлообрабатывающей промышленности. В 1963-1968 годах из общей суммы в 664,5 млн. крон, выделенных правительством для оказания помощи предприятиям Норланда, 218,1 млн. крон, то есть почти одна треть, было предоставлено предприятиям именно этих отраслей,¹⁰ хотя их доля в промышленном производстве Норланда составляет

значительно меньшую долю, чем, например, железнорудная и целлюлозно-бумажная промышленность. Стимулирование развития машиностроительной и металлообрабатывающей промышленности приполярных районов обусловлено не только стремлением к созданию оптимальной хозяйственной структуры в новых районах, что способствует достижению сравнительно высокой занятости населения и повышению нормы прибыли создаваемых здесь фирм. Это объясняется также общим направлением хозяйственной политики шведского государства, имеющей целью в данном случае децентрализовать размещение промышленности, в выработке которого немалую роль играют и военно-стратегические соображения по укреплению отдельных экономических районов страны.

Создание и усиление государственного сектора северных районов и развиваемых там отраслей экономики, несомненно приближенных или близких к капиталистическим для частного капитала, объективно способствует более оптимальному развитию экономики, уменьшению зависимости от импорта, поддержанию относительно высокого уровня занятости.

Однако шведское государство, создав инфраструктуру во вновь осваиваемых районах, предоставляет частным монополиям льготные условия ее использования. По льготным тарифам, например, они получают здесь электроэнергию, металл, изделия деревообрабатывающей промышленности и средства транспорта. Это позволяет частным капиталистическим предприятиям создавать здесь узкоспециализированные предприятия, рассчитанные на использование сравнительно малоквалифицированной как мужской, так и женской рабочей силы и предназначенные для производства нескольких деталей. Такие предприятия созданы в приполярных районах Швеции всемирно известные электротехнические концерны "АСВА" и "Эрикссон".

Растущая роль государства в хозяйственном освоении новых районов Швеции подтверждает марксистско-ленинское положение о том, что всякий новый этап развития производительных сил капитализма в то же время означает все большее и большее

обобществление хозяйства. При этом это дальнейшее обобществление производства осуществляется государственно-монополистическими методами в общих интересах финансово-промышленных групп в Швеции.

Из анализа некоторых особенностей развития государственно-монополистической собственности в Швеции можно сделать ряд выводов.

1. Несмотря на усилия прежних социал-демократических правительств и на широкий охват отраслей экономики государственным предпринимательством, особенно в северных районах, государственно-монополистическая собственность не играет решающей роли в экономической жизни страны.

2. Возникновение государственной собственности в Швеции, как одно из проявлений государственно-монополистического капитализма, определялось конкретными задачами, которые были продиктованы экономическими и социальными потребностями капиталистического развития. Если социал-демократы и предпринимали некоторые шаги на пути национализации, то они, как правило, носили вынужденный характер, главным образом преследуя цель повышения прибылей монополистической буржуазии.

3. Само же шведское государство во главе с социалдемократическим правительством выступало как совокупный капиталист, непосредственно эксплуатируя в интересах монополий большое число рабочих. Поэтому государственная собственность в условиях современной Швеции при экономическом и политическом господстве монополистической буржуазии является общей монополистической собственностью.

4. Что же касается буржуазии, то, допустив на известной ступени и при определенной критической обстановке создание государственных предприятий и извлекая от предпринимательской деятельности государства определенные выгоды, она, как правило, относится отрицательно к этой форме капиталистического государственствования, усматривая в нем подрыв священного принципа частной собственности.

Состоявшиеся в сентябре 1976 года выборы в шведский риксдаг (парламент), как известно, закончились для этой скандинавской страны неожиданным исходом - прекращением почти полувекового правления Социал-демократической партии Швеции (СДПШ) и приходом к власти блока трех буржуазных партий: умеренно-коалиционной, народной и партии Центра.

Естественно возникает вопрос, каковы причины, приведшие к поражению шведских социал-демократов, побивших в Западной Европе все рекорды долголетия управления страной? На этот вопрос нельзя дать однозначный ответ. Они были обусловлены рядом весьма противоречивых факторов.

Некоторые на Западе и в самой Швеции пытались объяснить поражение СДПШ ростом экономических трудностей. Не вызывает никаких сомнений, что кризис 1974-1975 гг., охвативший мир капитализма, в том числе и Швецию, способствовал росту инфляции, повышению цен, замедлению темпов экономического развития и увеличению числа безработных в этой крупнейшей скандинавской стране.

Однако падение социал-демократического правительства нельзя объяснять только одним спадом в экономике.

Причину падения авторитета СДПШ следует искать в других областях, прежде всего в кризисе ее реформистской идеологии, в ее попытках разрешить классовые противоречия путем "взаимного приопосабления" труда и капитала. В действительности это означает уступку крупному финансовому капиталу.

Смысл всей послевоенной экономической политики СДПШ состоял в стремлении усилить экономическую роль государства без прямого наступления на частную собственность.

Именно отказ от классового анализа современного шведского общества социал-демократией повлек за собой все больший отход от партии многих ее сторонников, особенно из числа трудящихся и молодежи. Об этом свидетельствуют трижды проводившиеся парламентские выборы в 70-х годах, в которых социал-демократы постепенно лишались своего большинства в законодательном органе, и только при поддержке депутатов-коммунистов им удавалось удержаться у власти.

Перед социал-демократами, находящимися ныне в оппозиции буржуазному правительству, жизнь все более настоятельно выдвигает подлинную дилемму: изыскивать ли "новые пути" социального лавирования и сотрудничества с монополистической буржуазией, рискуя еще больше потерять поддержку масс, или же действительно встать на путь борьбы за коренные интересы трудящихся, объединяясь на антимонополистической платформе со всеми прогрессивными силами страны.

Использованная литература и источники

1. "Orientering", 1968, 16. V, Stockholm.
2. Statliga företaget. Stockholm, 1972, S. 8-9.
3. "ЛКАБ" полностью перешла к государству с октября 1957 года, которое выплатило предпринимателям за акции 900 млн. крон и освободило их прибыли от уплаты налогов на 1957-1960 гг.
4. "Svenska dagbladet", 1968, 20. X, Stockholm.
5. "Dagens nyheter", 1969, 13. V, Stockholm.
7. Statistik årsbok för Sverige. Stockholm, 1969, S. 336.
8. Lindbeck A. Svensk ekonomisk politik. Stockholm, 1968, S.216.
9. В то время как в целом по стране доля государственного сектора в промышленном производстве составляет менее 10% в приполярных районах Швеции она достигает 30-35%.
10. "Ekonomisk revy", 1969, Nr. 8, Stockholm.

Satura rādītājs

D. Kalniņa.	Monopoli kundzībe valsts monopolis-	5
	tiskā kapitālisms apstākļos	
A.Klauss.	Finansu kapitāla kundzības inter-	
	nacionālizācija	18
M.Burtniece, A.Klauss.	Buržuāziskās valsts ekonomiskā	
	politika.....	51
R.Blūma .	Ekonomikas valstiskās regulēšanas	
	pirmsākumi (uz buržuāziskās Latvi-	
	jas materiālu pamata laikā no 1920.	
	līdz 1929.gadam)	73
O.Jankovska.	Dažādas sabiedriskās iekārtas valstu	
	sadarbība kā šķiru cīņās forma	110
A.Гольман .	Развитие государственно-монополистичес-	
	кой собственности в Швеции	130

НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ЭКОНОМИКЕ СОВРЕМЕННОГО КАПИТАЛИЗМА И
ОБОСТРЕНИЕ ЕГО ПРОТИВОРЕЧИЙ

I

Республиканский междузоровский
сборник научных трудов

На латышском языке

JAUNAS IEZĪMES UN PRETRUNU PIEAUGUMS
MŪSDIENU KAPITĀLISMA EKONOMIKĀ

I

Republikas augstskolu
zinātnisko rakstu krājums

Redaktori: A.Klauss, M.Streipa
Tehniskā redaktore I.Bula. Korektore I.Bula

P.Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1977

Parakstīts iespiešanai 17.05.1977. JT 12138. Pasūt.Nr.724.
Papīrs Nr.1. Papīra formāts 60x84/16. 9,5 fiz.iespiedl.
7,9 uzsk.izdevn.1. Metiens 500 eks. Maksā 50 k.

Iespiests ar rotaprintu, Rīgā-50, Veidenbauma ielā 5,
P.Stučkas Latvijas Valsts universitātē